

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
МАКЕДОНСКИ СЛАВИСТИЧКИ КОМИТЕТ

РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА XI МЕГУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС
ВО БРАТИСЛАВА

СКОПЈЕ 1993

Во покривањето на печатарските трошоци учествува
Министерството за наука на Република Македонија.

Издавач: Македонска академија на науките и уметностите – Скопје.
Печат: ГИТ „Гоце Делчев“ – Скопје. Тираж: 400 примероци.

СОДРЖИНА

I. ЛИНГВИСТИКА

Блаже Конески

Македонскиот литературен јазик ----- 9

Божидар Видоески

Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за
дијалектната диференцијација на македонскиот јазик ----- 33

Вангелија Десподова

Влијанието на великоморавската средина врз Македонската средно-
вековна писменост ----- 55

Борис Марков

О проблеме виделения общей южнославянской лексики ----- 63

Лилјана Минова-Гуркова

Текстот и реченицата (со примери од македонскиот јазик) ----- 73

Коста Пеев

Изместена семантика кај службените зборови во југоисточните
македонски дијалекти во контекстот на меѓујазичните контакти ----- 81

Зденка Рибарова

Кирилometодиевската традиција во паримејниот текст од триодите
Орбелски и Хлудов ----- 91

Лидија Славева

Траги од предморавската писменост во Македонија ----- 99

Људмила Спасов

Македонските се пасивни конструкции и нивните еквиваленти во
полскиот, српскиот/хрватскиот, рускиот и словенечкиот јазик ----- 107

Германија Шокларова-Љоровска

Неутрализација на негацијата во македонскиот и во полскиот јазик --- 117

II. ЛИТЕРАТУРНА НАУКА И ФОЛКЛОР

Танас Вражиновски

Демонски суштества - релација верување и волшебна приказна на)
некои јужнословенски народи ----- 127

Милан Гурчинов

Македонската литература во контекстот на балканското и југосло-
венското меѓулитерарно заедништво ----- 135

Александра Попвасилева

Зборникот „Lidové povídky jihomakedonské“ симбол на јужносло-
венската усна народна култура од аспект на изворноста, мотивите и
елементите ----- 141

Блаже Ристовски

Периодизацијата на македонскиот литературно-културен развој
(во јужнословенскиот контекст) ----- 155

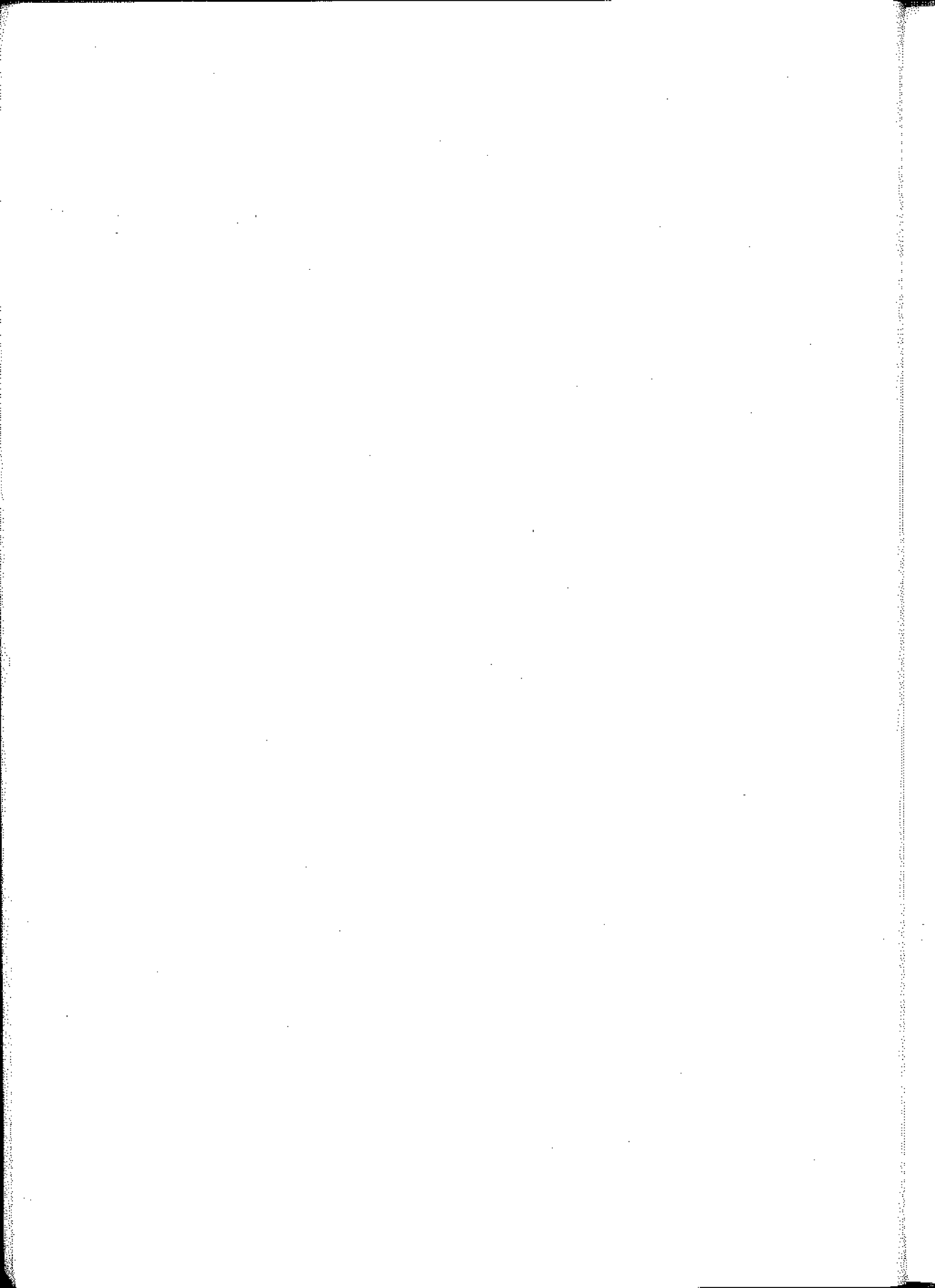
Вера Стојчевска-Антиќ

Средновековната традиција во современата македонска литература --- 169

Ванчо Тушевски

Словенството, словенофилството и словенската заемност кај маке-
донските преродбени писатели ----- 177

I
ЛИНГВИСТИКА

Блаже Конески

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

I. УВОДНА БЕЛЕШКА

Македонскиот литературен јазик ја доживеа својата кодификација пред неполни педесет години, како последен во редот на словенските национални литературни јазици. Главните настани беа следните: решението на I заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), одржано на 2.VIII 1944, за воведување на македонскиот јазик како официјален во македонската република во составот на Југославија, официјално усвојување на македонската азбука (3.V 1945) и на македонскиот правопис (7.VI 1945).

Споменатото задоцнување беше сврзано со посебностите на македонската историска ситуација во последниве два века, а од него произлегоа и некои изразити карактеристики на развитокот на македонскиот литературен јазик во современата фаза, како и некои социо-лингвистички појави во врска со неговата афирмација во словенскиот контекст и пошироко во светот, на кои овде нема посебно да се задржуваме, бидејќи се тие опстојно прикажани во ред специјални работи (сп. Димитровски 1978). Нашата задача овде ќе биде да ги изнесеме карактеристиките на развитокот на македонскиот литературен јазик во минатото и во овој век, како и некои одлики на неговата кодификација спрема различните јазични рамништа.

II. МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

1. Во XVIII век, кога во опширната сфера на словенската кирилска традиција се менуваше основата на словенските писмени јазици, македонскиот терен претставува изразита периферија, како по оддалеченоста од новите центри на културна радијација во споменатата сфера, така и по многу ослабените врски со словенската кирилска писменост. Имено, во јужните македонски краишта кирилицата беше речиси излезена од употреба, а се користеше грчката азбука за пишување и на македонски. При сите општествено-политички посебности, аналогна ситуација имаше тогаш во Белорусија, каде што под полско воздејство кирилицата отстапуваше пред латиницата. Се разбира, ситуацијата во вакви периферни региони може да претставува сама по себе еден интересен случај во формирањето на современите литературни јазици врз

нова основа, но притоа не треба да се губи од предвид ни улогата на старата словенска писмена традиција. Во Македонија може дури во добра мера да се следи еден процес на реславизација на писмениот јазик.

2. Во новите историски околности руските центри играа улога на главен фактор на културната радијација, што се чувствуваше посебно во однос на моделирањето на новите форми на литературните јазици во сферата на кирилската традиција. Добро е познато што значеше за православните во јужнословенските земји пренесувањето на книги печатени во Русија во текот на XVIII век, како и други начини на културни контакти, вклучувајќи ја и дејноста на руски книжевни и просветни работници непосредно во некои јужнословенски средишта. Во меѓувремето беа создадени такви јужнословенски културни центри што во однос на македонската периферија претставуваа огништа на трансмисија на културното влијание чиј главен извор беше Русија.

Во почетокот идат тука српските културни центри, прво оние во Војводина, а потоа оние што во текот на XIX век беа создадени во кнежевството Србија (Конески 1988а). Колку беше важна нивната улога во издигањето на јазичната култура во македонската средина и во создавањето на писмените форми во употреба во текот на минатиот век, може да се заклучи по присуството на српски лексички елементи во јазикот на некои македонски писатели од споменатиот период. Нивниот речник бил збогатен под влијание на српските текстови што тие ги читале и со кои се служеле.

Пресвртниот момент е сврзан со 40-те и 50-те години на минатиот век, кога и во Македонија се надминаа рамките на традиционалната црковно-религиозна просвета и писменост и се поставија основите на ново граѓанско образование и на современа граѓанска литература. Од тоа произлезе потребата да се активираат во писмениот јазик ред словенски книжни зборови, како и повеќе елементи од интернационалната лексика.

Збогатувањето и обновувањето на лексичкиот фонд на македонскиот писмен јазик од таа епоха може да се следи добро по текстовите на еден од тогаш најистакнатите македонски просветни и културни работници – Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1821–1882). Во тој фонд бројните така активирани лексеми од словенско потекло придонесуваат за нивелирањето на тогашниот македонски писмен јазик со развиените или поразвиените од него словенски литературни јазици во кирилската сфера. Присуството на ред србизми во јазикот на Џинот сведочи за посебната улога што ја играше српскиот фактор во тој поглед (Конески 1988). Повеќето од тие зборови спаѓаат во вишата книжна сфера: *поступање, владање, стање, благостање, разматривање, начин, позив, степен, званичник, државник, великаш, споменик, величина, скупштина, светковина, радиност, книжевност, племенит, матерни (јазик), задужени итн.* Меѓутоа, надвор од ова, се среќаваат кај Џинот и доста такви србизми што спаѓаат во другите домени и за кои немаше вистинска потреба да бидат позајмени. Нивното присуство се објаснува просто со тоа што Џинот беше свикнат со српскиот јазик. Така наоѓаме: *ујак, унук, стриц, сељак, пијак, момак, сродница, варалица, превара, маовина, сочиво, радин, волимо, нипошто, потом итн.* Се среќаваат и зборови со изразито

емоционална обоеност (*будалаштина*), како и некои партикули и прилошки зборови: *даклем, док, иначе, дапаче*. Сето ова ја потврдува значајната улога на српското воздејство во создавањето на лексиката на македонскиот писмен јазик во минатиот век. Ова не се потврдува само со текстовите на Цинот, ами и на некои други македонски автори од тоа време, особено на Рајко Жинзифов (1839–1877). Заедно со усвојувањето на лексичките елементи одеше и пренесувањето на некои ортографски и граматички особености, на кои овде нема потреба посебно да се задржуваме (Димитровски 1983).

Се разбира, во овој период не само српските центри ја вршеа ваквата трансмисија, ами се формираа и некои бугарски културни средишта, како она во Цариград, преку кои особено откај 40-те години на минатиот век одеше едно такво воздејство. Во случаи кога некои книжни лексеми не се маркирани со особености што го откриваат нивното потекло, не може лесно ни да се установи патот по кој тие дошле и се активирале во македонскиот (сп. *подпис, победа*). За улогата на бугарските центри ќе станува збор и натаму, зашто во овој случај не се работи само за трансмисија на јазички елементи, ами и за извесни стремежи да се создадат некои заеднички форми на новиот писмен јазик.

3. Отстапувањето на словенската писмена традиција, при немање на своја, словенска црковна организација и управа, причини што да излезат од употреба некои лексички елементи сврзани со сакралната сфера. Тоа создаде различна ситуација во краиштата со преминација на грчкиот како јазик на вишата култура наспрема онаа во другите македонски краишта. Така, на пример, заменувањето на словенските зборови *пророк* и *свидетел* со грчките *профитин* и *мартир* не ја нарушуваше нивната сакрална конотација. Меѓутоа, овие грцизми имаа територијално ограничена употреба, така што надвор од јужните краишта на народот не му беше познато нивното значење. Затоа во почетокот на XIX век, првите писатели што се служеа со македонскиот народен јазик, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, беа принудени да прибегнат кон турцизми за искажување на некои содржини и поими интимно сврзани со христијанската религиозна мисла. Така кај нив среќаваме зборови како: *шаит, икрам, курбан, куртулија*. Кај Пејчиновиќ со Исуса Христа се сврзуваат атрибути како *сајбија* или *риџал*, а Богородица, во својство на *царица небесна*, е наречена *султана* (Јашар-Настева 1970). Се разбира, тоа ја принижуваше светоста на таквите содржини и поими, создавајќи неудобност што можеше да биде отклонета само со напредување на процесот на реславизација, којшто уште во текот на минатиот век доведе до ограничување на употребата на турцизмите во писмениот јазик и нивното принижување, во ред случаи, до нивото на просторечието.

4. Од кажаното се гледа дека во првата половина на XIX век македонскиот терен беше поделен во две сфери што се однесува до социолингвистичката ситуација: во јужните области како престижен јазик воздејствуваше грчкиот, додека во останатите делови на Македонија оваа улгоа сè уште му се паѓаше на црковнословенскиот, којшто поради тоа можеше да врши влијание врз развитокот на новите форми на писмениот јазик, заснован повеќе или помалку врз народните говори.

Една таква стратификација се одразуваше, се разбира, врз споменатите нови форми на писмениот јазик. Во сферата на предимната употреба на црковнословенскиот тие беа подложени на извесна тенденција на архализирање во граматицата и лексиката, како и во ортографијата. Од друга страна, во сферата на предимната употреба на грчкиот како јазик на вишниот стил новите форми на писмениот јазик ја изразуваа во почист вид народната основа со сите балкански особености на македонските народни говори. Меѓутоа, додека црковнословенската традиција осигуруваше непосредно еден наддијалектен контакт, во сферата на грчкото влијание, каде што дури на македонски се пишуваше со грчка азбука, новите писмени форми стануваа територијално сосем ограничени, маркирани и со изразити дијалектни особености. Се разбира дека во такви услови создавањето на еден наддијалектен контакт претставуваше тешка задача.

Оставајќи ги настрана овде подробностите, совладувањето на тие пречки, но веќе не без дејството на процесот на реславизација, ќе го прикажеме со некои податоци за јазичната активност во солунскиот книжевен круг меѓу 30-те и 60-те години на минатиот век (Конески 1988б).

Последните од употребата на грчката азбука место кирилицата не треба да се превидуваат, зашто тие ги надминуваат рамките на чисто визуелниот впечаток и на можниот избор и комбинација на графемите. Кога ќе се знае дека повеќето писмени луѓе во оваа сфера, како што сведочи В. Григорович за Охрид во 40-те години, не можеле дури ни да ја читаат кирилицата, тие немало како ни да ја следат обединувачката улога на словенската традиција во создавањето на еден современ облик на македонскиот писмен јазик. Нивните записи од 60-те и 70-те години на минатиот век, со кои располагаеме, ги предаваат верно народните говори, но локалните својства во нив не ја обезбедуваа добро онаа наддијалектна врска потребна да може новиот писмен јазик да опслужува поширока говорна заедница. И во религиозните текстови се забележуваат толку отстапувања од словенската традиција, дури и во антропонимијата, што со тоа се смалуваше изгледот за установање на лексиката на писмениот јазик. Така во Кулакиското евангелие, ракопис од 1863, се среќаваат сосем подруги имиња и за најпознатите црковни отци и светители: *Василиј Великиј* станува *Васили Голем*, *Јован Крстител* – *Јован Крстач*, а *Андреј Првозваниј* – *Андреа Првновиккии*.

Но процесот на реславизација на писмениот јазик беше веќе почнат во јужните македонски краишта и ситуацијата почнува да се менува. Се обновува употребата на кирилицата, а со тоа оди и активирањето на словенската книжна лексика со наклон на црковнословенскиот, но исто така и на словенските литературни јазици од кирилската сфера. Се разбира, притоа доаѓа до израз и некои црковнословенски фонетски и морфолошки особености.

Но сепак во тие краишта уште долго се држеше навикот да се пишува на македонски со грчка азбука. Во 1851. се појави Кониговското евангелие, преведено од Павел Божигробец и печатено во солунската печатница на Киријак Држилович. Таа печатница располагаше само со грчки букви, па и подоцна, во 60-те години, станаа залудни напорите таа да се снабди со кирилски шрифт.

Павел Божигробец го знаеше црковнословенскиот. Тој се служи со познатите формули за огласување на евангелските четива во бого-

службата, а и во самите четива среќаваме во неговиот превод црковно-словенски термини и изрази, иако не многу на број. Негова намера била да му даде на читачот и слушачот разбирлив текст, па тој не се оддалечува од својот дијалект, што може да се види добро макар по употребата на предлогот *уф* (*уф вода*), иако пред него уште во почетокот на 40-те години Теодосиј Синаитски, претставник на истата дијалектна група, употребува *во* (*во таја книжица*), опирајќи се на црковнословенскиот од руска редакција. Водејќи сметка за својата публика, Божитробец сè уште им дава предност и на грцизмите како *профитиџ* и *мартир*. Процесот на реславизација напредуваше, но полека и постепено.

Ваквата инклинација се забележува и во текстови надвор од религиозната и поучната литература, во кои би очекувале сосем верна слика на дијалектот. Па сепак тоа не е во нив секогаш случај, токму поради напредувањето на процесот на реславизација.

Христодул Божиков, учител во солунското село Висока, му испраќа кон 1862-63. на Стефан Верковиќ свои записи на кирилица. И во својата кореспонденција со Верковиќ, којшто беше без сомнение многу заслужен за тоа што заинтересира луѓе од Солунско и од други краишта за собирање на народни умотворби, Божиков се служи исто со кирилица. Меѓутоа, во некои од неговите записи се среќаваат траги што сведочат дека тие првобитно биле забележани со грчко писмо. Тоа го откриваат графитите како: *зената*, *стом*, *мешту* и др. Така, кај едно исто лице се констатира преминување од една азбука на друга (Конески 1986, 156).

Записите на народни приказни, во верзијата на Божиков, не ја одразуваат наполно состојбата во говорите на селата Висока и Сухо. Тој избегнува некои изразити локализми, за да им даде во замена за нив место на извесни особености со поширока употреба во Солунско. Една таква локална црта е партикулата за што служи за образување на футурот (за *пусни*, за *кинисат*). Место неа Божиков го употребува *ке* или *ки*. Овие форми беа разбирливи и обични не само во Солунско, ами и пошироко во Македонија.

Во желбата да излезе од локалните рамки, на Божиков му се случило да пренебрегне една општомакедонска особеност, мислејќи дека и во тој случај треба да му даде предност на тоа што било познато пошироко во солунските говори. Имено, иако тоа не е обично за говорот на Сухо и Висока, тој го употребува, поведен од состојбата во Солунско, директниот на-предмет: *гу пита на него; тој не послуша на татко му*. Но и во оваа „грешка“ се пројавува стремешот да се воспостави една наддијалектна врска во онаа варијанта на македонскиот писмен јазик што се развиваше во солунскиот круг.

Кога се работи за наддијалектната врска, многу е важно да се спомене дека црковнословенизмите и русизмите претставуваат еден видлив слој не само во преписката на Христодул Божиков, ами исто така и во неговите записи на народни приказни. Заедно со ваквите лексеми, тој усвојува понекогаш и извесни фонетски и морфолошки црти на црковнословенскиот од руска редакција: *смерт*, *перв*, *ониј*, *царскиј* (наставката *-иј* се форсираше и во тогашниот бугарски писмен јазик), *понеже*, *благодарение*, *прочее*, *јастие* и др.

Интересно е дека освен црковнословенизмите (русизмите) и бугаризмите, во јазикот на Христодул Боиков се среќаваат и србизми, како: *дакле, господжа (за госпођа), трговина*. Се работи за непосредно влијание на Верковиќ врз неговите кореспонденти. Самиот Верковиќ многу често го употребува *дакле*, а *трговина* имаше за него и посебно шифрирано значење.

Сите овие лексички елементи беа веќе толку обични за образованите луѓе од солунскиот круг, што тие нив не ги делеа стилистички од елементите на својот роден говор. Тоа сведочи дека процесот на реславизација во тој круг бил напреднат, сообразно и со издигањето на јазичната култура во целата македонска средина.

5. Обновувањето на кирилската традиција во Македонија во првата половина на XIX век, при стремезот да се создаде писмен јазик на народна основа, го правеше сè поприсутно прашањето за изборот на таа основа, како и за начинот и степенот на интегрирање на традиционалните елементи во структурата на тој нов писмен јазик. Изборот на дијалектната база на тој јазик не беше лесен, посебно поради тоа што во прво време се јави идејата за создавање на заеднички литературен јазик за Словените во Бугарија, Македонија и во соседните области. Овој стремез одеше заедно со напорите да се издвојува црковна самостојност со одделување од Цариградската патријаршија. Писмениот јазик во создавање се означуваше со термините *славено-болгарски* или просто *болгарски*. Оваа тенденција од македонска страна особено се пројави во дејноста на Јордан Хаџи Константинов-Цинот и на архимандритот Партениј Зографски.

Додека претходниците на Цинот настојуваа да го направат писмениот јазик разбирлив за народот, без да го поставуваат прашањето за неговата дијалектна основа и за неговиот единствен облик, Цинот, којшто ја сфаќаше спецификата на литературниот јазик, сметаше дека тој јазик не може да се сведе до народниот говор. Пред Цинот истото гледиште го застапуваше Неофит Рилски во својата бугарска граматика. Обајцата ја познаваа добро јазичната ситуација во Грција и ги пренесуваа идеите што таму доаѓаа до израз во врска со развитокот на грчкиот литературен јазик. Примерот на рускиот јазик и, поблиску, на варијантата на српскиот писмен јазик во Војводина, по трагите на Доситеј Обрадовиќ, даваше во рамките на самата словенска традиција очевидна потврда дека писмениот јазик треба да се разликува од народниот. Ова ја истакнуваше уште повеќе важноста на улогата на црковнословенскиот, како традиционален писмен јазик, во создавањето на новите форми на словенските литературни јазици, поставени врз народна основа.

Изборот на особеностите во јазикот на Цинот покажува дека во некои случаи тој се оддалечува од својот роден велешки говор. Така, за разлика од тој говор, каде што имаме форма *-от* за членот во машки род (покрај *-ов* и *-он*), Цинот ги употребува формите *-о* и *-ат*, а само многу ретко *-от*. Објаснение за ваквиот избор ни дава граматиката на Неофит Рилски, во која се препорачуваат токму формите прифатени од Цинот. Неофит Рилски поаѓа од идејата да ги земе формите на членот од различни дијалекти како замена за падежните форми, загубени

во народниот јазик. Тој го употребува членот *-о* при подмет, а *-ат* при предмет (акузатив), како и во предлошки конструкции. Наспоредно со *-ат*, тој го смета *-а* како номинална форма, иако всушност тука се работи за генитивно-акузативна наставка кај одушевените именски од машки род (човека и сл.). Усвојувајќи ги членските форми *-о* и *-ат*, Цинот не го применува синтаксичкото правило на Неофит Рилски за нивната дистрибуција. И во изборот на наставките за 1. л. едн. во презентот Цинот го следи Неофита, пишувајќи: *слушам, пишам, молам* и сл., додека во велешкиот говор е во овој случај обопштена наставката *-ам*, како и во повеќето други македонски говори. Секако ваквиот избор бил поткрепен и од српскиот. Од состојбата во српскиот, а во согласност и со тоа што го покажува и неговиот роден говор, Цинот отстапува од Неофит Рилски со тоа што глаголите од типот *куповати* ги вклучува во *е-*, а не во *а-* група.

Со својот избор Цинот се приклучува, иако самиот претставник на друга дијалектна област, кон некои книжевни работници од првата половина на минатиот век (Јоаким Крчовски, Неофит Рилски, Константин Фотинов) што во своите текстови за народна основа ги имаа северисточните македонски или соседните со нив западнобугарски говори. Така, пред Партениј Зографски Цинот е практично спроводник на идејата за создавање на еден заеднички „среден“ бугарско-македонски писмен јазик. Своето становиште тој го определува кратко во една реплика до редакцијата на „Цареградски вестник“, која изрази незадоволство од неговиот јазик. Таму тој истакнува дека самиот се откажал од некои форми што ги употребувал порано, за да се приближи кон практиката на бугарскиот печат, но дека затоа очекува такви отстапки и од друга страна (Димитровски 1983, 57–60). Оваа епизода, врзана за личноста на Цинот, покажува дека идејата за „средниот“ јазик немала никогаш пореални изгледи отколку во моментот, кога споменатите погоре книжевни работници го поставуваа писмениот јазик врз основа на говорите во западна Бугарија односно во источна Македонија, бидејќи се работеше за меѓу себе многу блиски дијалекти. Но во натамошниот развој бугарскиот писмен јазик се опираше сè повеќе врз источните дијалекти, додека во Македонија, особено по настапот на Партениј Зографски (1818–1875), се определуваа за западномакедонското наречје. Така поставени, дијалектните основи го правеа сè посложено создавањето на заеднички, „среден“ литературен јазик.

Кога при крајот на 50-те години Партениј Зографски го постави на посебно разгледување тој проблем, тој не само што инсистираше врз учеството на македонските особености во заедничкиот писмен јазик, ами дури истакнуваше дека би било подобро како негова основа да се земе имено западномакедонското наречје. Се разбира дека мали беа тогаш изгледите за некаков компромис, особено поради тоа што создавањето на бугарскиот литературен јазик навлезе веќе во напредната фаза.

Во таа ситуација во 60-те години на минатиот век сè погласни стануваа идеите за македонската национална посебност, што го вклучуваа и барањето за создавање на посебен македонски литературен јазик. Во тој процес се потврдуваат сè повеќе и ознаките македонски народ и

македонски јазик, иако до конечното решавање на македонското национално и јазично прашање требаше да поминат уште ред децении (Конески 1981, 24-25).

6. Во сложеноста на појавите сврзани со развитокот на македонскиот писмен јазик во текот на XIX век се вклучуваше и односот меѓу писмената традиција и особеностите на народниот јазик. Таа спрега можеме да ја согледаме добро, следејќи го ставот во писмената практика кон една толку маркантна синтаксичка особеност на народниот јазик, како што е удвојувањето на објектот. Таа особеност е со најголема регуларност изразена токму во западномакедонското наречје, во кое индиректниот објект се удвојува редовно, а директниот ако е на некој начин опрежлен. Во останатите говори, удвојувањето, иако е обична појава, не се реализира со таква регуларност. И тоа, покрај отпорот на словенската писмена традиција како основен фактор, придонесуваше што оваа изразена балканистичка црта само постепено и со тешкотии можеше да се утврди целосно во македонскиот литературен јазик.

Дури и во записите на народни приказни од втората половина на минатиот век, од западномакедонскиот терен, удвојувањето на објектот не е застапено во мера што би ја прикажувала верно состојбата во народните говори од таа област. За тоа ни сведочи избегнувањето на редупликацијата во записите на Марко Цепенков на прилепски говор, иако по други материјали знаеме дека во споменатото време во тој говор објектот се удвојувал со познатата регуларност (Конески 1986, 245-253). Кога Цепенков, на пример, пишува: *видел Силјан полето Прилепско* (место: *го видел . . .*), тој не респектира една важна особеност на својот роден говор, во кој реченицата може да почнува со заменскиот објект (во случајов: *го*).

Објаснијата за вакво отстапување треба да бараме во воздејството на традицијата, бидејќи појавата не ја познава ниту црковнословенскиот ниту рускиот и српскиот, словенски јазици на кои беа упатени македонските книжевни работници. Таа како да немаше логичко оправдание, па ѝ се даваше ознака на плеонастичко искажување, можно во јазикот на простиот народ, но излишно во високиот литературен исказ. Таквото логизирање во однос на еден жив јазичен феномен не беше тогаш нешто изолирано, бидејќи тоа се изразува и во бројните записи на народни приказни кај еден Кузман Шапкарев или во беседите на Григор Прличев, во кои инаку е добро претставен охридскиот градски говор.

Имаме пред себе еден од оние случаи во кои се пројавуваше во минатиот век стремежот за дебалканизација на формите на македонскиот писмен јазик во процесот на создавање. Бележењето на народни умотворби беше во втората половина на минатиот век важен чинител во развитокот на тој писмен јазик. Стилот на такви истакнати запишувачи на усното народно творештво, какви што беа Цепенков и Шапкарев, вршеше од своја страна едно такво воздејство што дури и во јазикот на Крсте Петков Мисирков во почетокот на XX век, иако тој во најголема можна мера им даваше израз на некои други црти на централните западномакедонски говори, удвојувањето на објектот не ја постигна својата доследна примена. На тоа требаше да се чека сè до ко-

нечната кодификација на современиот македонски литературен јазик. Сето ова открива една интересна ситуација во развитокот на нови писмени јазици, кога традицијата настојува да ги воспостави своите права, пречејќи да се афирмираат извесни својства на народната основа што влегуваат во конфликт со неа. Ваквите појави ќе бидат карактеристични и за некои други моменти во натамошниот развиток на македонскиот литературен јазик.

III. РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО XX ВЕК

1. Во текот на XIX век се постигна видлив напредок на граѓанската просвета во Македонија. Во тие рамки се постави како актуелно и прашањето за новиот писмен јазик што требаше да ја обслужува. Но тоа прашање не доби тогаш конечно решение, и во тоа најде свој израз заостанувањето на развитокот на регионот спрема состојбата во другите јужнословенски земји.

Со оглед на историскиот резултат, од суштествена важност беше тоа што во втората половина на минатиот век се пројави стремежот за создавање на посебен македонски литературен јазик на народна основа. Но не беа уште создадени потребните услови за реализација на таа идеја. Таа наоѓаше пречки и во веќе организираната акција за вкоренување и ширење на употребата на бугарскиот и српскиот јазик, додека во јужните македонски краишта, иако во отстапување, сè уште ги држеше своите од порано стекнати позиции грчкиот јазик.

Сето тоа ја усложнуваше социолингвистичката ситуација на македонскиот терен. Процесот на реславизација, напредувајќи во оние видови со кои веќе во основното се запознавме, доведе до повеќе дилеми, отколку до еднозначен резултат, којшто остана да се очекува од иднината. Модернизацијата на писмениот јазик го поставуваше на различни рамништа прашањето за односот спрема писмената традиција и, се разбира, како основно прашањето за изборот на неговата народна основа. Во овој поглед беше за конечниот исход посебно важно што во втората половина на минатиот век повеќе истакнати културно-просветни и книжевни работници излегоа од западна Македонија и што поврзано со тоа и претежниот фонд на усното народно творештво беше собран имено од тие области. Сето тоа создаваше еден значителен корпус од писмен материјал што не можеше да не дејствува во определена смисла во поставувањето на основите на современиот македонски писмен јазик. Сепак македонското јазично прашање, како впрочем и македонскиот национален развиток, остана отворено за повеќе децении и во XX век.

Еден бележит момент во почетокот на овој век беше означен со дејноста на Крсте Петков Мисирков (1874–1926), којшто во својата книга „За македонските работи“ (Софија, 1903) ја дефинира својата национална програма и во нејзините рамки посебно го разгледа прашањето за македонскиот литературен јазик. Мисирков имаше свои претходници (Стаматоски 1986, 59–69), но тој прв така сестрано, опстојно и така аргументирано, го постави и разработи тоа прашање. Со полно право можеме поради тоа да кажеме дека Мисирков заправо осмисли целосно еден обид за кодификација на македонскиот литературен јазик, пока-

жувајќи и практично со својот инспириран текст како го замислуваше обликот на тој јазик. Друго е прашањето што неговиот проект во тогашните историски услови не можеше да биде реализиран.

Мисирков ги согледува некои од основните карактеристики на македонскиот литературен јазик како по неговиот развиток така и по неговата функција. Тоа се карактеристики што го вклучуваат и во определен тип на литературни јазици во словенската фамилија и пошироко. Пред сè тоа се јазици што придобиваат особено а можеби и примарно значење за самата идентификација на народот како нивни носител. Затоа во националната програма на Мисирков создавањето на македонскиот литературен јазик зема централно место. За него е тоа суштествен чин во осознавањето на самите интереси на македонскиот народ, како посебна национална заедница, наспрема интересите на соседните словенски народи и во балканскиот контекст. Блискоста на јужнословенските јазици ја прави уште поакутна потребата од демаркација, за да можат што поуспешно да се парираат оспорувањата, секогаш присутни при таква јазична блискост, а при вкрстувањето на националните интереси во различните фази од историскиот развиток. Сфаќајќи ги последиците од заостанувањето за кое споменавме, Мисирков забележува дека во создавањето на македонскиот литературен јазик треба да се оди на забрзан развиток. „Ние сега со брзина ќе требат да разработиме нашиот литературен јазик . . .“ – истакнува тој (Мисирков 1903, 144), и со тоа заправо формулира една суштествена особеност во развитокот на литературните јазици од оној тип, во кој спаѓа и македонскиот. Оваа „брзина“ во развитокот на свој начин го определува и односот спрема традицијата, којшто не може да биде толку интимен како што е случај со писмените јазици што можеле да го следат својот развиток постепено и непречено во еден подолг временски период. За тоа ќе кажеме нешто повеќе подолу во врска со некои особености на јазикот на самиот Мисирков, како што ни е претставен во неговата книга „За македонските работи“.

Основните становишта на Мисирков за обликот на македонскиот литературен јазик се сумираат во овие три точки: 1. за негова основа се земаат централните говори (распоредени на линијата Велес–Прилеп–Битола–Охрид); 2. правописот се поставува на фонетска основа, со извесни отстапки на етимологијата и 3. лексиката на литературниот јазик вклучува елементи од сите наречја (Мисирков 1903, 145). Овие становишта на Мисирков добија подоцна верификација при кодификацијата на македонскиот литературен јазик, извршена во 1945. година.

Иако Мисирков не беше задоволен од она што за развитокот на македонскиот литературен јазик се постигна во XIX век, не може да се превиди дека тој им должи на своите претходници многу нешто, дури до изборот на одделни црти во својот обид за кодификација. Ова се однесува и на ортографијата, но особено на нивниот придонес во афирмирањето имено на централните говори како основа на македонскиот литературен јазик. Во тој поглед на него извршија очигледно најголемо влијание записите на фолклорен материјал од областа на тие говори. Мисирков, којшто потекнува од друга говорна област (беше роден во с. Постол, Енидевардарско), ги користи особено записите на Марко Це-

пенков, преземајќи од нив некои маркантни особености на прилепскиот говор.

Во изборот на таквите особености тој се водеше од стремежот да му даде на македонскиот литературен јазик колку што се може посвојствен облик наспрема бугарскиот и српскиот. Заслужува да се задржиме малку повеќе на односот спрема кирилската писмена традиција што произлегуваше од тој стремеж. Јасно дека Мисирков требаше во многу нешто да се дистанцира од таа традиција. Тој укажува на турскиот период како на една голема цезура во културниот развоток на македонскиот народ, што налага на една нова основа да се изградува литературниот јазик така што тој да остава впечаток со својата самобитност (Конески 1976).

Не откажувајќи го значењето на старата основа ниту на традициите воопшто, Мисирков наоѓа во самата историска реалност доволен аргумент во полза на една коренита модернизација на македонскиот литературен јазик согласно со современата состојба на народниот јазик. Кои таа задача тој ѝ пристапува практично пишувајќи ја својата книга „За македонските работи“ – како што вели самиот – „на централното македонско наречие, кое за мене от сега на тамо имат да бидат литературен македонски јазик“ (Мисирков 1903, XI). Меѓутоа, стремежот за што поизразито истакнување на македонската посебност наспрема другите јужнословенски литературни јазици во крајна линија не можеше да не ја засега и традицијата, со оглед на тоа што словенските литературни јазици, формирани во некогашната сфера на црковнословенскиот, имаат наследено повеќе заеднички особености од јазикот на старата писменост. Поради сето ова, можеме да речеме дека обидот на Мисирков носи едно видливо „антитрадициско“ обележје, имајќи ја на ум сепак релативноста на една ваква определба.

Ваков подбор на особеностите доаѓа кај него до израз на повеќе рамништа:

Во азбуката се воведуваат неколку графеме што треба да ја разликуваат македонската кирилица: *ј, к', г', н', л'*.

Во изговорот се инсистира особено на формите со загубено интервокално *в* и *х* (*чоек, живот, дуот*), со антиципација на мекоста при *к* и *њ* (*браик'а; стаин'е, коин'*), со групите *шч* (*шчо, свешчено, заштитуа, обшч*) и *стр, здр* (*стред, здрел*). Место наставката *-ски* Мисирков ја употребува варијантата *-чки* (*македончки, историцки*).

Во морфологијата се земаат за 3. л. едн. на презентот формите со наставката *-т*, при скоро редовно елиминирање на *е*-група: *речит, можит, барат*.

За зборообразувањето е карактеристично тоа што се настојува да се изврши што подоследна адаптација спрема моделите од народниот јазик: *благодарени'е, населени'е, влиаин'е; раководците; положни и одрични*.

Не е Мисирков во сите случаи прв што извршил ваков избор. Така во однос на азбуката и правописот можеме да укажеме како на претходници на Темко Попов и на „дозарите“ (од овие тој сигурно се влијаел). Адаптирањето на глаголските именки од свршени глаголи го имаме спроведено во ред случаи уште кај К. Миладинов. Сепак и таквите

случаи добиваат посебно и поголемо значење, вклучени во еден целосно обмислен проект за кодификација на македонскиот литературен јазик, каков што предлага Мисирков.

Веднаш забележуваме дека македонската современа литературна норма прави во однос на повеќе од приведените особености уклон во полза на традицијата. Меѓутоа, и за самиот Мисирков се поставувало како проблем постигањето на извесна рамнотежа во таа смисла. Отпор спрема адаптацијата што требало да се изврши по неколку линии, сообразно со изборот направен од Мисирков, се јавувал пред сè од страна на лексичките единици (зборови и изрази) од апстрактната сфера, било да се тие од словенско или од интернационално потекло (доколку Мисирков сакал да ги подведе под истите правила и интернационализмите). Уште во книгата „За македонските работи“ тој отпор го забележуваме јасно во колебањето на самиот Мисирков во ваквите случаи: *чоек* : *чоечество* – *човечество*, *жиот* : *животните интереси*, *дуот* : *дуовно* – *духовно* (сп. и *псиолошкото* – *психолошка*), *сред* : *средства* – *средства*. Кон ова се придружуваат и дијалектните разлики во самиот македонски јазик. Не е исклучено по излегувањето на неговата книга да му го посочувале на Мисирков тоа, што и самиот добро го знаел дека не се вели во сета Македонија *чоек*, *нешчо*, *српцки* и сл., *ами* и *човек*, *нешто*, *српски* и сл. Едно такво укажување носело со себе, се разбира, и реакција на луѓе што во својот говор не ги познавале особеностите форсираани од Мисирков.

Така доаѓаме до еден момент во развитокот на литературниот јазик кога во интересна спрега стапуваат факторот на традицијата и потребата за надминување на дијалектната диференцијација. И кога Мисирков, веќе во 1905 г., во своите текстови објавени во сп. „Вардар“, се откажува од правилото за испуштање на *в* и пишува: *договор*, *правината*, *убаво*, *држава*, *негови*, *фактови* и сл., малку би било да се каже дека тој врши само замена на едни со други дијалектни особености, бидејќи изборот сега не е направен без дејството на факторот на традицијата. Оној фактор што во македонската писменост од XIX век доведе до брзо ширење во писмената употреба на формите како *во*, *со*, *волки* и сл. независно од нивната дијалектна ограниченост, а поради тоа што тие совпаѓаат со соодветните црковнословенски форми, – се пројавуваше и во овој случај, иако не толку видливо, во изборот на особеностите на литературниот јазик. Очевидна е тогаш неговата позитивна улога во надвладувањето на дијалектната раздробеност.

Во средина со доволно стара писменост јадрото на она што се наречува наддијалектен слој им припаѓа заправо на наследените елементи од традиционалниот писмен јазик, особено од апстрактната сфера. Штом притоа и во ново време развитокот на јазичната култура во таа средина, додека уште не го изградила својот нов литературен медиум, одел во истата посока, иако во случајов под воздејство на современите словенски литературни јазици создадени во поранешната сфера на црковнословенскиот – тогаш обемот и уделот на тој наддијалектен слој многукратно се зголемувал. Ако поради дијалектната диференцијација се велело негде *глаа*, *нешчо*, а негде *глава*, *нешто*, но – од друга страна – кај образованите луѓе сегде *глава прва*, *заштита*, тогаш е веднаш јасно барем толку која варијанта наоѓала поткрепа во наддијалектниот

слој, конституиран при определени историски околности. Се разбира, тоа не имплицира автоматско налагање на таа варијанта во новиот литературен јазик, бидејќи можат да се вметнуваат и други фактори чие дејство треба да се изучува во секој конкретен случај, но секако ѝ дава извесна шанса пред другите варијанти.

Како што видовме, во случајот со интервокалното в една таква шанса и се реализирала во конечниот избор не само кај Мисирков ами и во современиот македонски литературен јазик. Тоа што го доживуваше во овој поглед Мисирков, требаше да го доживеат во периодот пред дефинитивното нормирање на тој јазик повеќе тогаш млади писатели од западна Македонија. Имено, упатени на својата потесна дијалектна област, тие пишуваа на јазик што е по извесни својства поблизок до Мисирков отколку што тоа го допушта современиот македонски стандарден јазик.

Нов подем македонското национално движење доживеа во периодот меѓу двете светски војни, по сите судбоносни настани што ја потресоа Македонија по балканските и Првата светска војна. Заедно со тој подем сè повеќе, и покрај официјалните забрани во балканските држави, во кои живеела Македонците, се засилуваше употребата на македонскиот писмен јазик сè уште некодифициран, сè уште во процесот на создавање. Тоа се изразуваше и во сè поживата книжевна дејност на македонски јазик во овој период. До сцената најдоа достап драмите од народниот живот од Васил Иљоски, Антон Панов и Ристо Крле. Непосредно пред Втората светска војна голем успех беше постигнат со објавувањето на поетските збирки од Кочо Рацин, Венко Марковски и Коле Неделковски. Македонски текстови, особено поезија, се печатеа повремено и во некои весници и списанија. Се создаваа кружоци, во кои се поставуваше меѓу другото и прашањето за устројување на македонската азбука. Во секидневната писмена кореспонденција стана нормална употребата на македонскиот јазик, се разбира, уште обележен со дијалектни особености. Како интересна епизода треба да се одбележи излегувањето во 1925. година во Атина на еден буквар (*Abecedar*) со примена на латиницата, наменет за училиштата во Грција (Стаматоски 1986, 130). Тоа беше резултат на одредбата на Версајскиот мировен договор, со кој се задолжуваа потписниците за грижа за просветата на малцинствата на нивни мајчин јазик. Меѓутоа, споменатиот буквар не беше пуштен во употреба. Се бараат начини, илегално или во некаков легален вид, да се афирмира македонскиот јазик и преку периодични публикации. Така, во 1928. година се инсистира да се изнајде можност за издавање и на весник на македонски јазик (Стаматоски 1986, 124).

Покрај сето ова, македонскиот јазик не само што не уживаше статус што би му давал право на слободна употреба, ами беше вклучен меѓу официјално дискриминираните јазици. Во овој поглед неговата позиција беше дури понижена спрема онаа во XIX век. Додека тогаш употребата на локалните македонски говори и на тогашните форми на писмениот јазик во училиштата зависеше во добра мера од волјата на граѓанството, сега таквата употреба не беше воопшто дозволена. Поради многукратно зголемената писмена активност на македонски јазик, тоа создаваше една општествено-политичка тежзија што допрва чекаше свое разрешување.

Во годините на Втората светска војна таа активност уште повеќе се интензивира и спроти самиот чин на неговата кодификација му прибава на развитокот на македонскиот литературен јазик една изразита карактеристика. Имено, на македонскиот терен тој стана главно средство на писмената дејност во рамките на антифашистичкиот отпор, т.е. во една крајно изострена политичка и револуционерна борба. Во овие години, илегално и во партизанските единици, се издава обемен материјал на македонски јазик, пред сè со дневна политичка содржина, но исто така се појавуваат и нови книжевни текстови, при што сè уште надвладува поезијата. Едновремено се присутни и размислувањата за дефинитивниот облик на македонскиот литературен јазик, дури и во некои кружоци на полит-затвореници (Мазов 1956), па се прават и обиди за составување на македонска граматика (Конески 1985). Сето тоа претставуваше нужна подготовка за кодификацијата на македонскиот литературен јазик. И кога за неа беа создадени потребните услови, не се пристапуваше кон тој чин како кон првпат поставена задача, ами тој значеше пред сè верификација на оние основни тенденции што беа веќе доволно изразени и што ги наложија своите резултати во претходната писмена практика. Така кардиналното прашање за дијалектната база на литературниот јазик, како и прашањето за принципите на неговата ортографија, не требаше ни да бидат поставени на посебно разгледување, зашто околу нив не се јавуваа веќе никакви контроверзи.

IV. КОДИФИКАЦИЈАТА НА ОДДЕЛНИТЕ ЈАЗИЧНИ РАМНИШТА

1. *Ортографија.* Граѓанската кирилица влегува во поширока употреба во Македонија дури откај 40-те години на минатиот век. Печатницата на Теодосиј Синаитски, отворена во Солун во 1838., за да работи само неколку години, употребува црковнословенски шрифт. Меѓу македонските книжевни работници Јордан Хаџи Константинов-Џинот е еден од првите што се служел со граѓанската кирилица и што пристапил кон упростувањето на графискиот систем. Се разбира, тоа упростување првенствено се постигало со елиминирањето на знаците што не одбележувале некаква фонетска вредност, или што се пишувале само во туѓи зборови, со избор на еден знак меѓу повеќе за одбележување на иста фонема и со расчленување на диграфите. Освен ова, како важна задача се поставувал еднозначниот избор во однос на обележувањето на „јотата“ и на палаталните консонанти. Во практиката се јавувале разни решенија, како што може да се види и од самото посочување на некои графиски варијанти: ѝ (при: ја, ју), і, ј; ђ, ть, дь, нь, ль, кј, гј, иј, лј и др.

Процесот на модернизацијата на македонската ортографија во минатиот век не минал без позитивно воздејство од страна на правописната реформа на Вук Караџиќ, особено меѓу луѓето што имале поживи контакти со Србија или дури таму се школувале. Така, обрасци од модернизиран правопис ни се останати од 80-те години од Темко Попов, во овој поглед еден од претходниците на Крсте П. Мисирков (Стамаговски 1986, 59–69). Самиот Мисирков, којшто неколу години се школувал во Срибја, ја истакнува изрично важноста на Вуковата реформа. Во почетокот на 90-те години од минатиот век друга значајна подбуда за модернизација произлегува од практиката на познатиот бугарски Сбор-

ник за народни умотворенија, во кој фолклорните записи, и меѓу нив голем број од Македонија, се печатат со фонетски правопис, во кој *i* ја обележува „јотата“, *ʃ* шва-вокалот, а еровите букви се елиминираат, надвор од специјалната употреба на *ʃ* како знак за мекост. Интересно е дека имено овој правопис беше усвоен од македонската интелектуална група околу списанието „Лоза“, кое излегуваше во Софија во почетокот на 90-те години и кое обележува еден важен момент во процесот на македонската еманципација.

Во почетокот на XX век беше направен прв значаен обид за кодификација на македонскиот литературен јазик од страна на Крсте П. Мисирков (1874-1926). Во својата книга „За македонските работи“ (Софија, 1903) тој го застапува становиштето, што и практички го применува, дека македонската ортографија треба да се заснова на фонетскиот принцип, „со мали отстапки на етимологијата“. Тој употребува 29 знака, со тоа што „јотата“ ја обележува со *i*, а палаталните консонанти со записка десно во горниот дел од буквата: *n'*, *l'*, *k'*, *g'*. Во гласовниот систем вклучува пет вокали: *a*, *e*, *o*, *и*, *у*. Од правилото, за секоја фонема да има посебен симбол во азбуката, отстапува само во однос на *s* и *ʒ*, што ги означува со *dz* и *dʒ*. Две години подоцна, во единствениот број на своето списание „Вардар“ (Одеса, 1905), Мисирков врши извесна модификација на својот азбучен состав. Чисто надворешна е промената што тој запираката ја поставува над буквите за палаталните консонанти (впрочем не е јасно дали типографските услови не се причина за обликот на тие знаци во неговата книга), додека составот го засега вклучувањето на буквата *ʒ*, која требало да се пишува на местото на рефлексот од *ʃ* (отстапка на етимологијата): *пат*, *рака* и др. Системот на Мисирков не можел да биде пошироко применет, бидејќи тоа не го дозволувале историските околности во Македонија.

Во резултат на претходната писмена практика, во 1945 г. дојде нормирањето на македонската ортографија врз фонетскиот принцип. По предлог на Комисијата за јазик и правопис, владата на НР Македонија ја усвои со акт од 3. мај 1945. македонската азбука во ваков буквен состав (во кој секој знак обележува посебна фонема): *a*, *б*, *в*, *г*, *д*, *ѓ*, *е*, *ж*, *з*, *с*, *и*, *ј*, *к*, *л*, *љ*, *м*, *н*, *њ*, *о*, *п*, *р*, *с*, *т*, *ќ*, *у*, *ф*, *х*, *ц*, *ч*, *џ*, *ш*. Малку подоцна, на 7. јуни 1945. беше усвоен и проектот на македонската ортографија, со акт на Министерството на просветата на НР Македонија. Вокалното *р* се обележува посебно само во почетокот на зборот (неколку лексеми): *рѓа*, *рбет* и др., а инаку: *прв*, *дрво*, *свекрва* итн. (вокалното *л* во македонскиот литературен јазик е заменето со *ол*: *волк*, *долго* итн.). Следејќи го фонетскиот принцип, македонскиот правопис го бележи по правило едначењето на консонантите по звучност: *претположи*, *близок* – *блиска*, *редок* – *ретка*, *тежок* – *тешка* и сл. Меѓутоа, не во однос на *в*: *овца*, *мравка* (изг. *офца*, *мрафка*), и не на границата со членот: *челад* – *челадта*. Не се бележи и безвучувањето на консонантите на крајот на зборот: *леб*, *рог*, *град*, *маж* итн. Диакритичниот знак се употребува во следните случаи, за да се обезбеди графичкото разликување на многу фреквентни еднословни форми: *не* (заменка, 1 л. ак. пл.) и не (негација), *и* (заменка, дат. ст. ф.) : *и* (сврзник), *се* (општа заменка) : *се* (3 л. пл. од сум и повратна заменка).

На македонската ортографија ѝ се посветени овие изданија: 1. Македонски правопис: Изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, Скопје 1945; 2. Б. Конески и К. Тошев: Македонски правопис со правописен речник, Скопје 1950, и 3. К. Тошев (ред.): Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник, Скопје 1969. Последново издание, труд на авторски колектив, го процирува правописниот дел особено со обработка на пишувањето на туѓите лични и месни имиња, додека речничкиот дел во него опфаќа 30.000 единици. Тоа ја покажува пројавената грижа за по-дробно разлагање на ортографската материја.

2. **Акцент.** Во македонскиот литературен јазик е усвоено западно-македонското „третосложно“ акцентирање. При нарастувањето на зборот, акцентот се мести на третиот слог од крајот. Во западното наречје тој не паѓа на последниот слог. Сп.: вода, водата, воденица – воденицата, воденичар – воденичарот – воденичарите. Ваквото акцентирање во западното наречје се пренесува и на синтагмите, при создадени услови за т.н. акцентни целисти: белá брада – белатá брада. Како и во други јазици со установен акцент, се јавува проблемот на акцентирањето на туѓи зборови (интернационализми). Некои типови се подаваат притоа лесно на адаптација, но други никако не се потчинуваат под третосложното акцентирање: политика – политиката, гимназија – гимназијата, но: литература, синтеза. Во ред случаи, особено при двосложни зборови, сè уште е присутно колебање во изборот на местото на акцентот, без да биде исклучен и последниот слог: инстинкт – инстíнкт, пбѐт – поѐт и др. Во говорната практика, иако е постигнато потребното рамниште во сценскиот говор, спикерските настапи и сл., сè уште се кај одделни говорители чести нарушувањата на нормата, и тоа не само поради нивно-то потекло од други говорни области, ами и поради навикот пренесен од другите јужнословенски литературни јазици, особено од српскиот, да не се мести акцентот во ваквите редици: политика – политиката, политички – политичките (Конески 1981, 151–155).

Меѓутоа, и самата норма има отстапено во однос на акцентирањето на синтагмите. Напливот на огромен нов материјал не давал на располагање време да се стекне навик за вклучување во една акцентска целост на безбројните нови споеви. Така е немислимо акцентирањето: *првá влада, *новá влада. Ова, како и практиката на говорителите од другите дијалектни области, доведува до резултатот што акцентирањето на составните делови во атрибутски синтагми да не се чувствува како нарушување на нормата ни кога се работи за наследени споеви. Може да се каже дека со регуларност ваквите акцентни целисти се одликуваат само во случаи на лексикализирани состави: првá вечер – прватá вечер (= прва брачна ноќ; Конески 1980). Ова претставува секако едно значително отстапување од наследените модели, чишто рамки се покажуваат како премногу тесни да го совладаат при забрзаниот развој на литературниот јазик новиот јазичен материјал.

3. **Морфологија и синтакса.** Во однос на изборот на формите, можеме да укажеме само на една интервенција да се изврши промена наскоро по усвојувањето на македонскиот правопис од 1945. година. Се работеше за глаголите од типот кулува, кажува, кои првобитно беа

приклучени кон е-група: *купуе, кажуе*. Кон таквиот избор беше проја-вен отпор во јазичната практика, така што од тоа произлезе осетна неудобност, па во 1948, се изврши со посебно решение промена на нор-мата во полза на наставката *-ува* (Стаматоски 1986, 195). Во други слу-чайи таква намеса не беше потребна, зашто се работеше за помалку важни случаи, кога самата јазична практика доведуваше кон претпочи-тање меѓу извесни варијантни форми или кон нивно диференцирање.

Тоа што кодификацијата на македонскиот литературен јазик беше извршена депрва во 1945. година, дава навистина добра можност да се опише односот спрема варијантните форми токму во моментот на уста-новувањето на книжевната норма и непосредно по тој акт.

Иако во претходниот период имаше кај одделни македонски авто-ри сериозни напори и постигања во нормирањето на литературниот ја-зик (Мисирков, Рацин и др.), ситуацијата пред донесувањето на право-писот од 1945. година се карактеризираше со ред колебања во изборот на формите, зависно како од различната дијалектна подлога така и од моментните претпочитања, свесно или спонтано мотивирани, на извес-ни особености што ги налагаше писмената практика.

Ова може добро да се види во македонските текстови пишувани во текот на Втората светска војна и сврзани со отпорот и партизанското движење во Македонија. Иако е во ова време силно изразен стремежот за унификација на литературниот јазик, која се поставува веќе како непосредна цел, на практика среќаваме во споменатите текстови сè уште голема разнообразност во изборот на формите.

По целиот опит стекнат во една таква јазична ситуација, кодифи-кацијата на македонскиот литературен јазик мина, јасно, повеќе под знакот на елиминирање на варијантите во случаите кога се чувствува-ше дека тие не би го збогатиле функционално литературниот исказ, а би биле само проекција на постојната дијалектна диференцијација. Од повеќето такви случаи на еднозначен избор ќе го изделиме само тоа што може да ни го прикаже згодното противставување: *човекот – чо-е-ко*. Усвојувањето на првата форма значеше дека во литературниот ја-зик се земаат обликите без губење на интервокалното *в* и се избира единствено членската форма на *-от* (во последниот случај можеме да се потсетиме на поинаквото решение во бугарскиот литературен јазик).

Меѓутоа, и покрај ваквата општа управеност кон изедначување, уште во правописот од 1945. година експлицитно се допуштаат некои варијантни форми, кои се налагале на вниманието и по една или друга причина имало основа да бидат задржани во литературниот јазик.

Интересен е во овој поглед односот спрема формите со загубено интервокално *в* во множинските наставки кај еднословните именки од машки род. Правописот од 1945. година во тој поглед бележи: „Именките со проширена основа на *-ов-*, *-ев-* во множината, денеска се употребуваат во напоредни форми со и без загубено *в*, во што се одра-зуе разликата меѓу нашите говори: *денои – денови, лебои – лебови, но-жеи – ножеви, скутеи – скутеви* итн.“ Потоа следува и забелешката: „Изговорот на *денои* и сл. е *деној* и сл., но треба да се пише така, бидејќи кај нас и е знак за множина“. Во правописот од 1950. година, по неколкугодишен опит, се пристапува веќе кон прецизирање на сфе-рите на употреба на овие варијанти. Таму се посочуваат како нормални

формите на *-ови*, *-еви*, а се забележува дека „во поезијата можат да се употребуваат и формите со загубено *v* во наставката: *лебој*, *волој*, *нож* итн.“ Оваа формулација не значи проста препорака, ами претставува приказ на реалната состојба во литературната употреба.

Во однос на варијантите *-ови* : *-еви* во множинската наставка кај едносложните именки од машки род можеме да посматраме случај на парцијално налагање на нормата. Правописот од 1950. година предлага еднозначен избор само за таквите именки што свршуваат на *j*, за кои се вели дека „во множина имаат секојпат наставка *-еви*: *бровеви*, *роеви*, *боеви*, *строеви*, *краеви* и сл.“, со тоа што се додава дека исклучок од тоа правило чинат именките на *-еј*: *кејови*, *шејови*, *змејови*. Инаку, во други можни случаи, се допушта наспoredна употреба: *ножеви* – *ножови*, *кошеви* – *кошоци*, *цареви* – *царови*, *клучеви* – *клучови* итн. Очеvidно имаме пред себе една разновидност од поинаков тип отколку онаа што ја разгледуваме претходно. Пред сè овде е ограничен бројот на именките кај кои при образувањето на множината може да се пројават варијантните форми. Освен тоа немаме случај на произвизитно дијалектно спротивставување на формите. Сето тоа придонесува да не му се налага на вниманието потребата од изедначување. Затоа прашањето за овие варијанти не е ни засегнато во Правописот од 1945. година. Тоа што подоцна сепак барем парцијално се оди кон еднозначен избор, се должи заправо на еден процес доволно изразен во самиот народен јазик. Се работи за поларизација на варијантите. Ако во едносложниот збор се содржи вокалот *e*, се избира варијантата *-ови* и по таков начин се повлекува појасно морфемната граница: *еж-ови*, *меч-ови*, како и *кеј-ови*, *шеј-ови*. Од ова се гледа дека во овој отсек правилото што го споменавме не се ограничува само на именките на *-еј*, како што е речено во Правописот од 1950. година. Од друга страна, ако во едносложната именка се содржи вокалот *o*, пак по контраст се претпочита наставката *-еви*, иако изборот не е задолжителен. Парцијалното нормирање се наложува исто така од опсегот на споменатиот процес во народниот јазик. Надвор од тие рамки се допуштаат варијантите, бидејќи не доведуваат до напнатост и отаде до изострена дилема, ами ветуваат дури извесни можности повеќе при стилскиот избор на формите во конкретна ситуација.

Третиот случај на кој ќе укажеме може по своите резултати да се сврзе со првиот, но сепак го изделуваме поради специфичностите на развитокот. Се работи за варијантните форми, дијалектно маркирани, настанати поради различната замена на секундарните ерови (сп. *ветар*, *ветер*, *ветор*, *добар*, *добер*, *добор*, *оган*, *оген*, *огин*, *огон*). Во Правописот од 1945. година се претпочитаат формите како *ветер*, *остер*, *модер* и сл. Била присутна желбата да се внесе во литературниот јазик една „потипична“ македонска варијанта. Меѓутоа, практиката очеvidно не ја санкционирала таа препорака, така што во Правописот од 1950. година решително се избираат формите на *-ар*: *бодар*, *добар*, *итар*, *модар*, *мудар*, *остар*, *храбар*, *ветар* и др. Исклучок се прави со именката *ветар*, бидејќи како наспoredна форма се допушта и *ветер*, како и со *оган*, покрај кое во речникот стои и *огин*. Оваа состојба е потврдена и во најновиот Правопис на македонскиот литературен јазик од 1969. година. Големата распространетост на формите *ветер* и *огин* во македонски-

те дијалекти, и надвор од територијата што ја обележуваат изоглосите на другите лексеми што доаѓаат предвид, и отаде приврзаноста кон нив на голем број говорители, станала причина да не се оди овде кон еднозначен избор. Во чувствениот однос имаме, се разбира, уште еден можан мотив за задржување на варијантите во литературниот јазик. Тоа и придонесло да се задржи, па понекогаш и да се форсира, во употребата една форма како *огин*, иако е таа изолирана во зборобразувањето (*огнофрлачка*, а не *огинофрлачка*; сп. *оган* – *огнот* ; *огин* – *огинот*).

Формите на *-ор*, кои беа во почетокот претпочитани, па и оние на *-ор*, познати инаку во тесна дијалектна област во Западна Македонија, во меѓувремето наоѓаат свое место меѓу стилистичките средства главно сврзани за поетскиот стил или за некоја регионална ознака. Во стиховите: *еден за друг да најдеме најискрен, добор збор* (Б. Конески) и: *а коњите им – заледени во модер вир под земјата* (Е. Клетников) изборот се водел, секако, од потребите на гласовната оркестрација. Од истите потреби е вклучена и формата *огон* во овие стихови: *Молчи, молчи, молчи во млада боровина. Огон и горовина. Огон и горовина* (А. Шопов). Така, на крајот на крајноста, и во овој случај ситуацијата се разрешува со функционално разграничување на варијантите. На него не е во разработката на македонската ортографија обрнато специјално внимание, како што е тоа направено при усогласувањето на употребата на разновидностите кај множинските наставки, веројатно поради тоа што не се работи за цела категорија во парадигмата, ами за мал број лексеми.

Целата ситуација што ја прикажавме открива, некои типични моменти во заемодејството на факторот на свесниот и спонтаниот избор во периодот на нормирањето на еден литературен јазик.

Што се однесува до синтаксата, во неа посебно се пројавуваат извесни специфики на литературниот јазик што не можат да се задоволат наполно со моделите во народниот јазик. Во добар дел тоа го покажаа појавите во врска со акцентирањето, за кои веќе стана збор, зашто нив ги предизвикуваше новиот синтаксички материјал, пригоден кон потребите на современиот книжевен исказ. Друга таква специфична ситуација, која бараеше решенија надвор од моделите на народната реч, се создаде со развивањето на системот на релативните реченици во литературниот јазик. Често големата разгранетост на тие реченици го поставуваше проблемот на јасноста на исказот, како и на неговата благозвучност, нарушувана од честото повторување на сврзничките елементи. Во текот на 1950. година на страниците на „Македонски јазик“ се појавија повеќе написи, во кои беа подложени на разгледување овие прашања и се даваа предлози за нивното решавање.

Уште во XIX век се пројави стремежот да се отстрани или ограничи употребата на некои туѓи сврзници во честа употреба во народните говори. Таквиот однос се задржа трајно. Така турското *ама* се заменува со *но*, *туку*, а грчкото *оти* со *дека*, *зошто*, *бидејќи*. Сепак *оти* кај некои автори ја презема функцијата на елемент за постигање на стилско разнообразие во контексти во коишто би пречело честото повторување на *дека*. Инаку споменатите и други сврзнички зборови од туѓо потекло добиваат стилска нијанса на простонародно искажување.

4. **Лексика.** Со излегувањето на тротомниот *Речник на македонскиот јазик во 60-те години* (I 1961, II 1965, III 1966) се означи еден степен на значителна стабилизација на лексиката на младиот литературен јазик, при што имаше веќе можност да се пристапи и кон стилистичка карактеристика на зборовите (*Речникот* содржи 64.522 заглавни збора). Се разбира дека моделирањето на лексичкиот состав на македонскиот јазик стана, покрај разгранувањето на неговата синтакса, една од првостепените задачи по неговата кодификација, при која можеа да бидат набележени само главните посоки на развитокот во овој поглед.

Како основна точка на ориентација служеше поставката дека во македонскиот литературен јазик треба во најголема мера да се изрази неговата народна основа. Посебно во однос на лексиката се инсистираше во неа да се вклучуваат зборови од сите дијалекти, што го истакнуваше уште Мисирков, како и неологизми изведени со продуктивни наставки, а колку што е потребно и заемки од другите јазици. Меѓутоа, овие становишта во непосредната практика не водеа кон некаков понагласен пуризам. Во нив се содржи и нота на потребна декларативност во полза на чистотата на литературниот јазик во моментот на неговата кодификација, а вистинскиот однос кон моделирањето на неговата лексика се откриваше дури во примената на споменатите принципи наспрема следните три лексички слоја: 1. традиционалната словенска книжна лексика, 2. балканизмите (турцизмите и, во помала мера, грцизмите) и 3. интернационализмите.

Во однос на словенската книжна лексика се работеше повеќе за активирање на еден наследен слој и за избор меѓу варијантите што во текот на последните стотина години се јазуваа во употребата особено поради вкрстувањето на влијанието на српскиот и бугарскиот културно-политички центар во Македонија. Дека тоа наследство не беше мало, може да се види веќе од фактот што еден од првите писатели на новата македонска литература во почетокот на минатиот век, Јоаким Крчовски, употребува во своите текстови околу 5.000 збора, што се движи кон добриот просек на речничкиот фонд на одделни писатели. Иако ред црковнословенски елементи што ги среќаваме кај Крчовски и неговите современици набрзо подлегнаа на архаизација и излегоа од употребата, со тоа не беше чувствително засегната плотноста на словенскиот книжен лексички фонд, бидејќи тој постојано се збогатуваше со нови елементи, меѓу кои се вклучуваат и повеќе русизми, пренесувани непосредно или со посредство на српскиот и бугарскиот. Од ова се гледа дека македонскиот литературен јазик не поаѓаше ниту во изградбата на својата лексика од некаков фолклорен стадиум, бидејќи се опираше на писмена традиција која обезбедуваше старт од едно повисоко рамниште на јазичната култура. Становиштето за „понароднување“ на лексиката на литературниот јазик се изразуваше во однос на словенските книжни зборови пред сè во стремежот да се изврши нивна адаптација спрема дејствувачките модели на современиот македонски јазик. Тој фактор играше решителна улога како при изборот на постојните варијанти, така и при замената на некои архаични со продуктивни деривациони елементи. Како пример за ова можат добро да ни послужат на-

чините на адаптација на глаголските именки кои во рускиот и бугарскиот ја задржуваат архаичната наставка – *-(н)ие*. Наспрема *положение, желание, движение, течение* во споменатите јазици, македонскиот литературен јазик, по извршената адаптација, ги покажува формите *положба, желба, движење, тек*.

Како и другите балкански јазици, и македонскиот примил голем број турцизми во периодот на отоманската власт којшто опфаќа цели пет века. Избројани се околу три илјади такви лексеми што се употребувале порано, а многу од нив и денеска. Се разбира, дека младиот литературен јазик мораше да се постави на соодветен начин спрема овој значителен лексички фонд којшто притоа вклучува во себе не само елементи сврзани со материјалниот живот ами и ред такви што се однесуваат на интелектуалната сфера. Веднаш да кажеме дека некаков организиран општествен отпор спрема употребата на турцизмите не се пројавил во македонската средина, како што впрочем таков отпор немало во поизразита мера ни во српската и бугарската средина. Можеме дури да ја забележиме интересната, иако ефемерна појава, изразена во првите години по војната – во оној спонтан стремеж за понароднување на лексиката на македонскиот јазик да се форсира од некои автори употребата на турцизмите како елементи веќе вклучени во народниот говор. Имено, и со тие елементи се истакнуваше посебниот облик на македонскиот наспрема другите јужнословенски јазици. Меѓутоа, таа појава е зад нас, и турцизмите, без да има потреба да бидат „гонети“, по силата на определени историски околности, во добар дел се зафатени од процесот на архаизација или се ограничени на употребата во колоквијалниот јазик. Најважната причина за тоа е наглата модернизација на животот имено по распадот на Отоманската империја. Во тој процес турцизмите, асоцирајќи се со односите во еден патријархален амбиент, не можеа да ја издржат конкуренцијата на своите синоними од словенско потекло или од слојот на интеранционалната лексика. Се разбира дека и покрај тоа повеќе турцизми го задржале своето место во основниот лексички фонд на македонскиот литературен јазик. Во добар дел сето ова се однесува и до грцизмите примени од македонските дијалекти, при сите специфичности што произлегуваат во овој случај особено поради живите контакти на религиозен план во минатото. Бројот на грцизмите во народниот македонски јазик изнесува околу илјада, со тоа што се некои од нив регионално ограничени само на јужните краишта каде што контактот со грчките дијалекти е непосреден.

Што се однесува до елементите од интернационалната лексика, можеме да кажеме дека од самиот почеток тие се примале без зазорот на некој изразит пуризам. Се декларираше навистина дека заемките ќе се примаат само колку што е потребно, но мерата на таа потреба ја определуваше практиката која со секој ден им ја отвораше сè пошироко вратата на интернационалните зборови. Ситуацијата во овој поглед можеме слободно да ја споредиме со онаа во српската и бугарската средина, во кои исто така не дошле до посилен израз пуристичките тенденции. Суштествена појава во усвојувањето на интернационалната лексика во македонскиот е тоа што таа иде преку средноевропскиот филтер, што значи дека како главен посредник се јавува тука српскохрватскиот, додека, од друга страна, во бугарскиот таа лексика се пренесува-

да предимно преку рускиот филтер. Отаде се јазуваат разлики во обликот на некои интернационални зборови како во овие случаи: макс. адреса, катода – буг. адрес, катод. Одделни зборови сепак македонскиот примил во обликот познат во рускиот и бугарскиот: аптека, автомат и др.

По излегувањето на Речникот на македонскиот јазик се пристапи и кон проектот на еден голем толковен речник, врз кој веќе подолг период се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“ во Скопје.

Како задача на јенот се поставува сè понастојчиво и установувањето на македонската научна и стручна терминологија во различните области. Одејќи по примерот на некои други такви институции, Македонската академија на науките и уметностите, основана во 1967 г., веќе во првиот свој долгорочен план го вклучи проектот за изработка на термилолошки речници. За спроведувањето на тој проект беше формиран при Академијата посебен Одбор, во кој влегуваат претставници на факултетите и научните институти. Во рамките на одделните дисциплини работат посебни групи, а резултатите од нивната работа се објавуваат за дискусија во Билтенот на Одборот за изработка на македонската терминологија, издаван од страна на Академијата.

Сите тие, и другите слични работи, нормално го следат патот отворен со Речникот на македонскиот јазик. Неповторлива е меѓутоа ситуацијата во која настана самиот тој Речник, со тоа што во него не е содржана само рутинска лексикографска работа, ами и живо реагирање спрема ритамот на една културна преобразба и на еден литературен процес во моментот на неговото разгранување и осовременување.

V. ЗАКЛУЧНА БЕЛЕШКА

Кога К. П. Мисирков говореше за потребата од забрзан развиток на македонскиот литературен јазик, тој не можеше ни да претполага колку императивно ќе се постави таа задача во едно ново време на изразит технички развиток и коренита модернизација на животот, во кое се случи да се изврши неговата кодификација. Младиот литературен јазик се најде пред големиот предизвик на современите средства на комуникација, како и на сите форми на културниот и општествениот живот што тој требаше да го опслужува. Нему му беше веднаш даден достап до тие средства и форми, а тоа изискуваше секако извонредни јазико-творечки напори и полагање посебни грижи за примената на стандардот и за издигањето на јазичната култура од страна на повиканите научни и културни институции (Koneski 1972). Во каква мера и со каков ритам беше од самиот почеток зафатена таа работа може да се суди по впечатокот што уште во 1957. година го искажа во една своја статиа Виторе Пизано, оценувајќи ја како „навистина чудесна“ активност со која во Скопје „се култивира познавањето на својот национален јазик и се следи неговиот развиток“ (Pisano 1957).

Можеби имено во интензивноста на јазико-творечката дејност, што само ја одразува интензивноста на културниот развиток во дадена средина, се наоѓа и најдлабоката смисла на создавањето на нови литературни јазици дури и за мали народи. Во секој случај спрема таквите

историски феномени не може да се пристапува само со логиката на економско-политички категории. Ако еден регион не може да биде развиен по мерата на своите можности со дејноста на центри што може да настапуваат и со блиски литературни јазици, очевидно може да се открие можноста за изградување на свој посебен литературен јазик. Неговото изделување може да се оправда тогаш имено со интензитетот на културно-преобразувачката работа во различните области. Развитокот на функционалните стилови на македонскиот литературен јазик во периодот по неговата кодификација ја потврдува обемноста и успешноста на таквите напори.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитровски 1978: Т. Димитровски, Б. Конески, Т. Стаматоски (ред.), *За македонскиот јазик*, Скопје 1978.
- Димитровски 1983: Т. Димитровски, *Јордан Хаџи Константинов-Џинот и јазикот на Македонците (говорен и писмен)*. Прилози на МАНУ – Одделение за лингвистика и литературна наука, VII 1–2, 1983, 11–25.
- Јашар-Настева 1970: О. Јашар-Настева, *Турцизмите кај К. Пејчиновиќ со оглед на религиозната терминологија*. 36. Кирил Солунски II. МАНУ – Скопје 1976, 257–267.
- Конески 1950: Б. Конески, *За донесувањето на македонската азбука и правопис*. Македонски јазик I 5, 1950, 99–104.
- Конески 1959: Б. Конески, *Кои македонската преродба – Македонските учебници од 19 век*, Скопје 1959.
- Конески 1972: В. Конески, *Starostlivost' o makedonský spisovný jazyk*. Kultura Slova, 1972, 5, 133–136.
- Конески 1980: Б. Конески, *Факторот на времето во јазичните промени*. Предавање на XIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1980, 25–26.
- Конески 1981: Б. Конески, *ГраMATика на македонскиот литературен јазик*. Скопје 1981.
- Конески 1985: Б. Конески, *За една граматика на македонскиот јазик*. Прилеп и Прилепско во НОБ 1944 – 15 мај 1945 година, Скопје 1985, 315–317.
- Конески 1986: Б. Конески, *Македонскиот XIX век*. Скопје 1986.
- Конески 1988a: Б. Конески, *Активирање книжевне лексике у македонском језику у XIX веку са посебним освртом на српски фактор*. Научни састанак слависта у Вукове дане, 17. Београд 1988, 29–31.
- Конески 1988b: Б. Конески, *Македонскиот писмен јазик во солунскиот круг во 60-те години од XIX век*. Дојрански ракувања '87. Гевгелија 1988, 61–65.

- Мазов 1956: И. Мазов, *Кои развитокот на македонскиот литературен јазик во НОБ*. Македонски јазик VII 1, 1956, 99-117.
- Мисирков 1903: К. Мисирков, *За македонските работи*. Софија 1903.
- Pisano 1957: V. Pisano, *Il macedonico*. Paideia XII, 1957, 5.
- Стаматовски 1986: Т. Стаматовски, *Борба за македонски литературен јазик*, Скопје 1986.

Blaže Koneski

THE MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE

(Summary)

This text was written for a collection which the International Commission on Slavic Literary Languages planned to publish on the occasion of the Fourteenth World Congress of Slavists in Bratislava. It was intended that the characteristics of all the Slavic literary languages would be described through the use of an agreed methodology.

The development of the Macedonian literary language is traced through the course of the last two centuries. The initial period is characterised by the peripheral position of the Macedonian language vis-a-vis the centres of cultural influence in the sphere of Cyrillic literacy. By tradition, Church Slavonic played the role of the language of prestige while the influence of Russian was strengthened in the nineteenth century both directly and indirectly through the newly-formed Serbian and Bulgarian centres of cultural influence. In the southern Macedonian areas at that time the language of prestige was Greek, from which arose the use of the Greek alphabet in writing down the local Macedonian speech forms. This situation was resolved in the course of the last century in favour of the Slavic factor. The variants of the written language in individual Macedonian writers are given: (Krčovski, Pejčinović, Džinov, Zografski, Prličev and others).

At the beginning of the twentieth century the first complete, theoretically conceived and practically illustrated attempt at a codification of the Macedonian literary language was made by Krste Misirkov in his „Za makedonckite работи“ (“On Macedonian Matters”) – Sofia, 1903. He declared himself in favour of an attitude which took tradition into account while pointing at the same time to the discontinuity, and in favour of a dialectal basis for the new literary language and its orthography. The codification of the contemporary Macedonian literary language was carried out in 1945 (the official structure of the alphabet was accepted on 3rd May and the orthography on 7th June). In comparison with Misirkov's project, relatively greater room is given in the adopted form of the literary language to the factor of tradition. The building of the superstructure of the norm in the last decade is given under the following headings: 1. Orthography; 2. Accentuation; 3. Morphology and Syntax; and 4. Lexics.

Божидар Видоески

МЕЃУЈАЗИЧНИОТ КОНТАКТ (НА ДИЈАЛЕКТНО РАМНИШТЕ)
КАКО ФАКТОР ЗА ДИЈАЛЕКТНАТА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА НА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Во рамките на западното македонско наречје јасно се откриваат два ареала — еден *централен*, кој зафаќа пошироко пространство и со незначителна внатрешна диференцијација, и еден *периферен*, којшто е иситнет со бројни изоглоси на десетици микросистеми.

Најголема раздробеност покажува граничниот појас со албанската јазична територија, а на југозапад на македонско-албанско-грчкото пограничје, каде што има и поголема концентрација на аромански етнички елемент.

На сето македонско-албанско пограничје од Шар Планина па до Корча и Грамос на југ по двете страни на границата живее мешано население и по јазичната припадност и во конфесионален поглед: Македонци христијани и муслимани, Албанци исто така од двете конфесии, на југозападниот дел уште Грци и Аромани (Власи). На сета таа територија населението е билингвално и/или мултилингвално.

1.1. Во оваа мултијазична средина денеска егзистираат неколку десетини микродијалекти само во рамките на македонскиот дијалект. Дијалектната раздробеност во некои региони е толкава што еден говор опфаќа две или три села. Така, на пример, во Дебарско на релативно мал простор по долината на Радика и Дрим се изделуваат пет до шест говорни целинки: жеровничкиот говор, кој го репрезентираат три села (Жеровница, Болетин и Видуше), говорот на ростушките православци, говорот на муслиманите во Ростуше и неколку околни села, малореканскиот (галичкиот), дебарскиот говор со посебна варијанта на говорот на муслиманите во Дебарско, дримколско-голобрдскиот, исто така во две варијанти — на муслиманите и на христијаните. И на релацијата Струга — Охрид — Корча — Нестрам — Костур можат да се најдат разлики од село до село. Во охридско-струшката котлина со значителни посебности се разликуваат: градскиот струшки говор со неколку

села во непосредната близина, радошко-вевчанскиот, кој го репрезентираат три села во самото подножје на пл. Јабланица (Вевчани, Радожда и Мали Влај), говорот на муслиманите во селата Лабуниште, Погорци и Октиси, потоа градскиот охридски говор со кој е најблизок говорот на приезерските села сè до Поградец на албанската страна. Четири говорни посебности се изделуваат и во Преспанско (горнопреспански или ресенски, долнопреспански, љубојнско-германски, штрбовско-арватски) и неколку на костурско-корчанското говорно подрачје (корчански или бобоштенски, нештамски, костенариски, костурско-корешчански и лерински, кој исто така не е единствен во секој поглед). На северозападната периферија поголема блискост покажуваат говорите на Скопска Црногорија и Долни Полог (Тетовско), додека во областа Гора, на западната страна од Шар Планина, има поголемо говорно шаренило.

2. Меѓу најкарактеристичните дијалектни диференцијални црти со кои се разликуваат периферните говори од централниот дијалект спаѓаат рефлексите на старомакедонската носовка *ж* и сонорните *р* и *л*. Во централното дијалектно подрачје *ж* се рефлектирало во /a/, сп. *рака*, *пат*, *заби*, *р* ја задржало слоогообразната функција, сп. *дрво*, *прсти*, *срце*, *крф*, додека *л* на поголемо пространство се развило во двофонемна секвенца /ol/: *волк*, *волна*, *долго*, *жолто*.

Но рефлексите на споменатите старомакедонски гласови истовремено се јавуваат како диференцијални и во периферните говори.

Во скопскоцрногорскиот и долнополошкиот *ж* → /y/ во сите позиции (*рука*, *зуби*, *пут*, *на руку*, *иду*), *л* → /y/ и /лу – лă/, вторице зад забновенечните согласки (*вук*, *пуно*, *жудо* : *слуза*, *длуго* и *слăза*, *длăго*), додека *р* останало неизменето (*прсти*, *врба*, *срце*).

Во малореканскиот (галичкиот) говор *ж* се изедначило со етимолошкото /o/, сп. *рока*, *пот*, *гроди* (во коренските морфеме) и со /a/: *бера*, *паднал*, *неа* (во зборообразувачките и флексивните наставки), а сонантите *л* и *р* се задржале неизменети (*прсти*, *грло*, *влк*, *жлто*).

Во сите други периферни говори во коренските морфеме развојот на споменативе три гласа одел заедно и тие се трансформирале во нови фонеме.

Во повеќето локални говори *ж* → /ă/, *р* → /ăr/, *л* → /ăl/: *рака*, *пăт*, *сабота*; *вăрба*, *пăрсти*, *дăрво*; *вăлна*, *жăлто*, *сăлза* — во гостиварскиот, дебарскиот, струшкиот, охридскиот, во северните и западните преспански села и во костурско-корешкиот говор. Сличен развој овие стари гласови имале и во горанскиот говор, но тој бил повеќе подложен на влијание на српските говори. Оттаму во него покрај рефлексот /ă/ за *ж* наоѓаме и доста примери со /y/, сп. *гнăс*, *дăл*, *зăби*, *кăса*, *лăчи*, *мăти*, *нăтре*, но *јуже*, *кукол*, *муш* – *мужи*,

пут, скупо и др., *л* → [ǎл → ǎв]: *вǎвна, жǎфт, сǎвза, дǎлго, покрај* *буе, вук, јабука, луно, а р* се задржало со тенденција во некои позиции да се реализира како /ǎр/.

Во дел од костурско-нестрамските села како рефлекс за спонемативе гласови се јавува /ǎ/ — фон со нешто понижена артикулација од /ǎ/, но сепак различен од /ǎ/, сп. *пǎт, рǎка, кǎшча; вǎлк, пǎлно, жǎлто; дǎрво, пǎрсти, сǎрп*.

Во дримколско-голобрдското говорно подрачје и во говорот на муслиманското население во струшките села Лабуниште, Подгорци *ж* → /ǎ/ (еден вид лабијализирано а), *л* → /ǎл/, *р* → /ǎр/: *дǎл, зǎби, рǎка, сǎбота; вǎлк, вǎлна, пǎлно, сǎлза; бǎрдо, дǎрво, жǎрф*.

Таква вредност за *ж* има и во нестрамскиот и костенарискиот говор во Костурско и во осум села на југоисточниот брег на Преспанското Езеро на правецот Љубојно – Герман, сп. *мǎжи, рǎка, кǎшча* (Езерец), *вǎтук, кǎшча, рǎце, скǎло* (Нестрам), *мǎжи, пǎт, грǎди* (Љубојно). Сличен развој како носовката *ж* имало и вокалното *л* (*л*): *вǎлк, вǎлна, пǎлно, дǎлго* (Нестрам, Езерец), *вǎлна, кǎлни* и *вǎк, жǎто, јабǎко* (со асимилирано *л* — Герман). Нешто поинаку таму одел развојот на *р*; во љубојнско-германскиот *р* се задржало (*дрво, прсти, срце*), во костенарискиот се развило во /ǎр/, сп. *верба, герне, срце* (Езерец, Сничени), а во нестрамскиот /ǎр/ со алофонот /ǎʀ/: *вǎрши, пǎрсти, сǎрце*, одн. *вʀши, пʀсти, сʀце*.

Нешто посложена ситуација наоѓаме во жеровничкиот и во вевчанскиот говор.

Во жеровничкиот врз развојот на *ж* алијаеле и акцентот и бројот на слоговите во збороформите. Во еднословни и двословни зборови *ж* → /ǎ/, кое во неанцентрирана позиција и во збороформи со три и повеќе слогови без оглед на местото на акцентот се реализира како темно а [ǎ], сп. *зǎл – зǎби, рǎка, мǎка*, но: *зǎбите, рǎката, мǎките*, и: *на-зǎл, по-зǎби, на-рǎка*. Истото важи и за рефлексите на *л* и *р*: *вǎлк – вǎлкот – вǎлци : вǎлците, вǎлна : вǎлната, вǎлноно; варба, дǎрво, гǎрп : вǎрбата и на-вǎрба, на-гǎрп*.

Во радошко-вевчанскиот говор *ж* → /ǎ/, *л* → /ǎл/, *р* → /ǎр/, одн. /ǎ/, /ǎл/, /ǎр/ зад лабијалните согласки /б–п, в–ф/, сп. *грǎди, гнǎс, дǎбје, зǎби, јǎже, кǎде, кǎпина, рǎка* и *мǎжи, мǎтно, пǎндар, пǎт; гǎлтат, жǎлто, кǎлнит, кǎлк*, но: *вǎлк, вǎлна, пǎлно, мǎлнит; гǎрне, дǎрво, зǎрно, кǎрстит*, и: *бǎрдо, вǎрба, вǎрнит, пǎрво, пǎрсти, фǎрл'ат*.

Заедно одел развојот на *ж* и *л, р* и во корчанскиот говор, но таму рефлексите се совпаднале со етимолошкото /а/, сп. *гасеница, гнасен, кǎпина, кǎшча, маш, рǎка; вǎлк, вǎлна, пǎлно, мǎлси, жǎлто, салжа; гǎрло, зарна, сǎрце* (Бобошчица).

Меѓутоа, во корчанскиот и во костурските говори во врска со рефлексацијата на *ж* има уште една посебност: во тие говори пред звучните преградни согласки се задржала носовоста како одделна

фонема и тоа /м/, одн. /ам/ пред лабијалните и /н/, одн. /ан/ пред нелабијалните согласки, сп. *гамба, дамбџа, замби, самбота, го'лам-би*, и: *банди (биде), граңди, кан'дел'а, мандар, панди, канкол'*, *кранго* и др. (*Бобошчица*), *гџамба, зџамби, граңди, кранго (Нестрам, Езерец)*, *дџамбја, гџамба, мџандро, кан'дел'а (Костур)*.

Оваа констатација се однесува и за рефлексацијата на носовката *а*, сп. *брату'ченци, говен'дар, реи'дови, ерем'биџа*.

Во врска со рефлексацијата на носовката *а* во западните говори стои и секундарната назализација на вокалот /а/ во соседство со назален сонант. Во таа позиција /а/, одн. /џа/ совпаднал со рефлексот на *ж*, сп. *снаџа, маџеа* во горанскиот и гостиварскиот, *знајт, снаџа, снаџек, снаџа, џандон, џандре, Сџандре, маџит, маџтеа, маџчурек, одџмна* во дебарскиот (3 : 67), *маџгча, знајт, маџит, сџана, Сџандре (Охрид), маџтџа, маџит, маџејница, маџтика, снаџа, знајт, маџкар, познајница, маџгал, маџгар, сџндак (Струга), Ваџгел, знајт, маџтеа, сна:* – *снај, снаџа, канџило, Стџамбол, маџтика (Преспа)*, како во *раџа, маџа, маџтно*; во галичкиот говор: *моџчеа, сноа, зноет, снога, роџа*; во дримколско-голобродскиот: *маџит, маџтеа, зна(м), канџар, џнгел, Сџандре, џндриџа (Луково)*, или *сџана, маџгчеџа* во нестрамскиот (10 : 52), *маџит, маџец, маџтџа, но знаме (Бевчани)*. Приведениот материјал упатува на заклучок дека вокалот /а/ се назализирал под дејство на соседниот назален сонант и артикулационо совпаднал со рефлексот на *ж* уште кога тој се изговарал назално (*NaN* → *NɔN* → *NāN*).

Во некои пунктови на југозападното пограничје се среќава и фонемата /и/ во ограничен број примери, сп. *диџан, биразер, диџ'бер, џнер, џшир, диџеме, кџмер, миџтар, миџрафет*, главно во туѓи лексеми и само во неколку словенски: *џи, џлџч* (сите примери се од *Бобошчица*).

За бобоштенскиот говор и воопшто за корчанскиот карактеристичен е и назалниот изговор на вокалот /а/ во соседство со назален сонант, сп. *Ваџгел, копџанка, фрџанк, тапџнци, фџам'бриџа, шџандан*. Исто така со нагласена назалност се изговараат и вокалите /а, џ, е/ пред назалите /м, н/ добиени со рефлексација на *ж* и *а*, сп. *гџамба, дџамбја, граџци, зџџнци, чџемб'риџа, лџен'дина* (27 : 752).

Меѓу покарактеристичните диференцијални црти меѓу централните и периферните говори спаѓаат промените што се извршиле во некои вокални секвенци.

Во охридско-преспанските говори групата /оа/ се изменила во едносложен дифтоншки глас [ɔ^а], сп. *брџ^ат, тџ^ар, негџ^а, осџџ^а*, или се асимилирала во долго /о/ — [o:] : *то:р, осно:, ко:ч (коач), тро: (троа), секо: (секоа), секо:ш (секоаш ← секогаш), Јо:н (Јоан), бро:м (броам)* — во охридскиот (10 : 21), *тџ^ар, сџ^ал'ка, волџ^ар* и *то:р, со:л'ка, во:ло:р* — во преспанските (5 : 9), а во еден тесен појас во Струшко и во приезерските охридски села, поретко и во

некои преспански села, на промена подлегнал првиот член од групата: /oa/ → /ya/ → /va/, сп. коач → квач, тоа → тва, тоар → твар, негоа → негва, чоа → чва, стоа → ства, но Јо:н, осно: (поради фонетски пречки) (Струга), тва, тварка, никваш, готва (готоа), реква (рекоа) во говорот на Пештани (7 : 1), твар, тва, свал'ка, покрај осно:, то:, тро: во западните преспански села (5 : 24).

Во струшкиот говор по овој начин се разложила и групата /oe/ → /ve/: чвек (чоек ← човек), гведо, јазвец, квел (коел) стзел (стоел), рекве (рекое), зедве (7 : 27), додека во преспанскиот, доколку не се задржала, таа се асимилирала во долго /e/, сп. чоек → чек, чечки (чечки), во одделни лексеми преминала во /oj/: гојдо (гоедо), но јазвец (5 : 9).

Групата /ea/ на поширок ареал во охридско-струшките и преспанските говори се изменила во дифтонг /ia/, сп.: леа → лиа, сја (сеа ← сега), бија (беа), маштија (маштеа) — во ресенскиот (5 : 9), стрија (стреа), бија (беа), нија (неа), Петрија: (Петреа), смја — во охридскиот (7 : 21), плја (глеа), черја: (череа ← черева) — во струшкиот (7 : 26).

На струшкото говорно подрачје на сличен начин се развивале и групите /eo/ → /jo/, /ia/ → /ja/, /io/ → /jo/, /ie/ → /je/, сп. чereo → черjo, неол'а → н'јол'а, Столео → Столjo:, коприа → копriа:, ракиа → раkија: → раkија → рака, сечио → сечjo:, целиот → цел'jот (7 : 26).

На западното пограничје е ограничена и метатезата на секвенцата -ни- во -ин- во повеќесложни збороформи, сп. во'деница → во'деинца → во'дејница.

Во повеќе перифериски говори вокалите /o/ и /e/ во акцентирани позиција се дифтонгизираат во [ʷo], [ʷe], сп. м'ос, л'ошо, к'ожа, с'он во дебарските (1 : 83), б'ос, к'ожа, к'оза, н'ос, 'оди, 'око, 'офца; м'есо, м'ера, л'ето, л'еро (Нестрам, 10 : 48).

На западната периферија во повеќе лексеми како лексикализирана особеност може да се сретне преглас на /a/ во /e/, сп. на'еве (на'јаве), есен (јасен), обело (објало), одеја (одаја), рает, печелит, чекија, челет, гърклен, еребица, топ. Житиени (Дебарско, 3 : 68), гърклен, лишеј, челет, кашеј, чеша, полена, есен, есе:но: дърво, баеч, баечка (во некои западни преспански села, 10 : 24), жеба, желно, шерен, јесен, есика, илеч, челет, чеша, шчевеј, вен'чејне, водени'чер, костур'чени, рупин'чени (Костурско, 10 : 53), јеремче, појес, челет, кочен, беличеш, или во /ä/ во акцентиран слог: јätне, јätце, јäскај, јätје, жjäба, жjär, жjäлен, приjätел' (во корчанскиот, 27 : 757).

Интересни се од историско-дијалектолошки аспект и неколку други лексикализирани стари фонетски промени, кои се локализирани на западната и југозападната периферија.

Во горанскиот, дебарскиот и во костурско-леринските говори во неколку случаи место носовката ж се јавува /e/, сп. јетож

(*отѣкъ), 'кедел'а, ке, 'кеде (Тора, 8 : 50), 'јеток, 'јеглен, 'греди (грѣдъ) во говорот на дебарските муслимани во с. Г. Папрадник (3 : 36), 'леток, 'едѣца, 'е'жичка, 'еглен, егленар (во некои костурски и лерински села, 6 : 27).

Познато е дека во западното македонско наречје старата замена на носовката *л* во *ж* добро се задржала само зад /j/ и тоа најдоследно во централните говори. Меѓутоа, во неколку пунктови на периферијата има отстапувања. На пример, во говорот на муслиманите во Дебарско забележани се примерите: *језна*, *језик*, *јетро*, *јечит*, *јечмен* — со *је* ← *л* (Г. Папрадник, 2 : 66), а во лексемата *заек* и во други говори, сп. *зоек*, *зоети* во галичкиот (1 : 82), *заек* во дримколско-голобрдскиот (3 : 86), *заќ* (*заек*) во левчанскиот.

Во охридските приезерски села и во некои пунктови во Преспанско остаток од старата замена на *л* → *ж* е сочуван и зад *ч* во лексемата *чадо* — *чада* (Леска, Гломбочани, 5 : 23).

Нешто пошироко во периферните говори е претставен преминот на /o/ во /y/ во разни позиции и затемнувањето на /a/ во /ǎ/.

Првата појава значително е поизразена во горанскиот говор, и тоа, главно, во случаи каде што се загубиле консонанти во интервокална позиција, сп. *гуедо*, *чоек*, *оснуа*, *муа*, *пуас* (говедо, човек, основа, моја, појас, 8 : 53). Од подруг вид е измената на /o/ → /y/ во дебарските и другите западни говори во примерите од типот *гувејт*, *убетки*, *улера*, *петук*, *восук*, *понук*, *пасумце*, *пѣрфут* и др. (3 : 68), *гулуц*, *улера*, *уфкат*, *собур*, *бигур*, *јамбулија*, *бурија*, *уџе*, *ути* (5 : 10, 22 : 22); во костурско-корчанските говори, каде што редукцијата на неакцентираното /o/ → /y/ бил активен процес, бројот на примерите со /y/ е значително поголем, сп. *у'буви*, *у'гинци*, *у'нута*, *у'паци*, *у'бетке*, *ку'шул'а*, *пу'лица*, *су'вел'ка* (27 : 759), *гу'дина*, *гу'лемо*, *ку'кошка*, *бу'рина*, *чу'рапи*, *с'ладук*, *о'гнут* и др. (Нестрам, 10 : 54).

Затемнувањето на /a/ во /ǎ/ како регуларна појава го познаваат охридскиот и гостиварскиот говор (се врши во акцентирани внатрешни слогови), сп. *ма'ѓарето* (: 'матаре), *бу'нарите* (: 'бунари), *бра'дајца*, *о'вај-чоек*, *десна'та-нога* (Охрид, 7 : 9), *ма'ѓарето*, *гај'даџија* (: гајдаџијата), *мла'да-жена* (Гостиварско, 22 : 20).

Во одделни лексеми /a/ се затемнува во повеќето периферни говори, особено кога се наоѓа во соседство со назален сонант, сп. *Ј'андре*, *С'андре*, *Ѓ'амбар*, *с'андак*, *а'ман*, *с'анки*, *та'мам*, *л'амба* (Гостиварско, 22 : 21), *з'аек*, *им'ане*, *м'ачурек*, *з'агар*, *з'аш*, *ј'азоец*, *ј'аготка* (Дебарско, 3 : 67), *м'атика* (матика), *м'акар*, *м'аигал*, *м'ангар*, *с'андак*, *к'ајче*, *о'дајче*, *ј'аглика*, *ј'аготка*, *ј'асика*, *ј'агурина* (Струга, 7 : 26).

Посебен развој во западните периферни говори имал и секундарниот ер (ѣ) во лексемите 'лажица' и 'танок' (стсл. лъжица,

тѣнѣкѣ). Во тие говори во првиот пример развојот на њ₂ се врзал за вокалното л (л̄): *л̄ѣжица* → *л̄жица* → *ѣл̄жица/ѣл̄жица/ол̄жица* (во Дебарско), а во тѣнѣкѣ → *тнок* → *кнок*.

Во областа на консонантизмот западните периферни говори од централните се диференцираат: по рефлексот на старото палатално л' и рефлексите на прасловенските гурпи *tj, *dj, по фреквенцијата на употребата на африкатите /s/ и /ц/, по гласот /х/ и процесите сврзани со него, и уште со неколку други посетни особености.

На една континуирана зона на правецот Тетово – Госиптвар – Дебар – Струга – Охрид – Костур – Лерин старото палатално л' гласовно се изедначило со л во Балканските несловенски јазици, сп. *л'ут, недел'а, пријател'*. Во централните говори тоа затврднало пред задните вокали и на крајот на слогот: *клуч, недела, лут*. Во северозападните говори на правецот Гора – Вратница (во Полог) – Скопска Црна Гора пред предните вокали /и, е/ сонантот /л/ се изговара со нагласена мекост, како фон близок до српското штокавско /љ/, сп. *кол'иба, мол'им, цел'ива, јасл'е, тел'е* (Гора, 8 : 52), *се вал'и, врл'и, дел'и, л'ели* (Вратница), *л'ивада, сл'иве, топ. Мал'и Руше, гол'ем, л'еска, пл'еје, рекл'е* (Одри – Полог), *бл'ижки, дел'и, л'ише, сл'ика, бл'ека, гол'ем, гл'еда, л'ето, сл'еп* (Кучково, 29 : 151).

На еден тесен појас во периферните говори доста добро се познати старите рефлекси /шт-жд/, одн. /шт-жд/ на *tj, *dj, сп. *лешта, межда* (Дебар, Голо Брдо, Радожда, Преспа), *сфешча, межда, вежди* (Жеровица, Струга, Охрид, Корча, Нестрам, Костур).

Во тие говори не се извршила ни палатализацијата на /тj, дj/ од старите групи -тj-, -дj-, сп. *братја, цветје, дјавол, водје* (Охрид, Нестрам, Костур).

На тој простор и фреквенцијата на звучните африкати е значително поголема; покрај старото /s/, кое доста добро се чува пред множинската наставка -и (*блaзи, белези, полoси, бубрези, носи – носе, блaсе*), во бројни случаи се добило /s/ и од /з/ зад сонантите, како и /ц/, сп. *ѣлѣница/олѣница, сѣлса, мѣлсит, вѣрси, нѣрсит, пѣлѣцаф, дѣрѣи, дѣлѣина*, а /ц/ редовно пред деминутивната наставка -е, а и во други случаи исто така пред /е/, сп. *ноѣе, книѣе, стоѣе, брѣе, целѣе, стѣер* (3 : 70, 89; 27 : 676, 5 : 12).

Централните говори фонемата /х/ не ја познаваат. Во иницијална и интервокална позиција таа се загубила, а на крајот на слоговите се изменила во /в/, одн. во /ф/ во некои случаи. Во периферните говори загубата на /х/ се наоѓа во процес. Така, на пример, во градскиот охридски говор во речта на постарите генерации /х/ може да се чуе готово во сите позиции, но не и во сите случаи, сп. *хира, хор, хунер, хѣрчит, бухол, рухо, уxo, мухлa, чехре, Влах, стpax, мех, злхх, тлх, моx, глух, вѣрх*, но и: *итар, оди, леп, болфа*,

орџф, сиромџф, очуф, и редовно /ф/ во наставките за аор.-им-перф.: беф, бефме, бефте (7 : 10). Слична појава може да се следи и во горанскиот говор, сп. хала, харен, хитер, ходим, хубаф, јаха, дихам, соха, чоха, бакча, бохча, ожка, мехлем, грах, орах, грех, мех, мох, глух, во наставките: бех, бехме, бехте, но: сна̄а – сна̄е, леа, страа и задуф, мувл'осан (Урвич – Јеловјане, 12 : 24), орах, грах, мех, глух, виках, викахме, викахте, или со фарингално /у / пред сонантите: ниуно, беуме, муулисано, но: арен, оца, уо, орае и греј, кожуф – кожуфи, суф покрај су (Гора, 8 : 48, 56). Во ограни-чен број случаи /х/ може да се чуе уште во корчанскиот говор, сп. харо, харам, хапи, хаир, хожа, хрјан – главно во иницијална пози-ција и претежно во туѓи зборови (27 : 757) и во говорот на костена-риските села во Костурско, сп. мех – мехот – ме'хови, грех – гре'хови, змех, орах, мох – мохот, брухад, прохаф (Езерец), но во бројни примери /х/ се загубило: вер, сиром'а, чели, мелем, реку, реко'ме (Езерец), грота (грехота), реат, гра, грја, и во неколку при-мери место него има /ф, в/: кожуф, глуфци, тувла (Езерец), уво, пазува, суво, мува, а во Бобошчица и /ј/: страј, глујче, и редовно во наставките: рекој, рекојме, рекојте (17 : 49, 50).

Како дијалектни карактеристики за периферните говори во описите се истакнуваат: чувањето на финалните групи -ст и -шт (-шч), сп. лист, мост, брошт, вешт (Дебарско, 3 : 70), гврст, чист, горешт, ношт (Нестрам, 5 : 24), брест, гост (Преспа, 10 : 56), и на /ч/ во старите групи чр- и чрџ : чврпит, чврвец (Жеровница), чвр-вец, чврпит покрај цврн, цврвен (Дебар), чврн, чврвен, чврвеник, чврвец, чврпи (Нестрам), и редовно во чере-: череп, черево, чере-сло, черени — во сите периферни говори од Жеровница до Корча и Нестрам.

По некоја диференцијална особеност може да се најде и во дистрибуцијата на согласките. Во дебарско-голобродските говори и во Корчанско во финална позиција не се необични покрај -ст, -шт, -шч и други консонантски групи, сп. нокт, ниск (: ниска), свиск, тешк (: тешко), жешк (жежок), ретк (: ретка), горк (: горко) (3 : 68), воск, дист, моск (мозок), муск, стиск, ниск, кошк, мушк, тјашк, госп, стипш, пјанк, трук (: труго), фрџнк, дџмп, зџмп (Бо-бошчица, 27 : 756).

Во бобоштенскиот говор дијалектна посебност претставуваат фонемите /θ/ и /ð/, кои се ограничени претежно на туѓи зборови, сп. ливаџа, тварџо, марџа, џаскала, џиастима, варџи, како и вмет-нувањето на /б/ во сонантските секвенци /м + р, л/: мбравје (мра-ви), мбрамор (мрамор), умбри (умри), мблат (млад), и на /м/ во групата /бр/ : фамб'рижа. Вакви примери можат да се сретнат и во костурските говори.

2.1. Повеќето од приведените фонетско-фонолошки особено-сти можат да се следат и во албанските дијалекти и тоа не само на

граничниот појас, туку некои и подлабоко на албанската јазична територија.

За фонемите /ü/, /θ/ и /ð/ во корчанскиот говор веќе спомнавме дека тие се јавуваат претежно во албански и грчки заемки и во многу ограничен број словенски лексеми.

Вокалите /ä/ и /â/ исто така се карактеристични во ред албански дијалекти, па и во некои аромански говори. Во албанските говори во областите Корча, Гора, Поградец, Девољ и Опољ вокалот /ë/ се реализира како среден звук меѓу е и а /e̞/, сп. *këshë* (14 : 312). Еден вид отворен е — [ä] познаваат и дебарските албански дијалекти, сп. *dërdhë* (*dardhë*) 'круша', *bëll* (*balle*) 'блато', *kalëja* (*kalaja*) 'кале' (14 : 182); и во говорот во Лузни во одредени позиции, главно во соседство со палатално-алвеоларни согалски /a/ се реализира како [ä]: *i bërdhë* 'бел' (2 : 228, 279). Според Селишчев ваков фон познаваат албанските говори на поширок ареал на правецот Охридско Езеро — Елбасан (24 : 292). Токму на тој терен можел да се формира и македонскиот говор што го репрезентираат денеска жителите на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај.

И вокалот /â/ има свој пајдан во албанските говори. Во албанскиот дијалект во Дебарско назализираното /â/, како и /a/ во соседство со назален сонант, се реализира како среден глас меѓу а и о [ä̃], сп. *Tirân* 'Тирана', или пак преминува во [õ]: *nâna* → *nõna* 'мајка' (14 : 181, 24 : 194). Во овој фонетски облик споменатава лексема е преземена во македонските говори во Дебарско, сп. нона во реканскиот. Слична појава познаваат и други албански дијалекти, на пример говорот на Пекин во долината на Шкумбини, сп. *pa'n* (← *nânë*), *duha'n* (*duhan*, 14 : 223), на Каваја (25 : 218) и во други говори во јужногегиската дијалектна зона, како и во областа на преодните говори и гегските говори во Македонија (14 : 190, 223). Широки вокали /o/ и /e/ познаваат некои локални говори во Дебарско, сп. *ko'ckë*, *ko'c* 'коска', *ko'rë* 'копа', *kato'nd* 'село', *ke'ç* 'јаре', *ve'tillë* 'веѓа'.

Во ароманскиот говор во битолските села Гопеш и Маловиците вокалот /a/ се заменува со /o/. Таков процес се извршил, веројатно, и во македонскиот говор во соседните преспански села на правецот Љубојно — Герман (26 : 48).

Фонемата /â/ претставува постара фаза од развојот на ж. За нејзиното конзервирање во споменатите македонски говори на македонско-албанското пограничје можеле да придонесат албанските и ароманските дијалекти (26 : 48).

Континуантот /â/ во југозападните костурски села (рака, гранци) претставува преодна варијанта меѓу костурското /â/ и корчанското /a/.

Погоре приведевме поголем број примери во кои вокалот /a/ „се затемнува“ во /ä/ во соседство со сонантите, поретко и зад

други согласки (мамит → *māmit*, снага → *snāga*, јасика → *jāsika*, заш → *zāш*, *zāgar*). Оваа појава е пошироко позната и во албанските и ароманските дијалекти. Во албанскиот вокалот /ē/ во акцентирани слогови историски е добиен од назалното /ā/, а во неакцентирани слогови и од други вокали, сп. *kēmbē* (*camba*), *kēngē* (*capga*) 'песни' (14 : 267), исто и во ароманскиот: *cīmp* (← *campus*), *cīntes* (*capicim*) (26 : 37). Во западните македонски говори назализираното /ā/ совпаднало со рефлексот на ж, сп. *snāga*, *zāek* : *rāka* во ж → /ā/-говори, *снога*, *зоек* : *рока* во галичкиот, *снага* : *рака* и *māmit* : *māka* во вевчанскиот, *снага*, *māmit* : *рака* во дримколско-голебордскиот, *снага*, *māncеја* : *рака* во нестрамскиот, *снага* – *снагата* како *рака* – *раката* во жеровничкиот.

Назализирањето на вокалите во соседство со назален сонант е широко застапено во албанските дијалекти, особено на гегискиот ареал. Под влијание на албанските дијалекти се развиле назални вокали и во корчанскиот, сп. *Vāngel*, *ko'pānka*, *ta'pānca*, *fām'b'rika*, *frānciko*, *шāндан*, веројатно и во примерите со запазен назализам од типот *grāndи*, *дрāнк*, *gāmба*, *лēн'дрна*, до колку не се задржал органскиот изговор (17 : 27), сп. алб. *kāmb* 'нога', *dhāmb* 'заб' (14 : 189).

Дифтонгизацијата на акцентираниите /o/ → [ʷo] и на /e/ → [ʷe] е заедничка особеност на македонскиот и албанскиот говор во Дебарско, сп. *bʷoc* 'вид трева', *čʷorb* 'чорба', *vʷorb* 'вид земјен сад' (2 : 278).

И западномакедонските дифтонзи во голема мера наликјуваат на дифтонзите во албанските говори, сп. *dhai* 'коза', *traj* 'три', *mōj* 'глушец', *shēj* 'дожд', *shoum* 'многу', *ktau* 'овде' во дебарските (14 : 182), *grua* 'жена', *diell* 'сонце' во корчанско-поградечкиот (14 : 270) и др. Паралелизам меѓу македонските и албанските говори на правецот Дебар – Охрид – Корча се гледа и во тенденцијата некои од дифтонзите да се монофтонгизираат, сп. *gru*: (*gruē*), *mi:ll* (*miell*) 'брашно' во јужногегиските (14 : 200, 312), *du:r* (*duer*) 'раце', *mi:ll* (*miell*) во преодните говори (*ib.* 220), мак. *то:* (тоа), *то:р* (тоар), *че:ж* (чоек), *забр:но* (забораено), *Но:м*, *Но:мче* покрај *Ном*, *Номче* (Наум, Наумче) во охридско-преспанските (5 : 9).

Во овој контекст како дијалектна особеност во македонските говори се јавуваат фонетските должини и/или полудолжини, добиени во резултат на контракцијата на два вокала, сп. *бе:* (бее), *гла:* (глаз ← глава), *про:го:ри* (прогоори ← проговори), или: *то:р* (тоар), *осно:* (основ ← основа) и др. Секогаш се долги или полудолги вокалните компоненти во дифтоншките секвенци, што се потврдува и со местото на акцентот, сп. *по:ло:јна* или *по'ло:јна* (полоина ← половина), *лебо:јте* (лебоите ← лебовите), *негва:* (негоа ← негова), *нак'ва:лна* (накоална ← наковална), *рак'ја:та* (ракиата ← ракијата), *зап'ја:ле* (запеале). Во вакви случаи може да се зборува

за компензациска должина што се јавува по девокализацијата на една од компонентите во дифтонгската група.

Погоре констатиравме ваков вид долги вокали и во албанските говори во Дебарско, Пекин (*gju:, mi:ŋ*) и во други говори од гејгиското наречје.

Во корчанско-костурските говори во бројни примери место вокалот /o/ во иницијални слогови има /a/, сп. *апет, ла'бода, ма'тика, па'нуда, та'пола*. Ваков фонетски процес познаваат и некои албански говори, сп. *gator, dallar, kates, a'pet* во говорот на Каваја (25 : 218).

Консонантскиот систем во македонските периферни говори готово е идентичен со системот во граничните албански дијалекти.

Интерденталните /θ/ и /ð/ во корчанскиот македонски говор директно се преземени од албанскиот и грчкиот.

Фонемата /s/ во различни позиции секако била поддржувана од албанскиот и ароманскиот.

Вметнувањето на /b/ во секвенците /m+r, l/ е извршено според албанскиот изговор во корчанскиот говор и воопшто во тоскиските говори (14 : 267, 314).

И во албанските говори се чести согласнички групи во финална позиција (-ск, -цк, -шк, -ст, -шт и др.)

Согласничките секвенци /шт, жд/ како континуанти на *tj, *dj, согласката /ч/ во групите чр- и чере-, -ст и -шт во финална позиција се јавуваат претежно во словенски заемки во албанскиот, па тие можеле да придонесат за нивното конзервирање во македонските говори, сп. *vreshtë, vresh'tar, bashlinë* 'имот', *grazhd* 'јасли', и цела серија топоними: *Pesh'tjan, Grazhdan*, /ч/ во *çeren, çerep, çerep-tar, çeri, Çerenec, Çerenishti, Çerenik, Çermenina, Çermë, Çerava* и др. (24 : 299-301).

Во говорот на Девол групата /шт/ преминува во /шч/, како во граничните македонски говори во Корча, Костурско, Охридско, Струшко и во дебарскиот рекански говор, сп.: *bashç* (*basht*) 'вретино', *selishçe* (*selishtë*) 'дворно место, градина', *shçatë* (*shtatë*) 'седум'. Десницка допушта можност оваа црта да е преземена од говорот на асимилираното македонско население во таа област (14 : 326).

Во гостишарскиот говор, во ограничен број случаи и во други западни говори, место /f/ во одделни примери се јавува /j/, сп. *грајани, ограја, преја, паја* (граѓани, ограѓа, преѓа, паѓа). Оваа појава потсетува на сличен процес што се вршел во албанскиот говор, сп. *zojt* (*zogjt*) 'птица', и др.

Редукцијата на преградните /д, г/, што се среќава во повеќе пунктови во македонските периферни говори, ја познаваат и граничните албански дијалекти, сп. мак. *ено, заено, сенае, па'нае, за пани* (падни), *ле'нае* (легнае) (Нестрам, 10 : 36), *ено, сјѝни, пана* (Бобошчица, 27 : 774).

Во говорот на с. Локов во Малесија (Дебарско) забележани се примери со замена на /j/ со /k/, /f/, во зависност од карактерот на претходната согласка, сп. *снопке* (снопје), *нивџе* (нивје), *зелџе* (зелје), *колџе* (колје), *крилџа* (крилја), *тџрнџе* (тџрнје), *земџа* (земја) (3 : 70). Оваа појава многу потсеќа на промената на /j/ во /qj/ и /gj/ (č, ž) пред согласките t, th, n во тоскискиот говор во Лузини, сп. *miqtë* 'другари', *pleqtë* 'старци', покрај *mijtë*, *plejtë* (14 : 361). Од сличен карактер е промената на /j/ во /k/, /f/ во дебарските албански говори зад лабијална согласка, сп. *pj* → *pq*, *bj* → *bjq* (14 : 185).

Значителна сличност во македонските и албанските говори покажува фонемата /x/ и процесите сврзани со неа. Поголе констатиравме фарингално /h/ во одделни фонетски позиции во горанскиот говор, кое многу напоменува на албанскиот изговор на истиот глас. Во оние македонски пунктови каде што се уште се чува гласот /x/ во некои позиции, тој се среќава и во соседните албански говори во приближно исти фонетски позиции. Во бројни албански дијалекти е констатиран и премин на /h/ во /f/. Така, на пример, во дел од албанските говори во Корча /h/ се загубило во сите позиции, сп. *sho* (shoh) 'гледам', *she* (shëh) 'видиш', *strë* (strëhë) 'стреа'. Во говорот на Девол /h/ се загубило само во финална позиција, сп. *kra* (krah) 'рака', додека во другите позиции во говорот на муслиманите тоа се пази, а во говорот на христијаните се загубило, сп. *hekur* 'железо', *duhaj* : *ekur*, *laemj* (lahemj) 'се миеме' (14 : 325). Во говорот на Бераг во едни случаи се чува /h/, во други напoлно се загубило, а во одделни случаи, претежно во глаголите, /h/ → /f/, сп. *hundaj* 'нос', *duhaj* : *ko* (kohë) 'време', *ëh* (hënë) 'месечина', *sho* (shoh) 'видам' (Бераг, 14 : 284), но и *shof* (shoh), *gref* (greh) 'знае' (ib. : 299). Замената на /h/ → /f/ е позната на поширок ареал од албанскиот дијасистем, сп. *shof*, *njof* знам, *njifet* 'известен', *izref*, *graf* 'удирам', *gjenof* и *gjenoh* (т. *gjenëh*) и др. во говорите во Дебарско и во Елбасанско (14 : 184, 202, 224).

3. Значителен е и бројот на граматичките диференцијални особености меѓу централните и периферните говори.

Во именската флексија во периферните говори доста добро се пази дативната флективна форма кај личните и роднинските имиња од м. и ж. род (во гостиварскиот, дебарските, охридско-преспанските говори), а во горанскиот и во бобоштенскиот говор и дативната множнска форма, сп.: *Стојану*, *Марку* /*Маркои*/ *Маркове*/ *Маркое*/ *Маркоје*/ *Маркоту*; *Петреве*/ *Петреи*/ *Петрее*; *Маре*/ *Мари*. Во бобоштенскиот и во горанскиот дативна форма имаат и општите именки и тоа и во определена и во неопределена форма, сп. *брат*, дат. *брату-ми*, *старец* – *старцу*/ *старцутому*, мн. *старци* – *старцим*/ *старцитим*, *сестра* – *сестре*/ *сестр'јатуј*, мн. *сестре* – *сестрем*/ *сестр'јатем*, и во неодржувени именки: *снопје* – *снопјем*/ *снопјетем*, *сарца* – *сарцам*/ *сарцагам* (Бобошчица), *Адем* – *Адему*,

цар – цару/царутому/царувому/царуному, мн. царо(в)и – царовим, старец – старцу/старцутому/старцувому/старцуному, мн. старци – старцим/старцитим/старцивим/старциним, сестра – сестри/сестрити/сестриви/сестрини, мн. сестре – сестрем/сестретем/сестревем/сестренем, итн. Во костурско-корчанските говори и на север во скопско-црногорскиот и вратничкиот говор во Полог во жива употреба се и дативни форми со посесивно значење, сп. царутому/царутому шчерка, Петре'том дете (Нестрам), Ицету Кировому син, га викав мужа је Маре Каровези (Кучевиште, Ск. Ц. Гора).

Во еден дел од западните говори, подоследно во југозападните, избројаната множина се наоѓа во процес на губење, сп. три си'нови, два пар'тени (Нестрам, 10 : 59), два лебој, два петли (Охрид, Струга, 7 : 14, 31).

Во неколку пунктови во Дебарско и Струшко, и на поширок ареал на правецот Корча – Костур – Солун – Серез – Драма директниот објект кај одушевените именки се изразува со предлогот на, сп. го видел на Столета, ка а д'ржит на невестата, да ми го оперит на детето (Г. Папрадник, Дебарско, 3 : 71–72); во костурските говори на-објектот напoлно се граматикализирал кај одушевените именки: го виде на детето, а вика на жената, ме виде на мене (Нестрам, 9 : 39).

На костурско-корчанското подрачје ограничена е множинската наставка -нишча кај именките од с. р. на -е: морје – морјенишча, теле – теле'нишча (10 : 60).

Во неколку пунктови мн. ф. кај именките на -а се образува со наставката -е: жене, сестре, ниве (Нестрам), офце – офицете, кашче (Бобошчица), главе, козе (во голобрдскиот), куке, офце (Жеровница), главе, дејке, куке (Гора, Тетово, Вратница, Скопска Црна Гора).

Кај заменките како покарактеристични диференцијални црти меѓу разгледуваните две групи говори се јавуваат: множинската форма мие во говорите на правецот Струга – Дебар – Полог – Гора (: ние во централните), отсуството на демонстративните заменки со основите ов- и он- во костурско-корчанските и долнопреспанските говори, чувањето на старата демонстративна замена сој (сос, сас, сази, стсл. съ) во корчанскиот, граматикализирањето на заменската форма му за изразување на дативниот однос, сп. му рече нему, му рече на неа/на жената, му рече на жените/на децата во костурско-леринските говори (6 : 39, 10 : 61), делумно во преспанските и орхидско-струшките (5 : 16, 25; 7 : 15, 32), додека во гостиварскиот говор и во дел од поречкиот оваа форма се обопштила само во еднината за сите три рода, а во множината се задржала кратката замена им, сп. нему му рече, нејзе му рече, но ним/ними им рече (22 : 70). Во повеќето периферни говори посвојната замена свој се наоѓа во процес на исчезнување (32; 10 : 43).

Во југозападните говори и заменката *сиот* се повеќе му отстапува место на обликот *цел*, сп. *се собра цел нарот, целе деца, цели чупе* (Нестрам, 10 : 62).

Од службените зборови вниманието на дијалектологот го привлекуваат испуштањето на предлогот *во* (*в*) во повеќе периферни говори (16 : 7, к. 8) и употребата на предлогот на со значење на *правец* и место (место предлогот *во*), сп. *оди на Солун, беше на Солун*.

Во областа на глаголската флексија разликите меѓу централниот дијалект и периферните говори се однесуваат, главно, на наставките во 1. и 3. л. еднина и 3. л. мн. на сег. време, во образувањето на 3. л. мн. на минатото определено време и на глаголскиот прилог.

На поширок појас на западната периферија во 1. л. едн. отсуствува наставката *-м* (*носа, бера, сеча, вика, су*), а во 3. л. се чува старата наставка *-т* (*носит, викат, имат*).

На праецот Гора – Дебар – Струга – Корча и Костур 3. л. мн. на сег. време се образува со наставката *-ет*, одн. *-е* во костурско-корчанските говори, сп. *берет, носет, викајет* (Гора, 8 : 68), *сечет, глејет, викает, но носит* (во галичкиот), *викает/вике.т, носет/носе.т, берет/бере.т* (во дебарските и охридско-струшките), *вике, носе, бере* (во долнопреспанските, костурските и корчанскиот, 5 : 27, 10 : 63).

Во сите тие говори, со исклучок на горанскиот, 3. л. мн. на имперф.-аор. завршува на *-е* : *викае, носее, дојдое*.

Во голема мера со ареалот на наставката *-ет* во 3. л. мн. сег. време се поклопува и ареалот на наставката *-ешти* (*-ешчи, -еште, -ештем/-ешчем*) во глаг. прилог, сп. *береешти, викаешти* (Дебарско), *играешчем, лежеешчем* (Охрид), *даваешчем, носеешчем* (Костур, Корча, Нестрам). Во одделни пунктови можат да се сретнат и други форми, сп. *викаештин, сечештин* (во говорот на муслиманите во Дебарско, 3 : 78), *викајкум, виканичкум* (Преспанско, 5 : 21, 28), *седеничкум и седеничким* (Костурско, 10 : 68). Во централните говори 1. л. едн. сег. време завршува на *-м*, во 3. л. едн. отсуствува наставката *-т*, 3. л. мн. завршува на *-ат*, аор.-имперф. на *-а*, глаг. прилог на *-јки*. Во западните говори конјугацијата со *има/нема* е напдно стабилизирана, сп. и форми од типот *има имано, има бидено* (во охридскиот и струшкиот). Во костурските и корчанските говори класичниот перфект готово се загубил или се наоѓа во процес на губење, а л-формата, до колку се пази, во корчанскиот презела функција на адмратив. Со загубата на л-формата во тие говори се редуцирале и сите сложени облици што се образувале со неа (перфект, плусквамперфект, потенцијал и др.) и по тој начин глаголскиот систем е во голема мера балканизизиран. Во помаркантните диференцијални дијалектни особености во

областа на конјугацијата ќе ги спомнеме уште глаголските именки со наставката *-тје* од типот *станатје*, *женетје*, кои се карактеристични за костурско-корчанските говори, и продуктивните образувања со суфиксот *-в-* од типот *кушвет* (во дримколско-голобрдскиот, 3 : карта 25), *купвит*, *менвит* (во охридско-преспанските), *купши*, *кажви* (Костурско), одн. *купфа*, *турва* (во леринскиот, 6 : 41).

3.1. Добар дел од морфолошките особености што ги приве-довме претставуваат или калки од несловенските балкански јазици или тие се развивале со наклон на слични модели во тие јазици. Конјугацијата со *има/нема + н/т-парт.* е општопозната балканска црта. Глаголски именки со наставката *-тје* (*станатје*, *осунатје*, *легнуватје*, 10 : 68) познава и албанскиот, сп. *kositje*, *paditje*, *renditje*, *gotitje*, *konitje*, *selitje*, *çerkitje* (главно со словенски корени). По балкански модел се предава и глаголскиот прилог, како и модалните форми со глаголот *сака* од типот *сака да греди*, *сака да носи* во костурските говори. Испуштањето на предлогот *во/в*, *на*-објектот, граматикализирањето на кратката замена *му* за изразување на дативен однос, употребата на предлогот *на* со споменатите значења се карактеристични за албанскиот и за ароманскиот, сп. аром. *mi duc Skopje* 'одам Скопје', *'e vidzui pi Taki* 'го видов на Таки' (26 : 127), алб. *shkon në katund* 'оди на село'. Загубата на посвојната замена *свој* во некои локални говори во Костурско и Леринско можела да се јави под влијание на грчкиот јазик (13 : 188; 32). Употребата на заменката *цел* место *сиот* е особеност на ароманскиот. Не е исклучена можноста и множинската наставка *-е* кај именките на *-а* во бобоштенскиот и нестрамскиот да се јавила под влијание на албанскиот и ароманскиот (26 : 140). Во голобрдскиот и жеровничкиот таа може да се објасни и како реликт на особеност што била карактеристична за словенските говори во долината на Дрим. Албанскиот и ароманскиот можеле да придонесат и за задржување на дативната форма со флексија и посебно нејзиното посесивно значење.

Од сферата на деривацијата заслужуваат да бидат истакнати суфиксот *-уле*, кој е особено продуктивен во дебарските говори, сп. *детуле*, *женуле*, и *-ар* за образување на жителски имиња од типот *нестрамар* (: *Нестрам*), *корчар* (*Корча*), *костурар* (*Костур*) и др. Вториов е доста продуктивен во корчанскиот и костурските говори и е карактеристичен за албанскиот. Суфиксот *-уле* има латинско-романско потекло (26 : 217).

4. Важно место во дијалектната диференцијација меѓу западните периферни говори и централните заземаат и лексичките дијалектизми. Нив можеме да ги поделиме во три групи.

4.1. Една група претставуваат словенски лексеми кои во централните говори стануваат веќе необични или воопшто не се сре-

каваат. Но од друга страна добар дел од нив се употребуваат во албанската дијалектна реч. Тие се стари словенски заемки во албанскиот и секако многу придонесле за нивната стабилизација и во македонската дијалектна реч. Ке ги приведеме само оние што ги одбравме како покарактеристични заедно со албанските еквиваленти: бл'уд(о) (bludë), вада бразда за вода (vadë), вис мало возвишение (vis), гал'а/галица (galë), забел забран (zabel), зазабица болест на забите (zambicë/zimbicë), клека растение слично на смреката (klekë), кадеш чад, кади чади (kadis), када каца (kadë), кат/кџат агол (kënd), коложек јануари (kollozhek), клика врв, чукар (kikë), косор вид секира (kostre), кат спрат (kat), кобел дрвен сад за млеко, ведро (kobel), копран дел на остенот (kopran), котар заградено место за чување свињи (ko'tar), которок мачка, мачор (ko'tele), кланик (← тланик) камен со кој е заградено отворено огниште (kllanik), кџрш каменлива месност (këtrshë), каленица земјена чинија (kalenicë), капица куп сено (kapicë), котец кокошарник (ko'tec), копан/копанка корито (kopanj), лапа густа чорба (lapë), лигавец гол полжав (ligaves), листопат октомври (listopadh), лисник исушени лисја од шума што се употребуваат за исхрана на ситен добиток (lisnik/lesnik), ложник вид волнен покривач (loznik), лашка млада крава, овца пред време отелена, ојагнета (lashkë), магула/магила (magilë/ma'gulë), матка матица (matkë), маторник бразда низ низа за собирање вода при пороен дожд (matornik), мелица направа за коноп (melicë), мочал мочурлива месност (moçal), мома (momë), музга леплива земја (muzgë), обор (o'bor), овал (o'val), омит замрзнат снег на дрвја (okitë), опута (aputa), отава сено од второ косење (otavë), отреш дел на плут (otresh), опет/апет (opet/apet), плоска сад за вино (plloskë), прашта дел на самар (prashitë), под рамен терен (pod), рогач скитник (pugaç), риза (rizë), скапец стрмно место (skupes), скџрка непроодно место, (skërkë), сол возвишение (sor), сотина сотови кај пчелите во кошниците (sotinë), трап бразда во бавча, поток (trapë), челник водич (çelnik), чука (çukë), череп (çetep), чула (çurë). Констатирани се уште следните лексички архаизми: блана (*bolna), брак свадба, вџрт/вџрт градина, вџбел/вџмбел/џабел извор, господин домаќин, гачка приказна, година-насе годинава, оваа година, гребе чеицел, греди/гренди иде, греш (*greždъ) врзулец, губа кора од баничка, дрџага/дрџага (дрџга) пат на снежен нанос, дрџг – дрџго(т) (дрџгъ), завор/заорна/заварна (ст.сл. заворъ), замет ум, косел' смрдлив извор, костуџа џепен нож, крагуј јастреб, латка/латва/латвица (латъвъ, латъва), леп, -а убав, лепос убавина, обет (обџдъ), пеш/пешт (пештъ), прас – празо(т) нескопен овен (празъ), рот образ, лице, рутиште алиште, облека, слота лошо време, топор вид сечиво, тес(т) (тџстъ), тешта/тешча (тџшта) и др.

Најголем дел од овие лексеми се употребуваат во корчанскиот, костурските и охридско-преспанските говори, во пограничена мера во Дебарско.

4.2. Посебна група лексички дијалектизми претставуваат албанските заемки. Во одделни говори во дијалектолошките студии се забележани следниве лексеми: *ала* тетка (*alla*), *барца* бела овца (*barxhë*), *бир*, дем. *бире* син (*bir*), *беса* (*besë*), *бренда* затвор (*brenda* – внатре), *буза* усна (*buzë*), *бук* леб (*bukë*), *бабо* татко (*babë*), *буаре* оцак (*buharë*), *бишч* опашка (*bisht*), *вокра* калеџа овца (*voker, -ra*), *вајза* ќерка (*vajzë*), *гропа* дупка (*gorë*), *дамалук* плут со две рачки (*damalug*), *дајо* вујко (*dajë*), *даш* овен (*dash*), *гал'* дечко (*gjallë*), *зотни* господин (*zotni*), *жур* глужд (*zhug*), *журиште* нанос од вода (*zhurishtë*), *иман* вера (алб. *iman*, т. *iman*), *јакуцка* гуна (*jakouce*), *кабар* плускавец (*kabar*), *каџал* кочан од пченка (*kacol*), *какарда* измет од овци, *кози* (*kakërdhi*), *кеч* терање на кози (*keç – jare*), *крепа* стена, *крш* (*ker*), *коца* црна коза (*kosë*), *кока* („удри ја малку коката“) глава (*kokë*), *кокарец* варена пченица (*kokareç*), *кушерија* сосед (*kushëri*), *кушак* вид појас (*kushak*, т. *kuşak*), *кут*, дем. *куте* пес, *куче* (*kutë*), *кундри* чевли (*kundër*, т. *kundura*), *куфија* меѓа (*kufi*), *л'але* постар брат (при бракање) (*lalë*), *л'опар* говедар, *простак* (*lorag*), *л'опа* крава (*lorë*), *лоа* локва (*lohë*), *л'уле* цвеќе (*lule*), *мургаш*, *мурго* пес со мрки влакна (*murgash*, ром. *murg*), *мотра* сестра (*motrë*), *мџо* вујко, *стрико* (*mixhë*), *нуса* невеста (*nusë*), *нона* мајка (*nona*), *огич/угич* овен (*ogic*), *плај* планинска страна (*plajë*), *пус* бунар (*pus*, ром. *puş*, балк. лат. *puteus*), *пајанда* мал потпор на кој стои голема греда во зграда (*pajandër*, т. *payanda*), *преш* праз (*prësh*), *пороже* мало јаже (*porozhë*), *пулче* јаричка (*pulë*), *рипа* стрмнина (*ripë*), *рута* плата на момок (*rogë*), *сепетка* (*sepetkë*, т. *sepet*), *тарчук* вид кожена торба (*tarçuk*), *теза* тетка по мајка (*tezë*), *туричка* рило на свиња (*turi*), *кафе* превој, *врв* (*qafë, qafalik*), *келте* женско градниче (*qer – skut*, шев, *раб*), *кен* пес (*qen*), *цикна* слана, *мраз* (*siknë*), *цуца*, дем. *цуце* девојка (*cucë*), *чала* чекор (*çar*), *чул*, -а адј. за овца со потсечени уши (*çullë*), *чибан* чир, *гнојниче* (*çiban*, т. *çiban*), *чакар* разрок (*çakërr*), *дацо* стрико (*xhaxha, xhaxho*), *дунка/думка* изросток на глава (*xhungë*), *шаров* шарен пес (*sharov*), *шенлија* радостен (*shend – радост, веселба*), *шкамп* каменливо место (*shkëmp – стена*), *шкепе* крпа, *шамџа*, *шкумба* пена (*shkumbë*), *шуле* клепе за затворање врата (*shul*), *шкор/чкор* парче дрво (*shkopë, shkupë*), *шорт* среќа (*short*, лат. *sortem*), *шурига* (*shungë*), *шилте* вид постилачка во муслиманска куќа (*shiite*), во говорот на Нестрам уште: *бија* (*bijë*) покрај шчерка, *гур* камен, *кушерија* роднина (*kushëri*), *шпина* плеќи (*shpinë*), *шпела* стила (*shpellë*) (10 : 73).

Еден дел од овој лексички материјал е познат пошироко во западните говори (18), особено лексемите од областа на сточарската номенклатура, како што се, на пример: *барца*, *вокра*, *даш*, *ка-*

карда, кеч, коца, кушак, кут, лашка, мурга, угич, руга, тарчук, чул, шаров. Лексемите од областа на роднинската и обичајната, посебно од конфесионалната терминологија ограничени се во говорот на муслиманската конфесија во Гора и Дебарско. Во таа група спаѓаат: бабо, дајо, л'але, мотра, мицо, нуса, нона, теза, цуца, цаце, иман, шеџија, буаре, пајанда, шуле и др.

Неколку лексеми се употребуваат на потесен појас и со понегласено стилистичко-пејоративно значење, на пр. бир, буре, брнда, бук, гал', зотни, зоња, кока, л'опар, мотра, чапа. Лексемите: буза, жур, чула, преш зафаќаат нешто поширок ареал во западно-то наречје.

Приведените лексеми се среќаваат особено во населбите со македонско население што се наоѓаат на самото пограничје и/или во рамките на албанската територија. Бројот на албанизмите секако е поголем од националниот список, посебно во преспанските македонски села во Албанија и во Корчанско. Изгласите на приведените лексеми имаат правец север-југ со помали или поголеми скршнувања во правец кон централните области на Македонија.

4.3. Во југозападните периферни говори на релацијата Охрид – Корча – Костур бројот на лексичките дијалектизми се збогатува и со бројни „балканизми“, лексеми познати во два или повеќе балкански несловенски јазици. Тука ги земаме предвид само оние лексеми што имаат поограничени ареали во македонскиот дијалект. Ке дадеме неколку од нив и тоа само во македонската дијалектна форма, сп.: ангула/енгул'а, андариш (нгр, алб), варуле буре за вино (гр, алб), веленце вид ќилим (нгр, алб, аром), жужелец вид инсект (гр, алб, аром), заркада срна (нгр, алб), калива/кулива (нгр, аром, алб), кумбар/кумбара кум (алб, гр), кукумјафка/кукувајка (нгр, алб, аром), карпус лубеница (нгр, алб, т), крачун бадник, божик (аром, алб), куџур пенушка (нгр, алб, аром), лелитка нож без рачка (алб, гр), лангида вид бањица (гр, аром), лелек штрк (алб, гр, т), луканик/луканки колбаси (нгр, алб), мамалига качамак (аром, алб, гр, т), мартир сведок (нгр, алб, аром), миска мисирка (аром, алб), мисур чинија (нгр, алб, аром), нун, нунко кум (нгр, алб, аром), омја лице (нгр, алб) и глагол омјаса, патати компири (гр, алб), паламида вид плевел (нгр, аром), пепон/пепун диња (гр, алб), пјато (нгр, алб, аром, ит), плај планинска страна (алб, гр, аром), псун/пшун јадење без леб (аром, нгр, алб), потир чаша (гр, алб, аром), прит/прике подарок, чеиз (гр, алб), роска патка, росак патор (аром, алб), рофја гром (нгр, аром, алб), скепар/шкепар/шкепар вид тесла (нгр, алб), скама пена од сапун, сапуница (нгр, алб), скурт/шкурт кус (алб, аром), шпела/спила (нгр, алб), стис сид (нгр, алб, аром) и глагол стисци сида, струнга/странга ограда, отвор на ограда (нгр, аром, алб), тартабик дрвеница, тавтабита (т, алб, аром), трифил детелна (нгр, алб), фортуна/фартума (гр, алб, аром, т), фунда дно, газер (нгр, алб), чула девојка (алб, аром, гр),

шегун волнен покривач (алб, нгр). Сите овие лексеми се употребуваат во македонските говори во Корчанско, Костурско, Леринско, Долна Преспа, делумно во западниот дел од охридско-струшкото подрачје, вклучувајќи ги тука и македонските оази во Албанија. Еден дел од оваа лексика е карактеристичен и за јужните македонски говори на правецот Костур – Кајлар – Воден, Солун – Кукуш – Сер – Драма. Во селата што се наоѓаат подлабоко на грчката територија, каде што е грчкиот јазик во службена употреба и каде што е населението произмешано, бројот на грчките, албанските и ароманските заемки е уште поголем. За илустрација ќе приведам уште неколку такви заемки во селата Нестрам и Сливница (Шлибница) во областа Грамос, сп. асмо враг, апорен свршеник, ајдима, атрој лекар, авгеринос звезда северница, антистра јадница, банго маса, батани валавица, батун чизми, бибе, бубуки пупки, вазмул' јазовец, воитос помошник, врагија леа, генар јануари, гитон сосед, ејмошник лубеница, елефтерија слобода, епитропи комисија, емборио трговија, ирини мџр, калимана кума, калитата кум, кашистра глава, каро кола, кајтица зелената кора на орев, киџија закоп, колас пекол, карекла стол, карвелка леб пешник, комка причесна, корда кошара, трло, катаракта водопад, кулестро првото млеко од овца, крава и сл., кунсур стебло, пенушка, лавдар олтар, лепра вид глевел, лижија возраст, лишно виделце на гас, марино бочвар, најазмо светена водича, нисија остров, ном закон, олимер рачна воденица, пал'ка, папа поп, паџило велосипед, тркало, панџарја цвекло, па'радис рај, ласкалица бубамара, па'тома патос, пеливор/пиливор градина, правда добиток, спил'ја, хаф супрашка, сакул/сакуле, саран'допа стоножица, сурва првиот ден на нова година, фармак лек, фрута овошје, фултак плик на кожа, фурица четка, хали'нари узда, хели јагула, шкофа маторица и др. Сите овие примери се добиени при анкетирањето по „Прашалникот за македонскиот дијалектен атлас“.

5. Дијалектните диференцијални црти меѓу централните и западните периферни говори, како што се гледа од приведениов материјал, можат да се сведат во две главни групи.

Една група сочинуваат словенските архаизми, меѓу кои како покарактеристични ги исткануваме: чувањето на јат (ǎ) и на стариот изговор на носовката *а* во одредени фонетски позиции, фонемата /ǎ/ како првичен рефлекс на *а*, остатоките од стариот назализам, старите рефлекси /шт, жд/ /штч, ждч/ на прасловенските групи **tj/*dj*, мекото *л'* (л'), африкатот /с/, пажењето на /х/ во некои позиции во неколку пунктови и на /ч/ во групите чр-/чере-, чувањето на финалните секвенци -ст, -шт, во именската флексија: чувањето на дативната форма со флексија заедно со посесивниот датив и на флексивната ген.-акуз. форма кај личните и роднинските змиња од м.р., остатокот од деklinацијата на членот, замен-

ката *soj* (+ *сь*), во конјугацијата: наставката -т во 3. л. едн. сег. време, отсуството на наставката -м во 1. л. едн., и бројни лексички архаизми.

Во втората група влегуваат иновации инициирани или директно преземени од балканските несловенски јазици, како што се: вокалите /и/, /ѐ/ и /ǎ/, согласките /ѳ/ и /ѳ'/ со ограничена дистрибуција, назализираниот изговор на некои вокали, пред сè на /а/ во непосредно соседство со назалните сонанти, дифтонгизацијата на акцентираниите /о/ и /е/, образувањето на дифтонзи и тенденцијата за живната монофтонгизација, разни видови на редукција и на вокалите и на консонантите, промената на /х/ во /ф/, одн. во /ј/ и /к/ во некои говори во одделни позиции и случаи, образувањето на нови консонантски секвенци особено во финална позиција, вметнувањето на /б/ во или пред сонантите од типот *умбре*, и значителен број нови појави и процеси во областа на граматиката, покрај другите: губењето на избројаната множина кај именките од м.р., граматикализација на заменката му за изразување на дативен однос, како и на предлогот *на* за директниот објект, загубата на посвојната заменка *свој* и генерализирањето на обликот *цел* место количествената заменка *сиот*, испуштањето на предлогот *во* (*в*) во некои ситуации, употребата на предлогот *на* место *во*, ред појави во глаголската флексија, меѓу кои се локализирани на периферните говори или на дел од нив: губењето на л-парт., а со него и на сите соодветни сложени глаголски форми, па и категоријата засведоченост. Но од друга страна, се зацврстуваат формите со помошниот глагол *има/нема* + глаг. придавка, кои напoлно се граматикализирале, како и модалните облици од балкански тип, меѓу кои и начинските облици со глаголот *сака* како помошен (*сака да јаде*, *сакаше да јаде*). Погоре приведевме и еден подолг список на лексички балканизми, кој не е и дефинитивен. Со нови истражувања, веруваме, бројот на балканизмите на сите нивоа на јазичната структура ќе се зголемува.

ЗАВЕЛЕШКА: Со цел да се олесни читањето на текстот ги приведеваме употребените знаци за фонемите и живните алофони:

а) вокали:

и	ï	у	
е	ě	о	
ǎ	ǎ	ǎ	л, р (слоговни)
а			

б) сонанти:

м	н	н'	н'
	л	л'	л'
	р		

в) глас: j (j)

г) опструенти:

б	п	в	ф
д	т	џ	џ
з	ц	з	с
џ	џ	ж	ш
џ	ќ		
р	к		х(н)

д) Должините на вокалите ги означуваме со две точки (и:, е:, а:, о:, у:)

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Белић А., *Галички дијалекат*, Београд, 1935
2. Vesi Bahri, *E folmja e Luznise së Dibres*, Dialektologjia shqiptare, II, Tiranë, 1974, 223-281.
3. Видоески Божиџдар, *Дебарските говори*, Македонски јазик, XIX, 1968, стр. 59-96 + 30 карти.
4. Видоески Божиџдар, *Фонемата /х/ во дијалектите на македонскиот јазик*, Прилози (Одд. за лингв. и лит. наука, МАНУ), VI, 2, 1981, 3-33.
5. Видоески Божиџдар, *Преспанските говори*, Прилози, VII-2, 1982, 5-38.
6. Видоески Божиџдар, *Леринскиот говор*, Македонски јазик, XXXV, 1983, 23-49.
7. Видоески Божиџдар, *Охридско-струшките говори*, Прилози, IX, 1, 1984, 5-40.
8. Видоески Божиџдар, *Горанскиот говор*, Прилози, XI, 2, 1986, 45-76
9. Видоески Божиџдар, *Југозападните македонски дијалекти со посебен осврт на битолското говорно подрачје*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Скопје 1988, 87-97.
10. Видоески Божиџдар, *Говорот на селото Нестрам (Костурско)*, Прилози, XIV, 2, 1989, 47-78.
11. Видоески Божиџдар, *Формите на глаголскиот прилог во македонскиот дијалектен атлас*, Прилози, XVI, 1, 1991, 95-114.
12. Видоески Божиџдар, *Говорот на полошките села Урвич и Јеловјане*, зб. „Кирил Пејчиновиќ и негово време“, Тетово 1973, 21-32.
13. Илиевски Петар, Хр., *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје 1988.
14. Десницка А.В., *Албанскиот јазик и его дијалекти*, Изд. АН СССР, Ленинград, 1968.
15. Jašar O., Koneski B., Vidoeski B., *Les contacts entre les parlers macédoniens et albanais*, Skopje 1974.
16. Koneski B., Vidoeski B., Jašar-Nasteva O., *Distribution des balkanismes en Macédonien*, Skopje 1966.
17. Mazon André, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris 1936.
18. Јашар-Настева О., *Албански зборови во македонските тајни јазици*, Македонски јазик, IV, 1953, 60-64, 84-92, 132-139; --- *Поглед врз тугата лексика во македонските говори од костурско-корчанското дијалектно подрачје*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, (МАНУ), Скопје 1988, 151-169.

19. Małecki M., *Systemy wokalne języków bałkańskich*, Sprawozdania PAU, XXX, 1933, 156-160.
20. Małecki M., *Cechy bałkańskie w językach Macedonii*, Sprawozdania PAU, XL, № 2, Kraków 1935, 25-27.
21. Поповски Аритон, *Реканскиот говор*, Македонски јазик, X, 1-2, 1959, 107-154.
22. Поповски Аритон, *Македонскиот говор во гостиварскиот крај*, Гостивар 1970.
23. Селищев А. М., *Полог и его болгарское население*, София 1929.
24. Селищев А. М., *Славянское население в Албании*, София 1931.
25. Сејтку М., *Të folmet ë Kavajës*, Dialektologjia shqiptare, II, Tiranë 1974, 193-222.
26. Конески Блаже, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1981.
27. *Foibolški opisi srpsko-hrvatskih/hrvatsko-srpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981.
28. Gołąb Z., *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*, Kraków 1964.
29. Видоески Б., *Северните македонски говори*, Македонски јазик, V, 2, 1954, 109-196.
30. Тополињска Зузана, *Синтакса на македонските дијалекти во Егејска Македонија*, МАНУ, Скопје (во печат).
31. Тополињска Зузана, *За прагматичната и семантичката мотивација на морфосинтаксички балканизми*, Прилози, XVI, 1, 1991, 119-127.
32. Тополињска Зузана, *Статусот на формите свој, си, т.е. на т.н. повратна замена во посвојна служба во јужномакедонските говори*, Прилози, X, 2, 1985, 61-67.
33. Sawicka Irena, *Uwagi z związku z wokalizacją słabych jerów w południowej słowiańszczyźnie*, Прилози, XVI, 1, 1991, 109-112.
34. Фридман Виктор, *Адмиративот во балканските јазици. Категорија против употреба*, Македонски јазик, XXII, 1980, 125-129.

Božidar Viđoeski

INTERLINGUAL CONTACT (AT THE DIALECT LEVEL) AS A FACTOR OF THE DIALECTAL DIFFERENTIATION OF THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

The author divides West Macedonian dialects into two basic groups: central and peripheral dialects. He presents three types of distinctive differences between the two groups. First, in peripheral dialects we find several Slavic archaisms, e.g. the preservation of the old pronunciation of *ě and *ę in the dialect of Korča, numerous residues of the old nasalism in the dialects of Kostur and Korča, the preservation of the old continuants /š/ - /žd'/ of Common Slavic sequences *šj, *dj, the synthetic dative form preserved with some substantives, the ending -t in the 3 ps sg and the absence of the ending -m in the 1 ps sg of the present tense, and numerous lexical archaisms. An important factor contributing to the preservation of all these archaisms could be the neighbouring non-Slavic dialects, first of all Albanian and Arumanian dialects at the West periphery and Greek and Arumanian dialects in the South. To the second group of characteristic peripheral phenomena belong - according to the author's classification - several balkanisms. These are, e.g., the grammaticalization of the clitic pronoun *mu* as a marker of the dative case relation, the preposition *na* as a marker of the accusative case relation, a broad functional zone of the *habere-perfect* (in some dialects the old *esse-perfect* was totally eliminated). Finally, the third group embraces some local innovations observed in the Macedono-Albanian border zone; a part of those have come about as the result of direct Albanian influence.

Вангелија Десподова

ВЛИЈАНИЕТО НА ВЕЛИКОМОРАВСКАТА СРЕДИНА ВРЗ МАКЕДОНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ПИСМЕНОСТ

Старословенскиот јазик, како општословенски книжевен јазик,¹ бил разбирлив и општо прифатлив за сите Словени. Меѓутоа, сепак треба да се има предвид дека веќе постоеле извесни разлики во јазикот на македонските Словени и на среднодунавското словенско население во тогашна Велика Моравија. Тие разлики се пред сè последица на различниот историски развој во текот на три века.

Како што е познато, првобитната јазична основа на стсл. јазик е говорот на македонските Словени од околината на Солун², од каде биле родум словенските првоучители св. Кирил и Методиј. Некултивираното наречје на македонските Словени го издигнале на ниво на книжевен јазик, па дури и повеќе од тоа, на ниво на верски култ (ЖК, гл. 14), поседувајќи неверојатен осет за сите изразни средства што веќе ги имал солунскиот говор, но истовремено, со исто таков осет, збогатувајќи го овој говор, како во лексичкиот фонд, така и во синтаксата, со преземањето на бројни изрази и конструкции од грчкиот оригинал.³ На тој начин, уште во својот зачеток стсл. јазик има наддијалектен карактер.

Во овој контекст сакаме да се задржиме и на две прашања. Прво, дали можеле св. Кирил и Методиј за толку кусо време да создадат една нова азбука, да оформат толку совршен книжевен јазик и истовремено да ги извршат првите преводи од грчки на словенски и да се подготват за задачите што ги очекувале во Велика Моравија и, второто прашање, што е делумно поврзано со првото, зошто кнезот Ростислав барал мисионери токму од овие краишта? Освен причините што се наведени во писмените историски извори и причините што се досега елаборирани

¹ Josef Kurz, *Cirkevněslovanský jazyk jako mezinárodní kulturní (literární) jazyk Slovanskva*. In: *Československé přednášky pro IV sjezd slavistů v Moskvě*, Praha 1958, 13-35.

² Некои научници сметаат дека како основа за старословенскиот јазик послужиле група јужномакедонски говори, а не само солунскиот. Сп.: V. Jagič, *Entstehungsgeschichte der kir. Sprache*. Berlin 1913, 261; J. Kurz, o. c., 16.

³ Radoslav Večerka, *Vliv řečtiny na staroslověnštinu*, LF 94 (1971), 129-151; Вангелија Десподова, *Грцизми в лексике материальной культуры*. Реферат на Балканолошкиот конгрес 1989 год. во Софија.

во науката, сметаме дека има уште некои. Имено, мислиме дека на теренот на Македонија, можеби во словенското кнежевство по текот на Брегалница,⁴ веќе постоела извесна писмена активност на која можеле да се потпрат и да црпат искуство, со што веќе се добивала извесна гаранција дека преводите на богослужбените книги ќе бидат успешни. Мислиме, исто така, дека покрај мисионерското искуство на св. Кирил и Методиј и нивното познавање на словенскиот јазик (ЖМ, гл. 5), византискиот цар Михаил III се определил за нив (ЖК, гл. 14; ЖМ, гл. 5), бидејќи тие биле од Македонија и уште повеќе од градот Солун. Авторитетот на солунските браќа по нивното доаѓање во Велика Моравија, а и при нивниот престој во Рим во 867 год. (ЖК, гл. 17; ЖМ, гл. 6) кога биле пречекани со сите почести и во 880 год. кога Методиј по третпат доаѓа во Рим (ЖМ, гл. 12) и кога Методијевата јака личност успева да издејствува кај папата Јован VIII дозвола да се врши богослужба и на словенски, а не само на еврејски, грчки и латински, бил, според нас, секако поголем, бидејќи доаѓале од градот и земјата кои се споменуваат во Светото Писмо. Од Второто послание до Коринџаните на св. апостол Павле и од Првото послание до Солунјаните на св. апостол Павле може да се заклучи дека во Македонија е проповедано и прифатено христијанството многу рано, уште пред официјалната христијанизација.⁵

По пристигнувањето во Велика Моравија св. Кирил и Методиј и нивните следбеници подготвувале свештенички кадар и продолжиле да ја преведуваат христијанската канонска литература на словенски.⁶ Меѓутоа, и покрај тоа што историјата на Велика Моравија е неразделно сврзана, а понекогаш дури и се совпаѓа со делувањето на Моравската мисија на солунските браќа, не може да не се земе предвид дека половина век пред нивното доаѓање Моравија била веќе христијанизирана од баварското свештенство и дека христијанството е идеологија на тамошната владеечка класа.⁷ Моравија спаѓала под јурисдикција на бискупијата во Пасау, односно под надбискупијата во Салцбург, каде се наоѓал центарот на мисионерската експанзија на западните христија-

⁴ Иван Снегаров, *История на Охридската архиепископија*, т. I Софија 1924, т. II Софија 1932; Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941; Josef Kurz, *Význam činnosti slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje v dějinách slovanské kultury*, *Slavia* 32 (1963), s.3, 309-326; Јован Белчовски, *Автокефалноста на македонската православна црква*, Скопје 1990, 10; Блага Алексова, *Епископијата на Брегалница*, Прилеп 1989.

⁵ Впрочем, тоа го констатираат и други истражувачи, како на пр.: Fr. Dvorník, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle*, Paris 1926, 235; Иван Снегаров, *Христијанството во Бугарија преди покрстването на княз Бориса (865 г.)*, Год. на Духовната академија „Св. Климент Охридски“, V (XXXI), 5, 1955-56, Софија 1956, 202-203; К. М. Куев, *Към въпроса за началото на славянската писменост*, Год. на Софийския унив., Фил. фак. 54, 1, Софија 1959-60, 1-108, особено 92-100, каде изнесува претпоставки дека уште пред Моравската мисија за јужните Словени се преведени сите литургиски книги, барем во кратка верзија на евангелието, апостолот, псалтирот, литургијата, октоихот, послиниот триод, Блаже Ристовски, *Некои прашања околу појавата на христијанството и писменоста кај Словените во Македонија*, 36. Кирил Солунски, кн. 2, Скопје 1970, 321-338.

⁶ Vladimír Vavřínek, *Historický význam Byzantské misie na Velké Moravě*. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Academia : Praha, Obzor : Bratislava, 1985, 229.

⁷ In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Academia : Praha, Obzor : Bratislava, 1985, Josef Poulík, *Předmluva*, 5.

ни.⁸ Поради тоа, некои словенски текстови што служеле за вршење литургија, биле во Моравија веќе преведени од латински оригинал и во нив се користела словенска црковна терминологија, формирана под влијание на латинскиот и старогерманскиот.⁹ Поради тоа, може да се зборува за извесна оддалеченост на моравската средина од македонската основа на старословенскиот јазик.¹⁰

Сите овие историски околности придонеле во моравската и панонската област под влијание на новата јазична средина и на духовната култура на моравското општество да дојде до првите систематски измени во текстот и во изборот на лексичките средства и со тоа и до првиот степен на развој на стел. јазик,¹¹ односно до домашна моравска верзија на книжевниот стел. јазик.¹² Така, во словенските книжевни споменици што се создаваат на оваа територија навлегуваат низа зборови што постоеле автохтоно на територијата на тогашна Велика Моравија, т.н. моравизми, но исто така и одреден број германизми за христијански и црковни поими што биле од моравските, панонските и хорутанските племиња прифатени при нивната христијанизација во текот на IX век¹³ и што го откриваат нивото на духовната култура на великоморавското општество.

По враќањето на кирилometодиевските ученици во 885 год. на Балканот, во создаваната литература одново се врши приспособување кон новата јазична средина.

Поради тоа, уште во старословенските канонски ракописи се одразени три временски пластови од различно територијално потекло: пробоитната дијалектна основа од југоисточен македонски тип, моравската хомогена јазична суперстилизиација и хетерогената источнобугарско-западномакедонска суперстилизиација.¹⁴ Што се однесува, пак, на подоцнежните преписи, тие се многу побогати и по својата лексика и по стил-

⁸ Vladimír Vavřínek, *Předcyrilometodějské misie na Velké Moravě*, Slavia 32 (1963), 465-480; Ján Stanislav, *Zo štúdia spoveňných textov spreď r. 863 na Velkej Moravě alebo v Panónii*, Studia Palaeoslovenica, Praha 1971, 335-340.

⁹ А. И. Соболевский, *Церковно-славянские тексты моравского происхождения*. Русский филол. вестник 43 (1900) 150-207; Ф. В. Мареш, *Древнеславянский литературный язык в Великоморавском государстве*, ВЯ 1961, № 2, 12-23; Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova), Slavia 32 (1963), s.3, 417-451; истиот, *Hlaholice na Moravě a v Čechách*, Slovo 21 (1971), 133-199; Ladislav Pokorný, *Liturgie pĕje slovansky*. In: Solunští bratři, Praha 1962, 160-193; Josef Kurz, *Význam činnosti...*, 309-326; Ján Stanislav, *Zo štúdia...*, 335-340.

¹⁰ F. V. Mareš, *Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova)*, Slavia 32 (1963), s.3, 417-451, особено 418.

¹¹ F. V. Mareš, *Česká redakce...*, 417.

¹² Lubomír Havlík, *Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin*. In: Velká Morava a počátky československé štátnosti, Academia : Praha, Obzor : Bratislava, 1985, 187-214.

¹³ *Кирило-Методиевска енциклопедија*, А-3, БАН, Софија 1985.

¹⁴ Dalibor Brozović, *O inventaru fonema starocrkvenoslavenskog jezika*, зб. Кирил Солунски, кн. 2, Скопје 1970, 19-34.

ските јазични средства¹⁵ како последица од влијанијата на кои биле подложени во разни историски периоди и на различни територии од словенскиот дијалектен ареал, а исто така како резултат од влијанието на различните книжевни школи и редактори.

За разлика од ракописите, настанати во источна Бугарија, во македонските ракописи се чувствува стремежот за верност кон кирилометодиевската традиција, така што преку нив може поверодостојно да се реконструира првобитниот текст. Со конзервативноста на Охридската книжевна школа можат да се објаснат многубројните архаизми¹⁶ и грцизми¹⁷, но исто така и извесен број моравизми и германизми што се среќаваат во македонските цсл. ракописи и што биле прифатени како да се составен дел на кирилومتодиевското книжевно наследство.

И така, исто како што во текот на Моравската мисија среднодунавското словенско население го прифатило првиот словенски книжевен јазик, формиран врз база на еден македонски дијалект, и тој се вткајува во сите пори на моравското општество, така сега духовната култура на великоморавското општество има возвратно влијание и, иако не во толкава мера, сепак го збогатува културниот развој на македонските Словени. Редица лексички моравизми, особено од областа на материјалната култура, правната терминологија, христијански и црковни поими, но исто така, иако во помал број, и јазични моравизми, се составен дел на македонската средновековна писменост.¹⁸

Со оглед на тоа дека од 22-годишната активност на солунските браќа и на нивните следбеници во Моравија до наши дни не е зачуван ниту еден ракопис, логично е да се претпостави дека поради суровите околности под кои морале да ја напуштат Велика Моравија тие не успеале со себе да пренесат ниту една од богослужбените книги, создадени на овој терен.¹⁹ Поради тоа, по враќањето на Балканот, учениците на св. Кирил и Методиј што учествувале во создавањето богослужбени книги и во Велика Моравија, најверојатно ги пишувале новите ракописни книги по сеќавање, бидејќи како активни учесници во вршењето на словенската богослужба тие го знаеле целиот текст наизуст. Тоа значи

¹⁵ Karel Horálek, *K lexikálnímu složení staroslověnštiny*. Universitas Karolina Philologica, sv. 2, č. 1 (1956). 1–18, особено 3–4; истиот, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1962, 274 и след., 295–298; Вангелија Десподова, *Архаизмите и неологизмите во лексиката на Карпинското евангелие*, 36. Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, МАНУ, Скопје 1988, 35–42.

¹⁶ Вангелија Десподова, *Архаизмите и неологизмите...*, 35–42.

¹⁷ Вангелија Десподова, *Грцизми в лексике материальной культуры*. Реферат на Балканолошкиот конгрес 1989 год. во Софија.

¹⁸ Впрочем и во делото на св. Кирил и Методиј е видлив стремежот за синтеза на западните и источните елементи. Во Велика Моравија тие создале дела што органски се кадоврзале на домашната традиција и одговарале на специфичните услови и на потребите на моравското општество. В.: V. Tkadlčík, *Byzantinischer und römischer Ritus in der slavischen Liturgie*. In: Wegzeicher, Würzburg 1971, 313–332; V. Vavřínek, *Historický význam...*, 231.

¹⁹ Vojtěch Tkadlčík, *Dvě reformy hláskového písemnictví*, *Slavia* 32 (1963), s. 3, 340–366, особено 344; J. Vašica, *Literární památky...*, 30 и след.

дека моравизмите што ги взеле во новосоздадените ракописни книги биле дел од живниот активен речнички фонд усвоен во Велика Моравија и дека тие слободно ја користеле оваа лексика. Според тоа, моравизмите што се среќаваат во македонските средновековни ракописи само делумно даваат информација за територијалното потекло на предлошката или за местото на настанувањето на дадениот ракопис, зашто тие се слеале органски во словенското ракописно наследство и сочинуваат една од поархаичните основни состојки, па можат да сведочат само за историјата на текстот.

Веќе кажавме дека во македонските средновековни ракописи се чувствува стремежот за верност кон кирилometодиевската традиција и дека моравизмите се сфаќале како составен дел од таа традиција. Затоа не треба да нè изненади фактот дека поголемиот број моравизми што се потврдени во подоцнежните македонски ракописи се составен дел од старословенската јазична норма и поради тоа имаат големо значење за историјата на стсл. јазик, најстариот словенски литературен јазик, зашто ги збогатуваат нашите сознанија за неговиот лексички состав.

Ќе наведеме некои примери²⁰: милосрдие Zogr Mar Euch Prag Supr Dobrom Dobrj Krat Maked Ap (Exc. Vran) Psalt; милосрдъ Zogr Mar Asem Euch Ril Supr Ev (exc. Stam) Ap (exc. Vran) Psalt; милосрдovati Zogr Mar Asem Sav Supr Ev (exc. Stam) Pog Bon Dĉn; олтараъ Zogr Mar Asem Sin Euch Supr En Dobrom Dobrj Rad Krat Maked Ap (exc. Vran) Psalt Parim; олти Zogr Mar Asem Sin Euch Sav En Ev (exc. Stam) Ohr Slepĉ Strum Verk Psalt Parim; олтъ Zogr Mar Asem Sin Euch Sav Supr Ev (exc. Stam) Psalt; вино Zogr Mar Asem OL Sin Euch Sav Supr En Ev (exc. Stam) Ap (exc. Vran) Psalt Parim; кръстаъ Zogr Mar Asem Sin Cloz Sav Supr CS ZL En Ev (exc. Stam) Ap (exc. Vran) Psalt; ашѡтѡ Sin Cloz Slepĉ Pog Grig; спѡти Zogr Mar Sin Sav Supr Dobrom Jov Rad Ohr Strum Verk Pog Bon Dĉn; кокотаъ Mar (10x); прѡтов Zogr Mar Asem Sin Euch Cloz Supr En Ev (exc. Stam) Ap (exc. Vran) Psalt; дръвоъ Zogr Mar Asem Euch Cloz Kij Supr ZL Ev (exc. Stam); невьскаъ Zogr Mar Euch Cloz Kij Sav ZL Rad Ap (exc. Vran) Pog Bon Parim; ѡваъ Zogr Supr; дѡна тѡν δѡνα Mt 26/18 Asem Dobrj; келѡви καὶ λεβѡτος Mt 10/3 Zogr Mar Rad; жидѡ, жидѡвинаъ Zogr Mar Asem Sin Cloz Sav Supr Ev Slepĉ Karp Pog Bon; жидѡвьскаъ Euch Cloz Supr Ev (exc. Stam) Karp Pog Bon; законѡ т. законѡ Zogr Mar Asem Sin Euch Cloz Prag Sav Supr En Ev Ap Psalt Parim; палежѡ Asem Kij En Ohr Verk; папа Supr Verk 74^v/23; мѡша Mar Kij; дохѡторѡ Mc 4/38 Zogr; напастѡнѡ Zogr Mar Asem Sin Euch Slepĉ; неприѡзникѡ Cloz Sav Supr ZL En Ev (exc. Stam) Ap Pog Bon Dĉn Grig; приѡзнѡ Euch Supr Karp Pog Bon; изволение Supr Hil ZL Ap (exc. Vran) Bon Dĉn Parim; изволити Sin Supr Ev Ap Psalt Parim; отплатити Kij Rad (Mt 18/25); ти (conj.) Bes Euch Supr Rad Slepĉ Verk Karp; то (conj.) Supr Ev (exc. Stam) Ap Psalt; писковѡ Supr Karp 114^v/10; назнаменовати Asem Supr Dobrom Dobrj Rad; спасителеъ Zogr Mar Maked 93/4; издѡвникѡ Sin Rdm Dĉn; прѡпати Zogr Mar Euch Prag Supr Ev (exc. Stam) Ohr Strum Karp Verk Pog Bon Parim; вѡжѡнии Zogr Mar Asem Sin

²⁰ Покрај личните истражувања, ги користиме и *Slovník jazyka staroslověnského ČSAV*; T. A. Lysaght, *Material towards the Compilation of a Concise Old Church Slavonic-English Dictionary*, Victoria University of Wellington, 1978; *Индекс кон Речникот на македонските библиски ракописи*. зб. Македонистика 4 (1985), Скопје 1985. Скратениците на ракописите ги наведуваме одделно.

Euch Sav Supr En Ev Ohr Slepč Karp Verk Psalt Parim; Ближника Sin Euch Supr, но Ближника Rdm Dčn и Ближника Pog Dčn; наследствати Zogr Mar Asem Sin Euch Kij En Dobrom Dobrj Rad Maked Ap (exc. Vran) Psalt Parim; ѓнаде Supr Bes Ev (exc. Stam); казати Supr Hil ZL En Dobrom Ohr Slepč Karp Verk Pog Bon Parim; сѣвѣз Zogr Mar Asem Sin Ev (exc. Stam) Psalt Parim; сѣвѣзани Zogr Mar Rad Maked; пѣнажѣникъ Zogr Mar Asem Jov.

Наведените многубројни примери, кога некои лексички моравизми имаат единична или ограничена употреба во стсл. ракописи, а се потврдени во повеќе македонски ракописи, несомнено значат дека овие зборови имале поширока употреба и во старословенскиот јазик, но поради малиот број сочувани ракописи од тој период тие не се документирани во повеќе текстови.²¹

Оваа констатација може да се прошири и на случаите кога лексичките моравизми не се документирани во стсл. канонски ракописи, но ги наоѓаме во македонските ракописи од подоцнежниот период. Сп: рѣснотивъ Slepč Krp; напастовати Ohr Strum Karp Verk; напастъникъ Ja 1,13 Slepč; ѓтъпастъ Karp Rdm Dčn; пакъзъ Pog Bon Dčn Grig Lobk; свѣтъ ѓборѓс Ja 4,4 Karp; наисѣтинъ 196/5 Dčn; заатъникъ (професија) Mt 22,19 Maked; ѓлгновѣние 1C 15,22 Karp.

И случаите кога во стсл. ракописи е документирана една лексичка единица, а во подоцнежните македонски ракописи други, што се најчесто варијанти и подновувања од областа на зборобразувањето, така што може да се забележи совпаѓање на нивни одделни елементи, говорат во прилог на оваа претпоставка. Сп: ѓмрѣтѣи Asem Sav, но ѓмрѣтѣи Stam Krat Vran; рѣснота Sin, но рѣснотивъ²² Slepč Triod бр. 933 Hlud Pogod 35; пастърь во повеќе стсл. ракописи, но пастърьскъ Ohr Slepč Karp Verk; жидъ, жидѓвинъ во повеќе стсл. ракописи, но жидѓвскъ (adv.) Jov Karp, потоа жидѓвствѣе Ohr Strum Verk и жидѓвство Slepč Karp Pog Bon; напастъ, напастънъ во повеќе стсл. ракописи, но напастовати Ohr Strum Karp Verk и напастъникъ Ja 1,13 Slepč; изволѣти Kij Sin Supr, но изволѣти Vran Bon и изволѣвати Pog; ѓтагѣати Bes Kij, но ѓтаговати comm Ps 41,4 Pog; злѣ во стсл. ракописи, но злѓвољѣнъ Pogt Bon (и во Bes L 8,2 zlovoљnyj); наслѣдѣвати во повеќе стсл. ракописи, но наслѣдствѣе Jov 42,15 Grig; ѓтъшити во повеќе стсл. ракописи, но ѓтъшитѣлъ Dobrj Rad Karp Pog Bon; мѣчьтѣ m. Supr, но мѣчьтѣ f. 178^v/3 Dčn.

Тука спаѓаат и зборовите што се среќаваат во канонските ракописи во една група текстови, а во некои од македонските ракописи во друга група. Сп: невѣзлѣгодатънъ L 6,35 Mar и comm tit. Ps 28 Pog; благодатънъ L 1,28 Zogr Mar Hil, и comm Ps 17,36 Pog; благодатѣлъ ѓберѣтѣс L 22,25 Mar, и 190^v/12 Dčn; рѣснота Ps 118,29,30 Sin и Slepč Krp Hlud Triod бр. 933 Pogod Triod бр. 138; рѣснотивѣнъ Ps 85/15 Sin, Kij и Slepč (R 3,4); пастѓрѣхъ Zogr Sav Supr Dobrom, и пастърьскъ Ohr Slepč Karp Verk; пастърь Zogr Mar Asem Euch Cloz Supr Ev (exc. Stam) Ap (exc. Vran) и во Bon Rdm; хлѣбъ ѓбулѓс (m. ѓлѣзъ) Supr и Grig Lobk; пороѣ m. ѓм Euch 70^v/21-22

²¹ Вангелија Десподова, *Зборови со ретка употреба во македонските библиски ракописи*, зб. Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета, Скопје 1989, 53-61.

²² Иежи Русек, *Из лексиката на среднобългарските триоди*, Известия на Института за български език, кн. 17 (1969), 150.

Sin Supr Pog Bon, но и Karp; папа Supr, но 74^v/23 Verk; напастенъ Zogr Mar Asem Sin Euch, но Hb 2,18 Slepč; пријазнь Euch Supr Karp Pog Bon; вѣсмомъ Euch Supr Kij, вѣсмомъ Psalt; галъ со значење ангел Asem Supr Parim; извоалника Prag Fris; извоалнии adj. Fris, но извоалвати; извоаленъ Parim; извоалати Vran Bon; извоалити Kij Supr Sin, но и Ev Ap Psalt Parim; извоалниѣ Supr Chil Zogr. f., Ap (exc. Vran) Bon Dčn Parim; вѣрити са Sin, но Ohr Karp Verk; ѹстити Bes Kij, но Ap (exc. Vran) Pog Parim; отплатити Kij, но Mt 18,25 Rad; ти „et“ Euch Bes Supr (conj.) и Rad Slepč Verk Karp; то conj. Supr, но conj., part. во Ev (exc. Stam) Ap Psalt; пискоупъ Supr и 114^v/10 Karp; назнамнати (са) Supr и Dobrom Dčn; спасителъ Sin Euch Cloz Supr En и Jov Ap Psalt Parim; спаселъ Sav, но Pog Bon; извоалителъ Sin Euch Supr и Ap Psalt; намѣст- ѹника Supr Kij, но Ohr Karp Verk.

Секако дека лексичките моравизми од последните три категории што не се регистрирани во стсл. канонски ракописи, а ги наоѓаме во македонските ракописи, иако понекогаш како хапакс легомена, имаат особено значење, зашто ја дополнуваат нашата претстава за богатството на лексичкиот фонд и за распространетоста на словенските преводи на библијски книги во Велика Моравија.

КОРИСТЕНИ РАКОПИСИ

I. Зографско ев. (Zogr), Мариинско ев. (Mar), Асеманово ев. (Asem), Охридски ливчиња (OL), Зографски ливчиња (ZL), Синајски псалтир (Sin), Синајски еухологиј (Euch), Клоцов зборник (Cloz), Македонски (Рилски) ливчиња (Ril), Киевски ливчиња (Kij), Прашки ливчиња (Prag), Савина книга (Sav), Ундолски ливчиња (Und), Супрасалски зборник (Supr), Хилендарски ливчиња (Chil), Македонско кирилско ливче (ML), Самоилова надгробна плоча (CS).

II. Македонски средновековни ракописи:

Евангелија (Ev): Добромирово ев. (Dobrom), Добрејшово ев. (Dobrg), Евангелие на поп Јована (Jov), Радомирово ев. (Rad), Кратовско ев. (Krat), Македонско четвороевангелие на JAZU (Maked), Стаматово ев. (Stam), Карпинско ев. (Krp).

Апостоли (Ap): Охридски ап. (Ohr), Слѣпченски ап. (Slepč), Струмички ап. (Strum), Верковичев ап. (Verk), Вранешнички ап. (Vran), Карпински ап. (Karp).

Псалтири (Psalt): Погодинов пс. (Pog), Болонски пс. (Bon), Радомиров пс. (Rad), Дечански пс. (Dčn).

Паримејници (Parim): Лобковски (Хлудов) пар. (Lobk), Григоровичев пар. (Grig).

Триоди: Триод бр. 933, Хлудов тр. (Hud), Орбелски тр. (Orb), Погодинов тр. бр. 35 (Pogod 35), Витолски тр. (Vit), Триод бр. 138.

Vangelija Despodova

THE INFLUENCE OF THE GREATER MORAVIAN ENVIRONMENT ON MEDIEVAL MACEDONIAN LITERATURE

(Summary)

In Macedonian medieval manuscripts as in the canon of Old Slav texts, there are many layers of linguistic and textual structures that were formed during the creation of the new types of manuscript and under the influence of the linguistic environment in which they were used.

Based on the Cyrilo-Methodian foundation of the South Macedonian style during their Moravian Mission in the Moravian and Pannonian area and under the influence of the new linguistic environment, the first stage of the Old Slavic language was brought forth and the first systematic changes in the text and in the choice of lexic means were made. The Slav literary manuscripts have many words known as moravisms that had existed autochthonously within the territory of Greater Moravia, and also a certain number of germanisms for Christian and religious notions that were accepted by the Moravian, Pannonian and Horutan tribes during their Christianization in the 9th century.

After 885 the Moravian copies of church books were subject to a new edition in east Bulgaria - the East Bulgarian version. Despite this, thanks to the conservatism of the Ohrid Literary School, where loyalty to tradition is most strongly reflected, there have been retained in the Macedonian manuscripts, and particularly in the Bogomil Gospels from the 14th and the 15th century, a series of archaic elements both in the textual structure and in the choice of a series of archaic lexemes and their use, including also the moravisms. Thus the moravisms that are met with in the Macedonian medieval manuscripts do not indicate their territorial origin or the place where they of any given manuscript were prepared, because they have merged into the Slav manuscript heritage and represent one of its essential elements. They only bear witness to the history of the text.

Борис Марков

О ПРОБЛЕМЕ ВЫДЕЛЕНИЯ ОБЩЕЙ ЮЖНОСЛАВЯНСКОЙ ЛЕКСИКИ

Установившееся деление славянских языков на три группы: южнославянскую, восточнославянскую и западнославянскую, как известно, опирается главным образом на определенные фонетические и морфологические особенности. В последние десятилетия все же делаются попытки включить в упомянутую классификацию и данные лексики, вносящие ценный вклад в выяснении ряда вопросов . . . В лексике славянских языков обычно выделяются три пласта: общеславянский, южнославянский (восточнославянский или западнославянский) и собственно русский (македонский, польский . . .). Упомянутые пласты исследованы неодинаково.

Исходным языковым источником для всех славянских языков является первый (общеславянский) пласт. Вот почему долгое время внимание ученых было больше всего приковано именно к этому пласту лексики, в результате чего имеется ряд бесспорных достижений. Между прочим, выдвинуто предположение, что распадение упомянутой лексики относится к V-VI векам нашей эры, что она охватывает около 2000 слов, встречающихся во всех или в большей части современных славянских языков. Н. М. Шанским¹, кроме того, сделана попытка классификации имен существительных (выделено 11 групп упомянутой лексики). В данном случае следует иметь в виду, что большая часть этой лексики относится к так называемому основному словарному фонду, что, несомненно, сказывается на близости современных славянских языков.

Новейшие исследования все же указывают, что праславянский язык и его лексика не только не были монолитными, но даже характеризовались значительной пестротой. Во всяком случае, еще в древнейшие времена имелись определенные диалектизмы, часть которых впоследствии стали особенностью той или другой группы славянских языков.²

¹ Очерки по русскому словообразованию и лексикологии, Москва, 1959, стр. 173-174.

² „Данные всех языковых уровней и особенно лексического не подтверждают положения о изначально трехчленной структуре праславянского языка и свидетельствуют о том, что праславянский язык характеризовала более сложная система диалектных отношений“. Л. В. Куркина, К реконструкции состава праславянского лексического фонда словенского языка, стр. 108.

Если лексику праславянского языка характеризует отсутствие монолитизма, то данное отсутствие не менее характерно для лексики южнославянских языков. Это в последние десятилетия находит подтверждение в трудах ряда ученых: О. Н. Трубачева³, И. Поповича, Л. В. Куркиной, С. Зайцевой и др. „Выделяемая путем конфронтации ю.-слав. часть словаря включает разные явления, в том числе и лексические единицы с ограниченными, разнонаправленными соответствиями (ср. словенско-восточнославянские, словенско-западнославянские, болгарско-кашубские, белорусско-южнославянские итд. . . регионализмы, изолированные факты лексики, лишенные прямых славянских соответствий“; или: „Лингвогеографическое изучение удостоверяет неоднородность южнославянской языковой группы в целом и составляющих ее двух диалектных комплексов – западного и восточного“⁴.

Все это несомненно указывает на факт, что южнославянская лексика обнаруживает напластования разных эпох. Важную роль в данном случае сыграло и то обстоятельство, что западная часть Балканского полуострова находилась под влиянием Рима, в то время как восточная часть была под воздействием Византии, а впоследствии в составе Оттоманской империи. Лексику современных южнославянских языков характеризуют, на наш взгляд, как слова, унаследованные из праславянского языка (часть которых все же встречается и в отдельных языках западнославянской и восточнославянской групп), так и некоторые более новые образования и заимствования иллирийского, греческого, романского и турецкого происхождения, ср. на пр.: словен. *leča*, *žuta*; *košuta*; *bisage*, *kapa*; или *koliba*, *temelj*; или *baker*, *biser*, *torba*, *žep* (с.-хорв. *džep* < турецк. *cep*) и др.

В докладе ставим себе задачей указать на общую лексику всех четырех или по крайней мере трех современных южнославянских языков. Такую лексику можно обнаружить, в большей или меньшей степени, как у полнозначных, так и у служебных частей речи. Количество слов общей южнославянской лексики особенно заметно у определенных групп имен существительных, на пр. со значениями: а) наименования частей человеческого тела и тела животных, б) слова, обозначающие явления природы (характер местности, небесные светила и т.п.), в) названия, относящиеся к растительному миру, г) названия, относящиеся к миру животных и д) названия орудий и предметов труда. Из упомянутых групп существительных можно привести следующие примеры:

а) *Наименования частей человеческого тела и тела животных*

**kosa*¹: цслав. *kosa* „coma“, болг., макед., с.-хорв. *kosa*, но словен. *lasje*, русск. *волосы*, укр. *волосся*, б.-рус. *валасы*, собир. *валосе*, польск. *włosy*, чеш. и словц. *vlasu*, в.-луж. и н.-луж. *włosy*. Лексема *kosa* остави-

³ О составе праславянского словаря, Славянское языкознание, М., 1963.

⁴ Л. В. Куркина, Праславянские лексические диалектизмы южнославянских языков, 13.

ла след в ст.-чеш., ст.-польск. и польском диал. *kosa*, русск. диал. *косо* „волосы мужские и женские“ (ЭССЯ); ср. также русск. „КОСА сплетенные в одну прядь волосы“ (О);

**obrazъ*: ст.-слав. *obrazъ* „Gestalt, Aussehen . . .“ (SA), болг. образ „1. изображение, лик. 2. нар. лицо, щека“ (Ч), макед. образ „1.-4.“ (PMJ), с.-хорв. образ „1. щека. 2. перен. честь“ (Т), словен. *obraz* „лицо“ (К); русск. щека, укр. *щока*, б.-рус. *щчака*, польск. *policzek, lice*, чеш. *tvář, lícе*, словц. *lice*, в.-луж. *liso*, н.-луж. *liso, -ko* (Šw). След значения „лицо“ данное слово сохраняет также в русск. диал. образ (СРНГ, 22);

**слепо око*: болг. *сляпо око* „висок“, макед. *слепо око*, *слепоочница* то же, с.-хорв. *слепоочница*, *слепоочје*, *слепоочњак* то же, но словен. *selce*; русск. *висок*, укр. *скронь*, *висок*, б.-русск. *скронь*, польск. *skroni*, чеш. *spánek* (герм. *Schläfe*), *skráň*, словц. *sluchá, spánok*, н.-луж. *ruski pl., wusna pl.* (Šw);

**трѣрка < трепати*: макед. *трѣрка* рядом с *клепка* „ресница“, с.-хорв. *трепавица* то же, словен. *trepalnica*, но болг. *ресница*, *мигла*, русск. *ресница*, укр. *вѣя*, б.-русск. *вейка*, польск. *tręhawka, rzeszka*, чеш. *fasa*, словц. *paša*, в.-луж. *гѣа* (Тр.);

**устъна*: ст.-слав. *ustъna* „Lippe“ (SA), болг. *устна* „губа“, макед. и с.-хорв. *усна* то же, словен. *ustna, -ica*; но русск., б.-русск., укр. *губа* (слово *вусны*, встречающееся в белорусском языке, выступает со значением „уста, рот“), польск. *warga*, чеш. *ret, pysk*, словц. *pera, gamba*, в.-луж. *hubje дв.* „губы“ (Тр);

**воротъ*: цслав. *igatъ* „collum“ (Mikl.), болг., макед., с.-хорв. *врат* „шея“, словен. *igat* то же; русск. *шея* (но ср. диал. *ворот* „шея“), укр. *шия*, б.-русск. *шыя* (в восточнославянских языках слово *ворот* приобрело другое значение, ср. „ВОРОТ часть одежды вокруг шеи, обычно с разрезом на груди“ О; производное *воротник*, *воротничок*), польск. *szuja*, чеш. *šije*, словц. и в.-луж. *šija*;

**кълка/*кълкъ*: цслав. *kъlka* „porles“ (Mikl.), болг. *кълка* „бедро“ . . . , *кълка* . . . „бедро, ляжка, бок“ (ЭССЯ), макед. *колк*, с.-хорв. *кук* „тазо-бедренный сустав, бедро“, словен. *kolk*, русск. и укр. *бедро*, б.-русск. *сцягно, клуб*, польск. *biodro*, чеш. *kužel, bok*, словц. *bok*, н.-луж. *sčogno, plaso* (Šw);

**gqzъ/*goza/*guzъ* (ЭССЯ): болг. *гъз* (БТР) рядом с лит. *задник*, *задница*; ср. так же *гъзер* „гузка, пуга (у птиц и на яйце)“ или *гъзешката*, *гъзешком*, нареч. нар. *зульг.* „задом“ (Ч), макед. *газ*, с.-хорв. *гуз*, *гуза* „задница, складка“ и производное *гузица* „задница“, словен. *goza* (Plet.), *guza* „задница; складка, морщина“ (ЭССЯ);

Из упомянутых двух вариантов в SSKJ отмечен только второй (*guza*) с примечанием „*zastar. zadnjica*“. Лексема *gqzъ* оставила след также в восточнослав. слове *гузка* и чешском *huzo* „гузка у птицы“ (ЭССЯ), но русск. *зад*, *задница*, польск. *zad, zadek, pośladek*, чеш. *zadek, zadnica, řiť*, словц. *zadok, řiť*, в.-луж. *rić, řitka* (уменьш.) „1. и 2.“ (Тр); ср. и словен. *řit, řita*;

**kozina*: цслав. *kozina* „lana carpina“ (Mikl.), болг. *козина* „козья шерсть“, макед. то же, с.-хорв. *козина* „козья шерсть; козья шкура;

козлятина" (ЭССЯ), словен. *kozina* „1. usnje iz kozje kože, kozlovina. 2. (redko) kozje meso" (SSKJ); „козья шерсть", (Plet.), чеш. *kozina* „козлятина; запах козла" (значение „*kozí zrst*" отсутствует), словц. *zrst*, польск. *wetna kozia, skóra kozia* (В), русск., укр. и б.-рус. козья кожа, козья шукура; ср. б.-рус. казіна „козье мясо", польск. *kozina* „козлятина" (ЭССЯ);

**žara*: цслав. *žara* „manipulus" (Mikl.), болг. шара „горсть, пригоршня" (Ч), макед. шара „дланка и прсти на рака" (PMJ), с.-хорв. шара „1 доњи, завршни део ноге код животиња. 2. фиг. пејор. рука" (PCKJ), словен. *žara* „spodnji del noge, navadno sprednje, zlasti pri zvereh" (SSKJ); русск. горсть, лапа, пригоршня, укр. и б.-рус. жменя, польск. *šara*, чеш. и словц. *hřst, šara*, в.-луж. *šara* (Tr);

б) Лексемы, обозначающие явления природы
(характер местности, небесные светила)

**izvory* < *izvirati*: ст.-слав. *izvory* „fons", болг., макед., с.-хорв. извор „ключ, родник, источник", словен. *izvir* то же; русск. ключ, родник, укр. джерло, б.-русск. крыница, польск. *zdroj, źródło, krynica*, чеш. *pramen, zdroj*, словц. *prameň, žriedlo*, в.-луж. *žredlo, žredlica, žredliško*. Данное слово с тем же значением было известно так же староукраинскому языку.

**loky*, -ьве: ст.-слав. *loky, lokva* (SA), болг., макед., с.-хорв. локва „лужа", словен. *lokva* и *lokev* „лужа, болото" (K); но русск. лужа, укр. калюжа, б.-русск. ложына (БРС), польск. *kaluża*, чеш. *kaluž, louže*, словц. *kaluž*, в.-луж. *luža*;

**planina* < *polnina*: цслав. *planina* „mons", болг., макед., с.-хорв. планина „гора", словен. *planina* „гора, горное пастбище" (K); русск., укр. гора, б.-русск. гара, польск., чеш., словц. в.-луж. *hoga*. Рядом с планина в южнославянских языках сохраняется и слово *gora* с двумя значениями „1. лес; 2. гора". Однако в словенском языке данное слово выступает со вторым значением.

**šuma*: цслав. *šuma* „silva", болг. шума „1.-3.", макед. шума „1 1.-3. II „пченковина, царевковина" (PMJ), с.-хорв. шума, словен. *šuma* „лес, заросли, чаща" (K); но русск. и б.-русск. лес, укр. ліс, польск. *las, bóg* (В) чеш. и словц. *les*, в.-луж. *lész*;

в) Названия, относящиеся к растительному миру

**bor* „сосна, хвойное дерево": цслав. *borije* coll. „pinus", болг., макед., с.-хорв. бор, словен. *bor* „sosna" (K); русск., укр. сосна, б.-русск. хвоя, сасна, польск. *sosna*, чеш. *sosna, borovice*, словц. *borovica, sosna*, в.-луж. *šojca*; но н.-луж. *bor* „сосна; сосняк" (ЭССЯ).

Слово бор в восточнославянских и западнославянских языках приобрело значение сосновый лес, ср.: русск. „БОР хвойный лес" (С), чеш. *bor* „лес", польск. *bór* „большой лес", н.-луж. *bor* „сосна; сосняк".

grana*/granz*/**granzь*: цслав. *granzь* „caput; titulus; . . . limes" (Mikl.), болг. грана, грань „ветка", макед. гранка то же, с.-хорв. грана, грань,

граня, словен. *grana* „ветка; сорняк“. Со значением „грань, острый край“ данное слово засвидетельствовано также в ст.-чеш. *hrana* (ЭССЯ) и в.-луж. *hrana* „грань, край, ребро“ (Тр.); но русск. *ветвь, ветка*, укр. *гілка, гіляка, вітка*, б.-русск. *галинка*, польск. *gałązka*, чеш. *větev, -ka, háluz*, словц. *konár, háluz, vetvička* (VRSS), в.-луж. *haluza*, н.-луж. *galuz* (Šw);

**kopina*: ст.-слав. *kopina* „Strauch, Hecke“ (SA), болг. *къпина* „ежевика“, макед. *капина*, с.-хорв. *купина* то же, словен. *korina* рядом с *robida, robidnica*; ср. так же ст.-польск. *kerpina*, словц. *kurpina* (ЭССЯ) (но лит. *černica, ostružiny*); русск. *ежевика*, укр. *ожина*, б.-рус. *ажына*, польск. *jeżyna, ożyna, czernica*, чеш. *ostružina, ostružiník*, н.-луж. *šernje, šernjowka, čarna jagoda* (Šw);

**grъmъ*⁵: ст.-слав. *grъmъ* „куст, кустарник“, болг. диал. *гръм* „куст, густое растение“ (ЭССЯ); лит. *храст*, макед. *грм* (диал.) „куст, куча, гряда“ и производное *грмка* в *гъмушка* „куст, кустарник“, с.-хорв. *грм, грмен* „кустарник“, словен. *grm* „куст“; но русск. и б.-русск. *куст, кустарник*, укр. *кущ*, польск. *krzak, krzek*, чеш. *keř*, словц. *keř, krik*, в.-луж. *kerk* „куст“, *kerčina* „кустарник“ (Тр), н.-луж. *keř, dim. kerk, krick* (ŠW);

**grozdъje*: слав. *grozdije* „виноградные грозди“ (ЭССЯ), болг. *грозде* „виноград“, макед. *грозје*, с.-хорв. *грожђе*, словен. *grozdje* то же; русск. и укр. *виноград*, б.-рус. *винаград*, польск. *winogrona*, чеш. *téva, vinné hrozny*, словц. *hrozno*, н.-луж. *granka, winowa grań*;

**leŭja*: слав. *leŭša* „leńa“ (Mikl.), болг. *леща*, макед. *леќа*, с.-хорв. *леќа*, словен. *leša* то же; русск. *чечевица*, укр. *сочевиця*, б.-рус. *ліваза*, польск. *sozewica*, чеш. *sočka*, словц. *žobovica*, в.-луж. *šok*. Слово *leša* является заимствованием праславянского времени (ЭССЯ, 15, 64).

г) Названия, относящиеся к животному миру

**jaгъ*: болг. *яре* „козленок“, макед., с.-хорв. *јаре* то же, но словен. *koziček* „козленок“ (Слово *jaгъ* сохраняется в значении ягненок, ср. „gorenjsko jagnje“ SSKJ), чеш. *jařátko* „овца в возрасте полутора лет“, др.-русск., русск.-слав. *jaгja* „ягненок“ (ЭССЯ); русск. *козленок*, укр. *козеня, козля, цаленя*, б.-рус. *казляня*, польск. *koźcie, koziołek, sarię*, чеш. *kůzle*, словц. *kozl'a*, в.-луж. *koziatko, kozlik, kozlo*;

**jaгъсь*: слав. *jaгъсь* „сарег“ (Mikl.), болг. *ярец* „козленок, козел“, макед. *јарец* „козел“, с.-хорв. *јарац* то же, но словен. *kozel* (Слово *jaгес* в словенском приобрело значение барана, ср. „1. ovcji samec, ovčn. 2. slabš . . .“ SSKJ); русск. и укр. *козел*, б.-рус. *казёл*, польск. *koziół*, чеш. *kozeľ*, словц. *sar*, в.-луж. и н.-луж. *kozol*. В некоторых слав. языках слово *jaгъсь* выступает со значением „ячмень“;

**juнъ*: слав. *juнъ* „телец, теленок“, болг. диал. *юне* „телец, бычок“, макед., с.-хорв. *јуне* „телок, бычок, телка“ (ЭССЯ), словен. *jupe* и *junček*; русск. *телушка, молодой бычок*, укр. *телячка* (даск.), б.-рус. *цялушка*, польск. *sieję, juniec, junczyk*, чеш. *bůček*, словц. *bůček, mladý byk*;

⁵ „Nema paralela ni baltičkih ni drugih je.“ P. Skok, ERJ.

**košuta*, *košuta f*: цслав. *košuta* „серва“, болг. *кошута* „лань, серна“, с.-хорв. *кошут* „олень“ и *кошута* „лань, диал. корова, коза . . .“ (ЭССЯ), словен. *košuta* „лань“ (слово „кошут в значении „козел; куст . . .“ сохраняется и в словацких диалектах, ЭССЯ); но русск., укр. и б.-русск. *лань*, польск. *lania*, чеш. и словц. *laň*, в.-луж. и н.-луж. *jelenica*;

**овульъ*: ст.-слав. *овульъ* „Vidder“ (SA), болг. и макед. *овен* „баран“, с.-хорв. *ован* то же, словен. *oven* рядом с *japec*; русск., укр. и б.-русск. *баран*, польск. *baran*, чеш. *beran*, *skores*, словц. *baran*, в.-луж. и н.-луж. *skor*;

jata*/jato*/**jatz*: цслав. *jato* „agmen“ (Mikl.), болг. *ято* „стая птиц“, макед. *јато* то же, с.-хорв. *јато* „стая птиц; рой, стадо“, словен. *jāta* „стадо (напр. свиней), стая (напр. голубей)“ (ЭССЯ); но русск. *стая*, *косяк*, укр. *згряя*, *косяк*, б.-русск. *чарада*, польск. *stado ptaków*, чеш. *hejno (ptáků)*, словц. *stádo*, *čpáda*, в.-луж. *stadło*, н.-луж. *řědownja*, *таћ* (Šw);

**јегѣбъ* (*јегѣбъ*): цслав. *јегѣбъ*, *јегѣбѣа* „perdix“ (Mikl.), болг. *яребица* „куропатка“, макед. *еребица* (и диал. *јаребица*) то же, с.-хорв. *јаребица*, словен. *jerebica*, словц. *jarebica* то же (Слово *јегѣбъ* имеет свои соответствия и в польском *jęzab*, чеш. *jeřábek*, лит. *jerube*, Младенов); но русск. *куропатка*, укр. *курупка*, *куропатва*, б.-русск. *курапатка*, польск. *kurapatwa*, чеш. *kočopřev*, в.-луж. *kurotwa*, н.-луж. *kurwota*;

**кokoшъ*: цслав. *kokošъ* „Henne“ (SA), болг. *кокошка* „курица“, макед. *кокошка* то же, с.-хорв. *кокош*, *кокошка*, словен. *kokoš* то же, в.-луж. *kokoš*, н.-луж. *kura*, *kokoš* (Šw) (Слово *kokoš* известно и польскому языку, где используется в значении „наседка“): русск. *курица*, укр. *курка*, б.-рус. *куруца*, польск. *kura*, чеш. *šerice*, словц. *šierka* (Основа *кур-* в южнославянских языках оставила след в макед. *курешница* рядом с *якокошаница* „kokošinjak, kokošija rogan“ (PMJ);

**рацька*: цслав. *рацька* „anas“ (Mikl.), болг. *патка*, макед. *патка* „в. пајка“ (PMJ) рядом с *шатка*, с.-хорв. *патка* „утка“, но словен. *utva*, русск. *утка*, укр. и б.-русск. *качка*, польск. *kaczka*, чеш. *kachna*, словц. *kačka*, *kačica*, в.-луж. *kačka*, н.-луж. *kaska*, *kasog* (Šw);

**рыльъ*: цслав. *рыльъ* „scollea“ (Mikl.), макед. *полжав* „улитка“, с.-хорв. *пуж* то же, словен. *polž* то же, чеш. *plž* рядом с *hlémýžd'*; но болг. *охлюв*, русск. *улитка*, укр. *слимак*, б.-рус. *смоўж*, *слимак*, польск. *slimak*, словц. *slimak*, н.-луж. *slinik* (Šw);

**смокъ*, **смукъ*: цслав. *смокъ* „serpens, draco“ (Mikl.), ст.-русск. *смок* „змея“, польск., чеш. *smok* „крилат змея“ (M); но болг. и макед. *смок* „уж“, с.-хорв. *смук* то же, словен. *smokulja* то же: русск. *уж*, укр. и б.-русск. *вуж*, польск. *wąż*, чеш. и словц. *užovka*, в.-луж. *wiž* „кольчатый уж“ (Tr).

д) Названия орудий и предметов труда

**клиньсь*: цслав. *клиньсь* „cuneus“ (Mikl.), болг. и макед. *клинец* „гвоздь“, с.-хорв. *клинац* рядом с *ексер* (турц.), словен. *klinec* „гвоздь, гвоздик“ (K); ср. „klinec „1. nav. ekspr. *klin*: zabiti klinec v steno. . . ; 2. vulg. ničvreden, slab možki; 3. v 'prislovni rabi a) и b) . . .“ (SSKJ); русск.

гвоздь, укр. цвяк, гвіздок, б.-русск. „1. цвяк. 2. (деревянный) гвозд“ (РБС), польск. *gwóźdz, swiek*, чеш. *hřeb, svok*, н.-луж. *gozdź*, в.-луж. *hozdz*; но ср. словц. *klinec* „гвоздь“ (СРС);

*кольсь: ст.-слав. *кольсь* „finis“ (Mikl.), болг. *конец* „нить, нитка“, стар. „конец“, макед. „нить, нитка“, . . . „конец, смерть“, с.-хорв. *конец* „нить, нитка (. . .), конец“ (ЕР), словен. *konec* „1. конец, кончик (пальца, языка“, „начало“: *od konca* „сначала“; „цель“, „нить, нитка, пряжа“ (Plet.), диал. *konec* „нить“ (Dolensko, Berle, цит. по ЭССЯ). В SSKJ под *konec* отмечено: „*pat. sukanec: vdeti konec v šivanko*“.

Ввиду того что значение „нить, нитка“ в слове *конец* в восточнославянских и западнославянских языках обычно отсутствует, следовало бы его считать особенностью южнославянских языков.

**kola*: ст.-слав. *kolesьnica* „Wagen“ (SA), болг. *кола* „повозка, телега, арба, воз“ (Ч), макед., с.-хорв. *кола* 1. „экипаж, повозка, телега, коляска. 2. автомобиль“ (Т), словен. *kola* „*vöz, zlasti kmečki: seli slo* na *kola*, . . .“ (SSKJ); но русск. *телега, воз*, укр. *віз, повозка*, б.-русск. *воз, павозка*, польск. *wóz, furą*, чеш. *vůz, povoz*, словц. *voz, povoz*, в.-луж. и н.-луж. *woz*;

**mežja*: ст.-слав. *mežja* „Netz“ (SA), болг., макед., с.-хорв. *мрежа*, словен. *mežja* „невод, сети, сеть“, укр. *невід, тенета, сіль, сітка*, б.-русск. *невад, сетка*, польск. *sieć, niewod*, чеш. *vlečná síť, nevod*, словц. *sieť*, н.-луж. *seř* (Šw). Помимо южнославянских языков след лексемы *мрежа* сохраняется в русск. и укр. *мережа* „вид рыболов. сети“, а также в чеш. *mříž* „решетка“;

**vepъ*: ст.-слав. *vrětište* „Sack“ (SA), болг. *вретище* „голама торба, чувал, вж. *врец, вреща*“ (БЕР), макед. *врека* „мешок“, с.-хорв. *vreћа* то же, словен. *vreča* „мешок, куль“ (K), русск. *арх. верета, веретье*, ст.-чеш. *vřese, vřesko*, словц. *vřese* „мешок“, ср. и производное *vřesko* „карман“; но русск. *мешок*, укр. *мішок*, б.-рус. *мяшок*, польск. *worek, wai-tuch*, чеш. *pytel*, в.-луж. и н.-луж. *měch*;

**boгълно*: ст.-слав. *brašьno* „Speise, Nahrung“ (SA), болг., макед. *брашно* „мука“, с.-хорв. *брашно* „мука, farina, также пища или другая какая-либо еда в дорогу“, словен. *brašno* „пища, еда в дорогу“ (ЭССЯ), русск. *мука* (но ср. диал. *борошно* „ржанная мука“), укр. *мука* и *борошно*, польск. *тiака*, чеш. *тоука*, словц., в.-луж. и н.-луж. *тика*. (В южнославянских языках лексема *тiака* оставила след в словен. *тока* „мука“, с.-хорв. *мучьак, мучаь*, макед. *мучник* „часть мельницы“);

**хогпа* < *horniti*: *цслаз. hrala* „cibus“ (Mikl.), болг., макед., с.-хорв. *храна* „пища, питание“, словен. *храна* „пища, питание, кушанье“ (ср. также полаб. *hogpa* „пища, питание“, словин. *hogpa* то же, польск. диал. *śłagna* „корм“); но русск. *пища, питание, корм*, укр. *їжа, харч*. 2. *перен. пожива*, б.-рус. „1. ежа, корм. 2. *пажытак*“ (РБС), польск. *pożywienie, posilek, karm*, чеш. *potrava, strava. jídlo*, словц. *strava, potrava, jedlo*, в.-луж. *kormiwo* (Tr);

**ogledalo* (< *ogledati se* „sich umblicken“ SA): болг., макед., с.-хорв., словен. *огледало*, но русск. *зеркало*, укр. *дзеркало*, б.-рус. *люстра*, польск. *zwierciadło, lustro*, чеш. *zrcadlo*, словц. *zrkadlo*, в.-луж. *hladawko*, н.-луж. *glédadło, -lko*;

**plašidlo* (< *plašiti* „terreere“) „пугало, страшилище, городское чучело“: болг. макед. с.-хорв., словен. *плашило*, русск. *пугало*, *чучело*, укр. *опудало*, б.-рус. *пудзала*, *чучала*, польск. *straszydło*, *straszak*, чеш. *strašák*, *hastroš*, словц. *strašidlo*, *strašiak*, в.-луж. *strašidlo* (Тр.);

**pletivo* (< *plesti*): болг. *плетиво* „плетеное, вязаное изделие“ (Ч), макед. *плетиво* „1.-2.“, с.-хорв. *плетиво* „1. вязание. 2. нитки, шерсть для пряжи“ (Г), словен. *pletivo* „нити для вязанья, чулочная пряжа“ (К), укр. *вязання*, *плетіння*, б.-рус. *вязанье*, польск. „*nić do robot kobiecej*; *robótka na drutach*“ (В), чеш. *pletení*, в.-луж. *pletwa*, *pletwo* (Тр).

Проблематика общей южнославянской лексики, очевидно, не исчерпывается рассмотренными группами имен существительных. Приведенные примеры, в первую очередь, подтверждают факт, что данная лексика не является монолитной. Напротив, она не проявляется в чистом виде даже в части приведенных примеров. Именно некоторые примеры этой лексики в том или другом южнославянском языке отсутствуют, вышли из употребления или стали устаревшими, ср.: ю.-слав. *kosа*: словен. *lasje*, ю.-слав. *gorъ*: словен. *pi(a)*, ю.-слав. *слепо око*: словен. *selce*, ю.-слав. *јаре*: словен. *koziček*, ю.-слав. *јарьсь*: словен. „*kozai*“ (слово *јарес* сохраняется в значении „баран“), ю.-слав. *patka* „утка“: словен. *utva*; или: ю.-слав. *трепка*, с.-хорв. *трепавица*, словен. *tepalnica*: болг. *ресница*, *мигла*; ю.-слав. *гит*: болг. *храст* (и диал. *гръм*), ю.-слав. *рыль*: болг. *охлюв*.

С другой стороны, часть рассмотренных примеров ю.-слав. лексики имеет свои соответствия в том или другом языке западнославянской или восточнославянской группы. В данном случае больше всего совпадений с южнославянской лексикой обнаруживается в словацком и чешском языках, хотя отдельные примеры встречаются и в других языках данных групп, ср.: словц. *borovica* „сосна“, *hrozno* „виноград“, *јаревича* „куропатка“, *вгесе* „мешок“, *klinec* „гвоздь“; чеш. *borovice*, *plž* „улитка“, в.-луж. *bor* „сосна“, в.-луж. и н.-луж. *kokoš* „курица“, польск. *kokosz* „наседка“, укр. *борошно* „мука“.

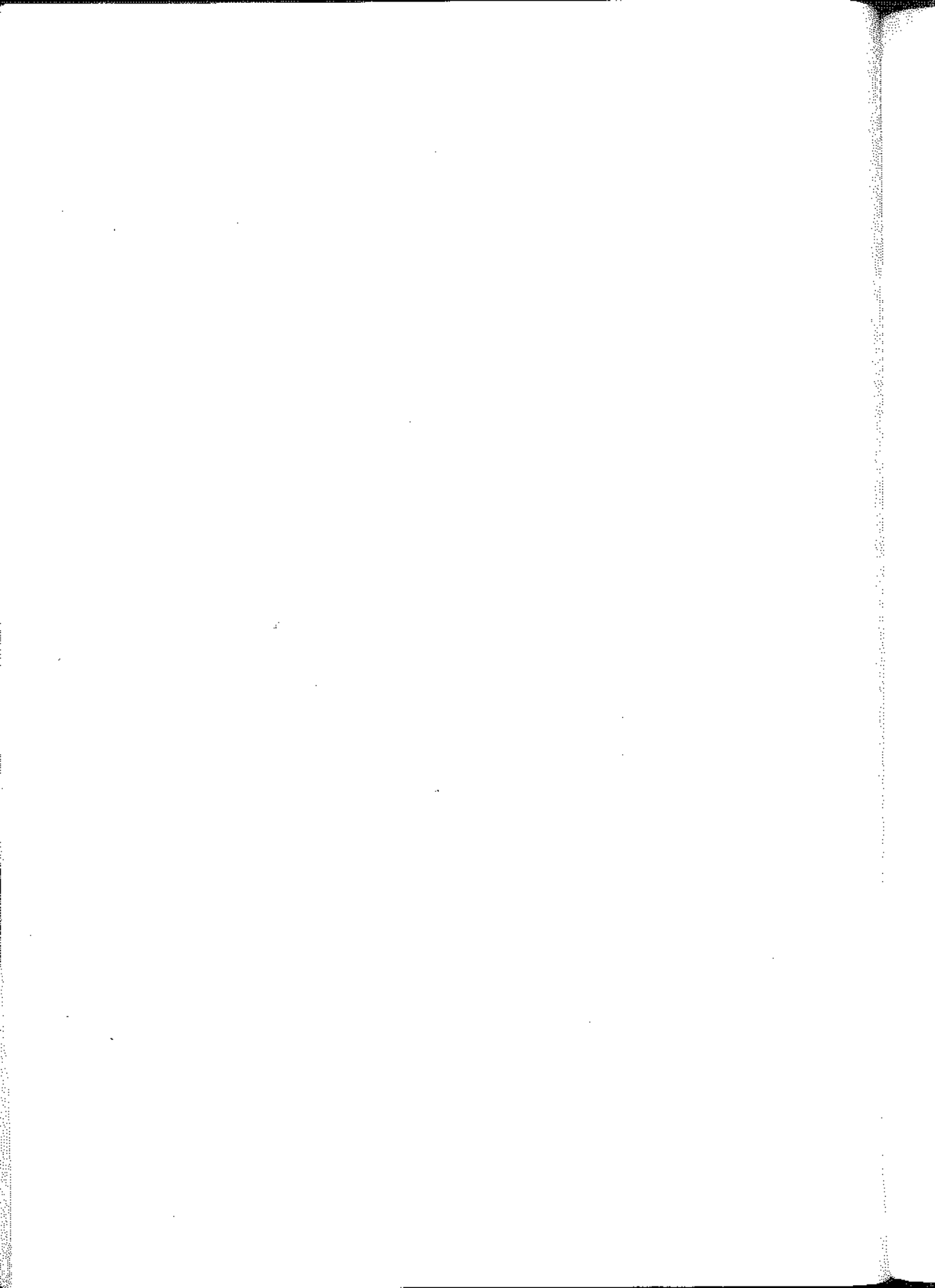
Среди примеров ю.-слав. лексики особое место занимают образования, не имеющие своих полных соответствий в языках восточнославянской и западнославянской групп, ср.: *трепка*, с.-хорв. *трепавица*, *слепо око* „висок“, *шепа* (с.-хорв. и словен. *šapa*); или: *локва* „лужа“, *извор* „ключ“, *гъм* „куст“, *шума* „лес“; или: *овънь* „баран“, *јато* или *јата*; или: *кола* „телега, воз, повозка“, *коньць* „нить, нитка“, *кола* „воз, повозка“, *плашило*, *плетиво*. В лексике южнославянских языков обращает на себя внимание кроме того наличие ряда балканизмов или-лирийского, греческого, романского и турецкого происхождения.

СОКРАЩЕНИЯ

- М — Ст. Младенов, *Этимологически и правописен речник на бълг. книж. език*
 О — С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва — 1973.
 Т — И. И. Толстой, *Сербохорватско-русский словарь*, Москва — 1957.

- Тр - К. К. Трофимович, *Верхне-лужицко-русский словарь*, М. - Бауцен - 1974.
- В - J. Benešić, *Hrvatsko-poijski rječnik*, Zagreb - 1949.
- Н - K. Hora, *Bulharsko-český slovník*, Praha - 1959.
- К - J. Kotnik, *Slovensko-ruski slovar*, Ljubljana - 1950.
- Микл. - Fr. Miklosich, *Lexicon palacoslovenico-graeco-latinum*, Wien - 1963.
- Šw - B. Šwjela, *Deutsch-niedersorbisches Taschenwörterbuch*, Bautzen - 1953.
- ЕРЈ - P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.
- SA - L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslawischen Texten*, Heidelberg - 1955.
- ЭССЯ - *Этимологический словарь славянских языков*, Москва - 1974 . . .
- БЕР - *Български етимологичен речник*, София - 1971 . . .
- БТР - *Български тълковен речник*, София - 1951.
- PMJ - *Речник на македонскиот јазик*, I, II, III, Скопје, 1961-1966.
- РСКЈ - *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад - Загреб.
- РПС - И. Х. Дворецкий, *Русско-польский словарь*, Москва - 1948.
- БРС - К. К. Крапива, *Беларуска-рускі слоўнік*, Москва - 1962.
- РБС - *Русско-белорусский словарь*, Москва - 1953.
- РУС - *Русско-украинский словарь*, Москва - 1948.
- RSS - *Rusko-slovenský slovník*, Bratislava - 1960.
- СРС - *Словацко-русский словарь*, Москва - Братислава, 1976.
- SLP - *Słownik prasłowiański*, PAN, Ossolineum.
- SSKJ - *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, 1975-1985.
- ЧРС - *Чешско-русский словарь*, Москва - Прага, 1976.
- VRČS - *Velký rusko-český slovník*, Praha - 1952-1962.
- VRSS - *Velký rusko-slovenský slovník*, Bratislava - 1960.

- Тр - К. К. Трофимович, *Верхне-лужицко-русский словарь*, М. - Бауцен - 1974.
- В - J. Benešić, *Hrvatsko-pojjski rječnik*, Zagreb - 1949.
- Н - К. Нора, *Bulharsko-český slovník*, Praha - 1959.
- К - J. Kotnik, *Slovensko-ruski slovar*, Ljubljana - 1950.
- Микл. - Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien - 1963.
- Šw - В. Šwjela, *Deutsch-niedersorbisches Taschenwörterbuch*, Bautzen - 1953.
- ERJ - P. Štok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.
- SA - L. Sanič, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslawischen Texten*, Heidelberg - 1955.
- ЭССЯ - *Этимологический словарь славянских языков*, Москва - 1974 . . .
- БЕР - *Български етимологичен речник*, София - 1971 . .
- БРР - *Български тълковен речник*, София - 1951.
- РМЈ - *Речник на македонскиот јазик*, I, II, III, Скопје, 1961-1966.
- РСКЈ - *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад - Загреб.
- РПС - И. Х. Дворецкий, *Русско-польский словарь*, Москва - 1948.
- БРС - К. К. Крапіва, *Беларуска-рускі слоўнік*, Москва - 1962.
- РБС - *Русско-белорусский словарь*, Москва - 1953.
- РУС - *Русско-украинский словарь*, Москва - 1948.
- RSS - *Rusko-slovenský slovník*, Bratislava - 1960.
- СРС - *Словацко-русский словарь*, Москва - Братислава, 1976.
- SLP - *Słownik prasłowiański*, PAN, Ossolineum.
- SSKJ - *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, 1975-1985.
- ЧРС - *Чешско-русский словарь*, Москва - Прага, 1976.
- VRČS - *Velký rusko-český slovník*, Praha - 1952-1962.
- VRSS - *Velký rusko-slovenský slovník*, Bratislava - 1960.

Лилјана Минова-Гуркова

ТЕКСТОТ И РЕЧЕНИЦАТА (СО ПРИМЕРИ ОД МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК)

Овде ќе биде направен обид на текстот да се погледне низ призмата на амбигвитетот. Со оглед на извесни разлики во термините: граматички, трансформативен, синтаксички амбигвитет, (синтаксичка) хомонимија, синтаксичка хомоморфија, двосмисленост, повеќезначност и сл., како и во нивното дефинирање, ќе кажеме дека овде ќе стане збор за реченици што можат да добијат повеќе од една интерпретација и тоа како последица на разликите што се јавуваат на определено ниво на анализата (значи при декодирањето), а што се должат пред сè на разлики во синтаксичките функции на одделни нивни членови.

Амбигвитетот на/во реченицата може да се поврзе со прашањето за односот меѓу значењето (објективен одраз на обопштени врски и односи спрема дејствителноста) и смислата како избор од можниот систем од значења во даден контекст или во дадена ситуација на општење (Л. Виготски според А. Лурија; О. Ахманова).

Од гледна точка на амбигвитетот се поставува и прашањето за односот меѓу реченицата и исказот. Реченицата, како централна синтаксичка единица на јазичниот систем може да биде повеќезначна од повеќе причини за кои ќе стане збор подолу. Исказот, пак, како конкретна реализација на реченичните модели (Лајонс) карактеристични за секој одделен јазик, припаѓајќи им на контекстот и на конституцијата и зависејќи од нив, по правило, не е повеќезначен, зашто би требало на соговорникот (декодер) да му се на располагање сите елементи што ќе го доведат до еднозначно (правилно) толкување, а ако не дојде до него, можеме да зборуваме за недоразбирање. Од друга страна, пак, ситуацијата може да влијае на тоа еднозначното толкување на еден исказ во еден конкретен случај да покаже дека во друг случај толкувањето може да биде поинакво. Таков е примерот со соопштението: *Оваа продавница работи во сабота* (Дикро-Тодоров). Овој исказ, сам по себе еднозначен, може, во зависност од ситуацијата (но не и во врска со разлики во функциите на одделни членови, бидејќи разлики нема) да значи: *Оваа продавница работи И во сабота*, како и: *Оваа продавница работи САМО во сабота*.

Во принцип, во разговорниот јазик, говорната ситуација претставува важен, а понекогаш и решавачки фактор во поглед на употребата

или одбегнувањето на некое јазично средство, но и за повторувањето на некој елемент (економија на изразот, линија на помал напор) за да се осигури информацијата; ситуацијата може да придонесе многу за еднозначно толкување на елементите на исказот итн.

Од своја страна, текстот што ја опкружува повеќезначната реченица или реченицата со такви елементи има важна улога во отстранувањето на дилемата за кое од можните значења да се реши примачот.

Сепак, можеме да замислиме случаи кога ситуацијата и текстот не се доволни, т.е. кога станува збор за отсуство на компетенција за определен код, за немање заеднички јазик во најширока смисла на зборот (разлики во искуствата, во сфаќањата и сл.).

Амбигвитетот на/во реченицата се должи на добро познатиот факт дека со една форма понекогаш можеме да изразиме две или повеќе различни содржини, како што можеме со различни форми да изразиме (приближно) една иста содржина. Амбигвитетот можеме да го гледаме како последица на дејствувањето на одделни надворешно- и внатрешнојазични фактори. Така, тој може да се должи на повеќефункционалноста на одделни елементи: најочигледен пример во македонскиот јазик е во овој поглед предлогот *на*, кој може да биде употребен за изразување широка скала од односи (Корубин), меѓу другото и како граматички предлог за сигнализирање на функцијата на индиректен објект. Овде може да се спомене и способноста на некои сврзници да покриваат различни односи меѓу дел-речениците, како и фактот дека одделни глаголски форми (времиња и начини) можат да бидат употребени надвор од примарното значење.

Сите горенаведени појави би можеле да се третираат и како гранични со појавата на неопределеноста (*vagueness*), односно со отсуството на специјализација.

Во врска со повеќефункционалноста во извесни случаи можеме да зборуваме за синтаксичка хомоморфија, како во примерот: *Тие не се гледаат*. Со оглед на фактот дека заменската форма се може да се јави, меѓу другото, со предикат во пасивна реченица, како и со заемноповратни глаголи, на овој пример му одговараат овие две парафрази: *Тие не може да бидат видени*, и: *Тие не се гледаат меѓу себе*.

Имајќи ја предвид структурата на реченицата и функциите на нејзините членови, амбигвитет се јавува во случаите кога постои можност за различно групирање на елементите и за нивно соодветно сооднесување, па со тоа и за различно толкување на нивните синтаксички функции, на пример: *Тој го погоди човекот со пушка*. Амбигвитетот на овој пример може да се илустрира со употреба на заграда (Лајонс): *Тој го погоди (човекот со пушка), и: Тој го погоди човекот (со пушка)*.

Одделно внимание заслужува функционалната перспектива на реченицата: со промена на фокусот или ремата, сигнализирани со реченичната интонација, добиваме различни информации; на пример наспрема: *Јане дојде*, стојат речениците: а. *Јане ДОЈДЕ*, и б. *ЈАНЕ дојде*. Интерпретацијата на (а) е *Тој што го именувам како Јане дојде*, односно: *Дојде тој што го именувам како Јане*, а на (б): *Тој што дојде е Јане или Јане е тој што дојде* (Белерт). При негирањето настануваат и промени во врска со обемот на негацијата, па наспрема: *Јане не дојде* можеме

да ги поставиме речениците: 1. Јане **НЕ ДОЈДЕ** (Не е вистина дека Јане дошол) и б. **ЈАНЕ не дојде** (Не е Јане тој што дојде).

Елипсата може да резултира со амбигвитет од поинаков карактер, со двосмисленост, бидејќи во таков случај ги нема членовите чија појава ќе ја реши дилемата. На пример репликата: *И јас!*, на исказот: *Јас го ценам своето време*, може да биде завршена најмалку на два начина, и тоа: *И јас го ценам своето време*, но и: *И јас го ценам Твоето/Вашето време!*

*

Во врска со некои од горенаведените причини/услови за создавање амбигвитетни реченици, во продолжение ќе дадеме неколку примери од македонскиот јазик.

а. Контекстно зависни сложени конструкции (реченици)

Постојат во македонскиот јазик конструкции или типови реченици што можеме да ги окарактеризираме како конституационо или контекстно зависни, зашто само земајќи ги предвид конституацијата и контекстот можеме да бидеме сигурни дека пораката што ја примаме одговара на онаа што ја испратил испраќачот.

Ќе дадеме два примера од условните реченици. Конструкцијата *кога би – би*, инаку преземена по литературен пат, е особено карактеристична во овој поглед. На пример:

(1) *Кога би сакала да зборува, би разбрале сè.*

Надвор од контекст, оваа реченица, со право можеме да ја приклучиме и кон иреалниот и кон потенцијалниот услов, и тоа со следните интерпретации:

(1a) *Кога би сакала да зборува, би разбрале сè, но не сака.*

(1б) *Кога би сакала да зборува, би разбрале сè, а јас не знам дали ќе сака.*

Овој проблем може да се реши само со инсистирање на употребата на конструкции типични за иреалниот услов во македонскиот јазик (*Да сака да зборува, ќе разберевме сè*), со што на конструкцијата *кога би – би* ќе ѝ остане потенцијалниот услов.

Поинтересен е случајот со следниот пример:

(2) *Ако стигнев со време, ќе го оставев куферот и ќе излетав надвор.*

Конструкцијата: *ако/да – минато определено несвршено време – минато-идно време* е типична за иреалниот услов. Меѓутоа, поширокиот контекст на оваа реченица покажува дека не станува збор за таков вид услов, туку за реален, а дејствата се хабитуални:

(2a) *Ќе стигнев во некој град и ако стигнев со време, ќе го оставев куферот и ќе излетав надвор.*

Секако, ова значење на горниот пример се должи и на способноста на именуваните глаголски форми да означуваат и хабитуални дејства.

б. Повеќезначноста и негацијата

Само во врска со констатираната тенденција на негацијата да се врзува со фокусираните елементи во реченицата (Jaskendoff според J. Payne), како и во врска со фактот дека во македонскиот јазик негацијата се врзува по правило – во најголем број случаи – за глаголот во лична форма, кај одречните реченици се среќаваме со можности за различни толкувања, на пример:

(3) *Не ги убедив со доказите.*

Бидејќи кратката личнозаменска форма *ги*, употребена самостојно, не може да биде фокус, за горниот пример можеме да предложиме две интерпретации:

(3a) *Не е вистина дека сум ги убедил со доказите.*

(3б) *Ги убедив, но не со доказите.*

в. Амбигвитетот и номинализацијата

При процесите на номинализација, чиј резултат се одглаголски и глаголски именки, се создаваат услови за различни толкувања во поглед на сигнализирањето на субјектите и објектите на дејствата што ги добиваме во предметен вид. Овде најчесто го среќаваме предлогот на и исто така најчесто вршиме еднозначно толкување, базирајќи се пред сè на карактерот на глаголското дејство и на неговиот најверојатен вршител односно трпител. Така, како еднозначни ќе ги примиме примерите од типот: *транскрипцијата на Конески*, или: *апсењето на Марко*, но не и такви како: *изборот на Јане* или *посетите на роднините*, зашто станува збор за дејства во кои именуваните лица можат да учествуваат и како вршители и како трпители. Во врска со ова, примерот:

(4) *Поддршката на владата ја прифатија сите,*
може да ги добие следните две рамноправни толкувања:

(4a) *Владата даде поддршка/поддржа нешто и тоа го прифатија сите.*

(4б) *На владата ѝ беше дадена поддршка/Владата беше поддржана и тоа го прифатија сите.*

г. Збор-два за референцијата

Средствата за посочување (на надворешнојазичната действителност или на јазични елементи) доведуваат исто така до ситуации кога е можно двојно толкување.

Во рамките на надворешнојазичната референција или егзофората, членската морфема *-от*, како релативно најслободна од пространствената карактеристика (за разлика од членските морфемии *-ов* и *-он*) може, како и определениот член во други јазици, да биде употребена не само за означување специфична туку и во случаи со генерична референција. Кон ова се придружува и можноста одделни глаголски времиња да означуваат референцијални и нереференцијални дејства.

Примери:

(5) *Лавот е опасно животно.*

(б) Жените зборуваат за мода, мажите за спорт.

Првата реакција на вакви примери извлечени од контекст (во македонскиот јазик) е дека се работи за генерична употреба на членот -от. Сепак, можни се контексти во кои во примери од ваков вид ќе стазува збор за специфична референција, односно за едно конкретно животно или за конкретна група луѓе и сл., на пример:

(ба) Во нашиот град пристигна циркус со неколку диви животни. Меѓу нив еден тигар и еден лав. Тигарот е многу стар, но . . . лавот е опасно животно.

(ба) Во нашата редакција има строга поделба според полот: жените зборуваат за мода, мажите за спорт.

Употребата на универзален квантификатор од типот: секој или сите може да помогне само во врска со примерот (5), но не и во врска со (6), со оглед на фактот дека квантификаторот сите може да биде употребен и за конкретно, определено подмножество, за да го нагласи целосното опфаќање на неговите членови.

Во рамките на внатрешнојазичната референција или ендифората, во врска со можноста за двојно толкување се изделува релативната реченица. Релативните реченици во македонскиот јазик ги групираме земајќи ги предвид следните фактори:

- а. позицијата на релативната дел-реченица (пре-, интер-, пост-);
- б. структурата на главната дел-реченица (со или без релативизирана именска група);
- в. изборот на релативните сврзувачки зборови.

Во случајов не интересираат релативните реченици во кои е зависната во пост- или во интерпозиција наспрема главната, а од нив – тие во кои главната дел-реченица вклучува релативизирана именска група, односно нејзин еквивалент (прилог), а во нивни рамки – можноста за јасно разграничување меѓу рестриктивните и нерестриктивните релативни реченици. Можноста за двојно толкување барем на некои релативни реченици директно произлегува од способноста на показните заменски зборови (заменките, придавките и прилозите) да укажуваат на назад и напред во текстот, односно да се употребуваат анафорски и катафорски. Оваа способност ја поседуваат и членските морфеме, а пред сè членската морфема -от. И така, кога се показните заменски зборови и членските морфеме во рамките на релативизираната именска група употребени анафорски (или поретко деиктички, т.е. како средства на егзофората), добиваме нерестриктивна релативна реченица, зашто е релативизираната именска група, како резултат на тоа, доволно определена, па зависната релативна дел-реченица доаѓа како дополнителен, второстепен податок. Во случаите кога се показните заменски зборови и членските морфеме употребени катафорски, како знаци за тоа дека допрва следува нешто што ќе ја определи релативизираната именска група, тогаш добиваме рестриктивна релативна реченица и тогаш зборуваме за корелативна функција на показните заменски зборови и на членот.

Според тоа, како што е клучот за определување на карактерот на една ваква релативна реченица во релативизираната именска група и најчесто – во показните заменски зборови и во членските морфемии, така е и изворот за извесна двозначност на некои релативни реченици токму таму: се должи на нивната способност за различни видови референција, на пример:

(9) *Писмото/Тоа писмо што го примив вчера ми донесе убави вести.*

(9a) *Писмото/Тоа писмо, што го примив вчера, ми донесе убави вести.*

Постои можност за посигурно разграничување на овие два типа релативизација: со употребата на друг релативен сврзувачки збор во рамките на рестриктивните наспрема нерестриктивните релативни реченици, но сепак, најсигурна информација можеме да добиеме или од конституацијата или од контекстот.

Како што е речено на повеќе места, амбигвитетот не мора да биде забележан веднаш при средбата со таков пример, затоа што се тргнува од онаа интерпретација што е најверојатна (врз основа на дотогашното искуство), но ако се забележи дека дошло до недоразбирање – истите механизми се активираат одново и се бара друга интерпретација. Не можеме, но се чини и дека нема потреба да се напрегаме во отстранувањето на сите можни случаи на амбигвитет. Сепак, има случаи кога на нивото на реченицата амбигвитетот може да се избегне. Таков е случајот во македонскиот јазик со решението во конструкции составени од глаголски именки и именки што претставуваат аккомодиран објект на дејството да не се употребува предлогот на ако е именката без член (Корубин), на пример: *берење тутун, посетување роднини, избирање партнер и сл.*

Интонацијата, интонациониот врв исто така го отстранува амбигвитетот: тоа важи за примерите со негација, како и за релативните реченици.

Има и случаи кога во отстранувањето на амбигвитетот решаваат само надворешнојазични фактори. Така, во реченицата: *Нашiot претседател ги прими претседателот на Франција*, именската група *нашиот претседател* може да врши и функција на субјект и функција на директен објект, а нејзината позиција на почетокот на реченицата не е сврзана со синтаксичката функција што може да ја врши, на пример: *Нашiot претседател ја прими претседателката на Европскиот парламент*, и *Нашiot претседател го прими претседателката на Европскиот парламент*. Според тоа, над хиерархиската поставеност на синтаксичките функции што може да ги врши оваа именска група стои позицијата на личноста што ја именува таа, нејзината хиерархиска поставеност наспрема другите личности за кои станува збор (се разбира – за нашата средина).

На амбигвитетот се гледа понекогаш и како на непотребен теориски конструкт (Радовановиќ) „бидејќи вистинска двосмисленост на исказите во природните човекови јазици по правило не постои“.

Сепак, на амбигвитетот, на откривањето можности за повеќекратно толкување или сфаќање на еден исказ може да се гледа и од друга страна: со него од поблиску и од друг агол се соочуваме со одделни граматички функции и со нивниот израз.

Што се однесува, пак, на релацијата текст-реченица-амбигвитет, се чини можно не само да се гледа на текстот како на можност за решавање на повеќезначните случаи, туку да се гледа на амбигвитетот како на уште една внатрешна врска во текстот, врска што придонесува – на свој начин – за зацврстување на неговата кохезија или кохеренција.

Во прилог на ваквиот начин на гледање стои и фактот дека текстот, сам за себе, не може да ги надмине сите случаи на амбигвитет.

ЛИТЕРАТУРА:

- О. С. Ахманова (1966): *Словарь лингвистических терминов*, Советская энциклопедия, Москва.
- Благоја Корубин (1990): *На македонскограматички теми*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Charles Bally (1965): *Linguistique générale et linguistique française*, Éditions Francke, Berne.
- Irena Bellert (1972): *On the Logico-semantic Structure of Utterances*, PAN, Wrocław.
- О. Дикро и Св. Тодоров, (1987): *Енциклопедијски речник наука о језику 2*, Prosveta, Beograd.
- Judith Greene (1979): *Psycholinguistics*, Penguin Books, Great Britain.
- M. A. K. Halliday and R. Hasan (1984): *Cohesion in English*, Longman, New York.
- Roman Jakobson (1966): *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd.
- D. B. Johnson (1970): *Transformations and their Use in the Resolution of Syntactic Homomorphy*, Mouton, The Hague.
- Ruth M. Kempson (1984): *Semantic Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stephen C. Levinson (1983): *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- A. R. Lurija (1982): *Osnovi neurolingvistike*, Nolit, Beograd.
- John Lyons (1977): *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- John Lyons (1979): *Semantics 1, 2*, Cambridge University Press, Cambridge.
- *Mluvnické češtiny – Skladba* (1987): Academia, Praha.
- John R. Payne (1990): *Negation – Language Typology and Syntactic description I*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Milorad Radovanović (1986): *Sociolingvistika*, Dnevnik, Novi Sad.

Liljana Minova-Gurkova

TEXT AND SENTENCE
(WITH EXAMPLES FROM MACEDONIAN)

(Summary)

This paper is the result of an attempt to make a closer observation of the relation TEXT-SENTENCE-AMBIGUITY.

It is a well known fact that the ambiguity of a sentence may be solved if we consider the sentence in its context.

Ambiguity may be a function of:

- the polyfunctionality of some elements;
- the constituent structure of the elements;
- the focusing of the sentence;
- the ellipsis.

In Macedonian, as in many other languages, there are some cases of ambiguity in connection with nominalizations, negation and reference.

Another treatment of the ambiguity seems possible. Namely, we can see it as a special cohesive tie in the text, a tie that differs from the others (for example: reference, substitution, ellipsis, etc.), but as a consequence (in some cases) it makes the text more coherent.

Коста Пеев

ИЗМЕСТЕНА СЕΜΑΝΤИКА КАЈ СЛУЖБЕНИТЕ ЗБОРОВИ ВО ЈУГОИСТОЧНИТЕ МАКЕДОНСКИ ДИЈАЛЕКТИ ВО КОНТЕКСТОТ НА МЕЃУЈАЗИЧНИТЕ КОНТАКТИ*

... извесното мешање на предлозите уф и на, кога маркираат правец, се должи на влијанието на грчкиот предлог *eis*, а тоа репрезентативно го покажуваат примерите: *си приближна уф селото (шо одна) 4₂₂* (= и си приближиле на селото шо сакале да ходат 149₂₄, грч. *ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην*), обратно: *да флези на идно село...*

А. Вајан, Кулакиско евангелие, 182

1.1. Говорите по долниот тек на реката Вардар, главно во егејскиот дел од Македонија, претставуваат јазична периферија не само за македонскиот јазик, туку и воопшто за словенскиот јазичен свет. Овие македонски говори ни се претставуваат како дијалектен јазол во кој среќаваме многу иновациски посебности што резултираат од повеќевековната симбиоза со јазици од подруга генеза и типологија. Односниов контакт репрезентативно е засведочен во етнографската статистика објавена во почетокот на XX век, според која, на пр. во Солунска каза во 98 населени места (градот Солун и селата во областите Вардарија и Урумлук) имало само 27.164 Македонци (христијани), наспрема 31.978 Турци, 30.671 Грци, а најмногубројни биле Евреите – 55.000. Слична е состојбата и во соседните области; така во Кајларска каза наспрема 70% турско има само 20% македонско население, во Лагадинско наспрема 50% Турци има 25% Македонци¹. Споменативе проценти се скоро исти и во Гевгелиско, Дојранско и Ениџе-Вардарско.

1.2. Во услови на економска и политичка надмоќ грчкиот и турскиот јазик ни се претставуваат како доминантни и поради тоа позајму-

*Рефератот е приготвен, главно, врз експериментиран материјал од следниве трудови: А. Мазон et А. Vaillant, *L'Évangélaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, 1938 (кратенка: Кул); Р. Lavrov a J. Polivka, *Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovčových*, 1932 (кратенка: Вер); Л. Милетичъ, *Изъ живота на Българитѣ въ Солунско*, Македонски преглед, VIII, София, 1932, с. 65–98 (кратенка: Ват); В. Думевъ, *Воденскиятъ говоръ*, Македонски преглед, XIII, София, 1943 (кратенка: Вод).

¹ Етнографските податоци се земени од книгата на В. Кънчовъ: *Македонија, етнографија и статистика*, София, 1970. Кънчов македонското население го прикажува како бугарско.

вањето се вршело повеќе во еден правец. Причините за тоа се евидентни: „различни примисици го тераат говорителот на „повисокиот јазик“ да го употребува „повисокиот јазик“ на посилната и привилегирана група“, во овој случај грчкиот и турскиот.

Така биле создадени услови за богата јазична интерференција којашто во многу нешто ја изменила структурата на југоисточните македонски говори и со тоа тие, повеќе отколку другите, се одделиле од општите карактеристики на словенските јазици. Проф. З. Голомб, кој ги истражувал говорите во Солунско, зборувајќи за заемките со граматички карактер (во односниве говори) истакнува дека тие се „резултат на двојазичноста дури и тријазичноста на словенското население (мажките) во македонските села (особено во Јужна Македонија)“².

Интензитетот на туѓото влијание, што се однесува до лексиката, релевантно е сигнализирани со фактот дека во Речникот на М. Малецки од Солунско (селата Сухо и Висока), објавен пред повеќе од половина век, туѓите зборови претставуваат 40% од целокупната граѓа регистрирана во Речникот³.

1.3. Во трудот посветен на основните дијалектни бази на македонската јазична територија проф. Б. Видоески, зборувајќи за југоисточните говори, истакнува: „Ново изоглосно огниште на јужната периферија наоѓаме во солунската област, поточно на просторот меѓу реката Вардар и Лагадинското Езеро. Изоглосите од ова огниште се разидуваат во два правци. Една група оди источно од Солун и преку разлошкото говорно подрачје продолжува на бугарската јазична територија. Вториот изоглосен своп од солунското огниште оди право на север по правецот Кукуш – Берово“⁴.

Во прашање се резултати од влијание на соседните балкански несловенски јазици и особено мислењето на приседните балкански јазична алијанса е особено силно изразено само во западното македонско наречје, на кое му се противставува источното, треба да претрпи извесна корекција, бидејќи најновите истражувања укажуваат дека југоисточните македонски говори во голем дел ги содржат истите балканизми што се регистрирани на запад.

1.3.1. Во овој случај ќе се задржиме само на неколку избрани прашања. Прво ќе ги истакнеме оние посебности што ги споделуваат југоисточните (долиновардарските) со повеќе западни говори: изразување на припадност со предлогот од, проширена употреба на предлогот на и во акузативни конструкции, беспредложно (непосредно) прибавување на дополнението за место кон прирокот. Втората група прашања се врзани пак со предлозите, односно со нивната специфична употреба, но се изделуваат по тоа што се регионално маркирани и се резултат на меѓујазичните контакти на овие говори, главно, со соседните северни грчки

² З. Голомб, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)*, Македонски јазик, XIII-XIV, с. 262, Скопје, 1962/63.

³ Види фуснота 2.

⁴ Б. Видоески, *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*, Македонски јазик, XIII-XIV, с. 95.

дијалекти, но и со говорот на Ароманите, што ги има повеќе во Гевгелиско и Мегленско.

2.1. Предлогот *од* покажува голема експанзија, освен со пространствено значење, на местото на старите предлози *изъ* и *съ* (со генитив), меѓу другото тој се јавува и „како граматички показател на односот на припадност во конструкција што го заменува стариот посесивен генитив-датив“. Рекохме дека оваа црта се третира за западномакедонска и е „од редот на оние што покажуваат дека меѓујазичниот контакт во неговата област бил посебно жив“, но додаваме дека таа без воздржување може да се придодаде и кон крајните југоисточни македонски дијалекти што се потврдува со повеќе примери, материјали од различни села (долновардарски). Сп. примери од с. Ватилак: – *баш на Араплија имаше едно тврло от галичани* (91), – *сѝ женише един братувчед мој от стрико* (92), – *а пак нашто село беше от една голема ханумка . . . на Селим пашовата мајка* (71). Значи паралелно се употребуваат и двата предлога (*од* и *на*) и во објаснувањето што следува (. . . на Селим пашовата мајка) раскажувачот, заради разнообразието, го користи моделот со *на*. Во материјалите од Кулакија ваквите примери се уште поприсутни: – *ка умраќна вики, вѐли стопанут уг лѐзито* (315), – *и гу скри златотуг уг агата* (271), – *и приказната шо слѹшите, нѐ ѝ моѐа, туку уг татко ми* (320).

Ако го земеме предвид фактот дека се работи за образец присутен не само во мегленороманскиот и ароманскиот (: генитив со *de* (*di*)), туку „посесивни конструкции со *од*“ (= *од*) познаваат и северните грчки говори“, тогаш не е тешко да се откријат врските и патиштата како односниве конструкции се наложиле во нашите југоисточни говори.

Дека овие контакти и позајмувања биле интензивни ни покажуваат и други значења на долновардарското *од* (*уд/ут*), што одговара на грчкиот предлог *δὲ*, за што ќе стане збор понатаму.

3.1. Веќе истакнавме дека во Долновардарско, покрај грчко и турско среќаваме и изразито присуство на влашко население. Така во Гевгелиска каза во 63 населени места наспрема 20.643 Македонци имало дури 13.000 Власи и на тој начин лесно се објаснува влашкото влијание во југоисточните говори. Прво да ги споменеме случаите со отсуство на предлог покрај дополнението за место: – *он кату влезѐ кагуз, цифалрциата сос другѐро му побегнаѐа* (Вер, 8), – *му викна на оцците бе! бе! бе! и киниса крајта (гол'ут)* (Ват, 81); сп. уште: – *тој постојѐа вѐнка портата малку време* (Вер, 9).

3.1.1. Уште една особина се развила во овие говори во контактот со влашкото население. Се работи за проширената употреба на предлогот на при директниот предмет, што претставува убав пример за приближување или прилагодување на специфичностите на едниот јазик кон другиот кај билингвалните зборуваачи; од с. Ватилак: – *напкун го фати сердарот на татко* (71), – *ниѐа на вас сакаме, него не го сакаме* (74), – *кажаха: „На Трајко го заклаха јуруците“* (74); од Кулакија: – *да извади на нѝх надвор уг Витаниѐа* (260), – *дури на саморѐден негову сѝн а дал за нѝх* (292), – *ѐти така сѝ милува Гѐспот на л'удите* (292), – *то шо слѹши на вас, и на мѐн ми слѹши* (291), – *сѝ радуваѐле . . . ка гу мѐѐа на Стопанот* (261), – *Исус ка а виде на мајка му* (293).

Професорот З. Геломб во споменатата работа за говорот во Сухо и Висока (Солунско) истакнува дека ваквата употреба на предлогот на се среќава главно со именки односно со заменки што означуваат лица, а нашите материјали упатуваат и на обратни примери: – *на ва писмо нбгу чифути а пијале* (Кул, 293), – *нашл на местото шо беша писано* (Кул, 291), – *накун на то, дека сакаха да ми заколат, него велеха Трајкова нисиа* (Ват, 73).

Изгледа ваквите конструкции зафаќаат поголеми ареали во јужните, но и во други периферни говори⁵, а М. Малецки наведува примери и од Костурско: *Царо клáде л'уди да ји тѐра на галиците*⁶. И професорот З. Геломб (сп. Македонски јазик, XI–XII, с. 120: – *am vâzut pe fratele tãu*) и проф. В. Конески (Историја на македонскиот јазик, 127: *! vidzui pi Takl*) укажуваат дека се работи за калкирање на туѓ граматички модел, карактеристичен за романскиот и ароманскиот јазик.

4.1. Позачестената употреба на предлозите во нашиот јазик до која се дошло поради познатото пренебрегнување на падежните наставки, што следувало со губењето на деklinацијата, не може да се посматра надвор од контекстот на меѓусебните влијанија на балканските јазици.

Ако ја прифатиме познатата аксиома дека сигнал за јазичната интерференција претставува отклонувањето од базата на основниот систем што се јавува кога билингвалниот соговорник престанува да биде во можност да ги држи одвоено двата јазика што ги познава, тогаш изместувањето на значењето на предлозите во долновардарските говори претставува отсликување на односна ситуација.

Најрепрезентативен случај за широката употреба на предлозите покажува предлогот на. „Може со сигурност да се каже дека ни еден предлог во македонскиот јазик денеска нема, ниту пак достигнал некогаш, толку широка употреба колку предлогот на. Уште пред да се загуби деklinацијата во нашиот јазик, овој предлог имал доста и различни служби. Но неговото првобитно, основно значење е пространствено: за место кога одел со локативот, и за правец – со акузативот. После, од тоа пространствено значење се развиле и уште многу други апстрактни значења. Така, на пример, со предлогот на почнале да се означуваат темпорални, модални, квантитативни и други односи. Освен тоа, тој презел некои служби и од дативната и од генетивната падежна форма (да означува посесивност, намена и др.)“⁷.

4.1.1. Во споменативе југоисточни македонски говори поимот место, во врска со употребата на предлогот на, почнал да се сфаќа и пошироко, делумно и како положба во внатрешноста, и на тој начин се пресретнува со значењето на предлогот во.

Примери има повеќе. Во некои од нив изместувањето на значењето на предлогот на сепак се движи во опсегот на основното значење, со

⁵ А. Цыхун, *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Минск, 1981, с. 62–72.

⁶ М. Malecki, *Lud Słowiański*, III A, 323.

⁷ Б. Корубин, *Употребата и значењата на предлогот на во современиот македонски јазик*, Македонски јазик, V, Скопје, 1954, с. 30.

тоа што доаѓа до проширување на поимот место, но не претендира тоа да се сфати конкретно како внатрешност. Тоа се случува што напомуваат на нормативните искази: *на дуќан, на манастир, на Вардар* и сл. Сп.: – *дјатенто от пчелите мицијано го тури на вогино* (Вер, 158), – *ним плакасте, лажа е, одејте на селото* (Ват, 80), – *децата . . . тврчаха на селото кажача* (Ват, 74), – *на мојто време немаше църква ни на Дърмица, ни на Бугариево* (Ват, 72).

Во втората група ќе ги разгледаме случаите во кои предлогот на дефинитивно се одделил од своето основно значење и почнал да покажува реална положба во внатрешност на даден предмет и со ваквата употреба тој станува дијалектно маркиран, бидејќи во литературниот исказ нема развиено вакво значење.

Различни елементи од реченицата ја потврдуваат односна определба, на пр. врзување со глаголи што укажуваат на движење кон внатрешност: *си натика 'се пикна, влезе', го зарџаха 'го погребваа', да флезги*; односно со прилози што покажуваат внатрешност (пр. *нетре*) и сл. Сп.: *умрентујут човек, гу зарџаха на гробут* (Вер, 33), – *и гу забухна на арапина девет бојиви нетри на земјата* (Вер, 45), – *јазе бех ошти на мајчинот ми корем* (Вер, 162), – *и си фърли сам на водата* (Вер, 162), – *поранчја на бабата да тури на манџата зехир* (Вер, 155), – *ги зехме никој десет, ги кладехме на шајката (= во чамецот)* (Ват, 82), – *лажицата не можеше да си а тури на устата* (Ват, 75), – *напкун зевах от житото, си хвџрл'ах на устата* (Ват, 76), – *зингџни не-ј кабил да флезги на небесинта царштина* (Кул, 268).

4.2. Предлогот на во долновардарските говори има развиено и други значења и служби, односно влегува во реченични спреги, не без влијание на соседните грчки говори, што не се обични за централните македонски говори, односно за литературниот израз. Сп.:

'кај': – *и на нос цар имаши до три дивојки харни* (Вер, 159), – *калеко и утишел на един царски бахчеванџиа* (Вер, 159), – *си отиде на далеку мјасто; на едно село си глави на един харин човек* (Вер, 162), – *ке да товари иманјето му и така да иди на царјут да седи* (Вер, 49), – *му вели: „утри га за видиш мене, на котра глава ки си вратјам, неа да фатиш“* (Вер, 158), – *дуде на Исус иден младо дете* (Кул, 268); – *на секој по два дена да седиш, ки прекараш зимата* (Ват, 39), – *приноках на Бугариво на дедо Пејко, на жената ми татку* (Ват, 39), – *да земите конката да одите на Трајко* (Ват, 80); – *зевај а пупадџата, бди на вратут* (Вод, 17);

'кон': – *и киниса да ходи на дома* (Ват, 96), – *раскранá Исус бчите му на небито и риче* (Кул, 260);

'за': – *ки попарах раната и на два-три дена немах ништо* (Ват, 84), – *не ми даваше вино . . . ама барим на шест дена ми оздраве* (Ват, 77), – *ама тој сакаши на смџква по едџн алџан* (Вер, 29), – *са почудиха дека да и добџл тој на пет-шес години толку стока* (Вер, 16), – *и киниса да оди за Дунав на вода* (Вер, 96); – *пазариса . . . на денут пу две грџиши* (Вер, 315);

'по': – *напкун вџрваха на пџотот три манџусарки* (Ват, 76);

'преку': – *как не можа да га вади колата, му остана на ноќ там на Галик* (Ват);

'до': – и *направи един едјам на Солун да го обесат – иште да го закол'ят* (Ват, 71);

'од': – *што нема некој на тѐба рудниџа да има таквој ѝми* (Кул, 231). Како што ќе видиме натаму значењата на предлозите 'до' и 'од' се мешаат и оттаму тоа се одразило и во употребата на предлогот на, едниш со значење на 'до', друг пат на 'од'.

4.2.1. Завршувајќи го прегледот на употреба на предлогот на во долинордарските говори, ќе се послужиме повторно со искажувањето на А. Вајан (во врска со односниов проблем) во студијата за „Кула-киското евангелие“ каде што децидно истакнува дека проширената функција на предлогот на не може да се посматра надвор од грчкото влијание, сп. „... предлогот на маркира просторни ситуации врзани со имиња на лица, како и грчкото *εις*: *да седи на нѝх* 9₁₅ (= кај нив), сп. грчки: *εις οὐτος*, односно: *гу палаа на роднините* (=го бараа кај роднините); покажува и правец: *утиде на гробут* 4₁, односно ситуација во времето (во кој дел од месецот, или броењето на часовите, годините): *сџатот на шес* 9₄ (181).

5.1. Предлогот *въ*, во долинордарските говори обично уф (аф)⁸, многу често го среќаваме во конструкции, коишто отстапуваат од литературната норма имено поради неговото присуство. Механизмите на ваквото функционирање се далеку помалку познати отколку оние на предлогот на. Причините за ова треба да се бараат секако во неговата ограничена употреба (со такво значење) исклучиво во јужните говори, оние што биле во допир со грчките, додека специфичната употреба на на често зафаќа пошироки ареали, на пр. присуството во акузативни конструкции се јавува скоро континуирано во западната и јужната пенинсула⁹, почнувајќи од Скопје, па преку Дебар и Костур сè до Солун.

5.1.1. Во почетокот ќе се задржиме на случаите во кои предлогот уф (аф) го покрива основното значење на предлогот на: да означува положба врз горната површина на предметот. Сп.: – *нивјастата га кладе аф филдишната удаја, седнала аф филувата кожа* (Вер, 46), – *морету гу смрџаши сос устата му... и остануваха рибите аф суха земја* (Вер, 44), – *приближи при неа, тури ужото му аф мбмин курем от гори* (Вер, 29), – *от млогу мундр што беши царјут ги земá сос негу аф една трапеза* (Вер, 9), – *на ихтибар гу имал јунакут, што гу земá сос негу аф една трапеза да јадат* (Вер, 29), – *да стапнати уф узгори уф змиити* (Кул, 292).

5.1.2. Паралелната употреба со приближно или скоро исто значење меѓу предлозите во и на се гледа и во случаите во кои во се јавува со значење 'меѓу' (или 'кај'): – *ка утишле уф прасити, си тарчало сато бил'ук* (Кул, 265), – *повели на нас да си ходиме на бил'укот уф прасити* (Кул, 265), – *царјут пусна хабер на зета му да дојди аф царјут* (Вер, 49),

⁸ К. Мирчев, *Предлозите въ и съ въ македонските говори*, Македонски преглед, г. VIII, с. 69–77.

⁹ К. Тошев, *Некои иновации и доразвивање на некои црти во градскиот струшки говор*, Прилози, МАНУ, Одделение за општествени науки, I, 1970, с. 105–112; види фусноста 5.

– момчето износил карпичите в царската мома на конакут кејн (Вер, 71), – тогај калеко как влезе в трите крал’уви и во аскерот (Вер, 160).

Тешко е да се одредат примарните моменти во ваквата проширена употреба на предлогот во, којшто се испреплетува со употребата на предлогот на. Веќе споменавме дека е забележлива аналогната употреба на предлогот εις од грчкиот јазик, којшто ги покрива и двете значења.

Натаму, логично се поставува прашањето: по кои патишта се ширело односно грчко влијание. За примерите во Кулакиското евангелие нормално е да се претпостави дека преведувачот се повлјадел од грчката предлошка. Меѓутоа, како што рековме, аналогни примери можат да се најдат и во другите материјали од Долновардарско (на пр. во Збирката од Верковиќ, а исто така и во автобиографските белешки на Трајко Кежајов од с. Ватилак). Како заклучок природно се наметнува мислата дека ваквите конструкции во Долновардарско биле присутни и во живиот, секојдневен говор.

Сепак, во арска со хронологијата треба да споменеме дека предлогот во со значење ‘меѓу’ се среќава и во старословенски текстови од македонска провиниенција уште од XII – XIII век, сп.: и шѣдъ ѣъ ѡвѣцѣ прѣмѣ ѡтѣдѣ ѡ ѣъ козаѣца Gn, 27,9 Grig Ogr.

Еве уште неколку примери во кои наместо очекуваниот предлог ‘на’ среќаваме уф (у/в): – и му писал . . . наврѣс главата уф краџотот (Кул, 293), – и у софрата ако стој, нека стане (Ват, 97), – ногите му класе аф сенката, главата му аф слѣнцету (м. на сонце) (Вер, 17).

5.1.3. Предлогот во, иако поретко, се јавува со значење и на други предлози. Сп.:

‘за’: – аку немам тиа камени вѣрзани аф ногите ми, можи да пристѣлнам (Вер, 44);

‘под’: – стѣни да здѣгниш онѣја плѣча . . . тамука аф неа уздѣлу има алтѣни (Вер, 30), – не сам врѣдин да ми дѣјдиш аф стрѣата (Кул, 265);

‘до’: – и си наближиа уф сѣлото шо ѡдиа (Кул, 263);

‘со’: – га класе на една удаја, постелѣна садѣ у злату (Вер, 67), на истата стр., еден ред подолу: аф друга удаја, постелѣна сѣ сос драгоцени камѣни; – беши уфстрѣт уф мѡрито, сѣ бѣиши уф дѣлтите уф фургуѣната (Вер, 260);

‘од’: – и на тоа час испадна лошутѣата уф негу (Кул, 266), – и слизе уф каѣкут Пѣтрос си газѣ уф водата (Кул, 267), – шо не испѣгише уф валтарут (Кул, 314), – фарлѣјти на дѣсната страна уф каѣкут грѣпот да ки најдите (Кул, 337), – сѣ чѣдѣна на приказните . . . шо си испѣјале уф ѣстата негува (Кул, 291).

Барајќи ги причините за мешање на значењето на предлогот во со ‘од’, се налага споредба со аналогната употреба на грчкиот предлог ѡдѡ, којшто освен со основното значење ‘од’ се јавува и со значење ‘во’, така што последниот пример би гласел: . . . λοϋ βϋεναν ѡдѡ τѡ στѡѣα του.

Сепак овде би можела да помогне и аналогитата со ароманскиот удвоен предлог di tu, што ги содржи и двете значења (‘од’ и ‘во’), сп.: inŝi di tu udae ‘излезе од (в) соба’ (Б. Конески, Историја на македонскиот

јазик, 130). Натомешниот развиток би можел да се претпостави како упростување на 'од во' со отпаѓање на првиот предлог, значи првично би било: – *испаѓале уд уф устата негува*, а потоа со елизија: *испаѓале уф устата негува*.

Основа за спомената претпоставка наоѓаме и во други случаи со изразено присуство на ароманско влијание во граматиката на долновардарските говори, на пр. безпредложното изразување на дополнението за место, или: обопштената употреба на предлогот на и во акузативни конструкции, за кои зборувавме понапред (в.т. 3.1.). Освен тоа во овие говори обични се честите случаи со удвоени предлози: *ма-враџ чурашто*, – *вра-ис леста* и сл.¹⁰

6.1. Предлогот *ме* во грчкиот јазик, особено во народниот, се јавува со повеќе значења: 'во', 'од', 'на', 'по' и др. Бидејќи предлогот *со* (*сое*, *су*) покажува слични својства во јужните македонски говори, имено во оние што непосредно граничат со грчкиот јазик, тогаш логично се наложува заклучокот за непосредно јазично позајмување и во сферата на употребата на односниов предлог¹¹:

'во': – *и сегá пак ти вел'ам: ниту сос умот ми си кладох за таја рабóта* (Вер, 10);

'на': – *имаши на двете му ноги пу две мелници вáрзани и ходиши со кушиа* (Вер, 44), – *и тој са благодарí мо̀шни сос царјут и славиши Бóга* (Вер, 95), – *небесинта царштина умнјаса су човéк идén стопáн* (Кул, 315);

'меѓу': – *шо пáлати на жив су мáртвити?* (Кул, 333);

'од': – *шастисá сос толку имáни, што имáши аф онíа магазин* (Вер, 21); – *тогáс си возрадува́ господáрот сос неговата врјáдност* (Вер, 15), – *са поклонí на господáро му и са прости́ сос не́гу* (Вер, 15);

'по': – *пáк сос мáра време сéтника гу викна́* (Вер, 30), – *гу милуваши кату брат и сос не́колку дни излезé на она́ја ада* (Вер, 17).

7.1. Покрај основното генитивно-аблативно значење, предлогот од развил, како што споменавме, и ново значење, на пр. за изразување на посесивност, првично познато од западното наречје (в.т. 2.1.). Во долновардарскиот говор, освен тоа среќаваме интересни случаи кога предлогот од се јавува со значење на други предлози – ситуации што не се познати од нормативниот исказ. Ова несомнено стои во врска со аналогната употреба на грчкиот предлог *ἀπό*, којшто има многу широка употреба и се јавува со значење на: 'од', 'до', 'низ', 'во', 'за' и др. Сп.:

'до': – *ду Вардар беше брестот, а́нџак един погон имаше от Вардар* (Ват, 79);

'низ': – *и как влезе нетре от портата дјатенто, фати да ражи* (Вер, 138); – *една какараска на белијут ол му фл'ази от устата му, та му изл'ази от гáзот* (Вер, 30); – *тоа шо не фл'ева ут врата уф мánдрата* (Кул, 319);

¹⁰ К. Пеев, *Кукушкиот говор*, I, Скопје, 1987, с. 221.

¹¹ Примерите за значењето на предлозите во грчкиот јазик (и народниот) се земено од: *Handbuch der griechischen Volkssprache*. Strassburg, 1910.

'за': – да гу фатиј ут гърклјанот, ки му удавиши (Кул, 268); (сп. грчки: – τὸν έπασσε από τό λαιμό . . .); – сити л'уди сакале да си фатат ут негу (Кул, 224).

Освен во Кулакија односново значење на предлогот од го среќаваме уште и во село Ватилак: – излезох и си фанах от каикот и излезох . . . вонка от Вардар (87), односно кај Верковиќ: – тогај го зева нас дунја гузели от рѣнката, гу изваѓа вуика (162);

'во': – и там имаше братјата на владиката . . . што сѐ викаше Партенос, учен от Русија беше (Ват, 91);

'на': – сину, от вечерот што ки мислиш на умот, да го оставиш за утрината по харно е (Вер, 162); – реќал на них: „аку не а видам ут рѣцити дупкити ут карфиите“ (Кул, 337);

'по': – го извлече от одајата, го таркал'а от скалите надолу (Ват, 94). Освен просто покажува и време: – сиромасот от две-три години сетни чинил едни конаки (Вер, 33), – и от шес саата сетника дојде и другиот (Вер, 33), – от две-три дни после проминали едни негови сел'ани (Вер, 27);

'меѓу': – туку и ут нас има жени шо ни раскринѝ на нас (Кул, 334);

'покрај': – поп Антимо, одејки на Свети Вангеристра, минува от Гроздинта куќа (Ват, 80).

8.1. Во заклучок ќе повториме уште еднаш дека многувековното живеење на Македонците од Солунско „во симбиоза“ со други несловенски народи, и тоа во услови кога нашето население било во малцинство како во однос на турскиот така и во однос на грчкиот етнос, придонесло да дојде до споменативе изместувања на значењето на некои службени зборови, што само по себе зборува за едно изразито силно влијание на балканската јазична алијанса врз југоисточните македонски говори.

Kosta Peev

SEMANTIC CHANGES OF FUNCTION WORDS IN SOUTHEASTERN MACEDONIAN DIALECTS IN THE CONTEXT OF INTERLINGUISTIC CONTACTS

(Summary)

Macedonian dialects along the lower reaches of the Vardar river form not only the periphery of the Macedonian language territory but of the whole Slavonic-speaking world as well. They are rich in many innovative distinctions which have resulted from the many centuries of symbiosis with languages of different origin and typological characteristics, such as the neighbouring Balkan, non-Slavonic languages are.

In the paper the author deals with cases of semantic shifts in function words (prepositions), the expanded functional field of their use which depends not only on the loss of the synthetic declension, but on the direct influence of the corresponding models in the Greek language. Cf. examples in which the meanings of the *na* and *vo* prepositions interfere, a phenomenon which can be explained by the corresponding use of the Greek preposition *eis*, which covers both meanings.

- bogite mu klade af senkata, glavata mu af slāncetu (m. 'na sonceto'), - i mu pisāl . . . navrās glavata af křástot (m. 'na křstot'); or
 - ka usamna na nedejata (m. 'vo nedejata'), - zinginin ne-j kabil da flēzi na nebesinta carština (m. 'vo nebesnata').

Changes of this type, which result from a rich linguistic interference, have contributed to the separation of the southernmost Vardar dialects (more than the others) from the general features of the Slavonic languages.

Зденка Рибарова

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО ПАРИМЕЈНИОТ ТЕКСТ ОД ТРИОДИТЕ ОРБЕЛСКИ И ХЛУДОВ

Предмет на нашиот интерес се паримејните текстови вклучени во триодите Орбелски (натаму Орб, О) и Хлудов (натаму Хлуд, Х/Н), македонски цсл. ракописи од 2 половина на XIII век. Триод со паримејни читања претставува еден од најпроширените типови на оваа книга во јужнословенските книжевни центри во XIII и XIV век. Покрај тоа, до XIV век, а понекаде и подолго, сè до XVI век, во практиката на византиската црква се употребувал и паримејник како посебна литургиска книга.

Триодите Орб и Хлуд во сите досегашни класификации¹ се сместуваат во иста група која била повеќекратно редигирана според грчкиот текст. Во врска со тоа се поставува прашањето каков е односот на паримејните читања во овие триоди кон паримејникот како посебна книга, имајќи ги предвид неговите познати типови.

Досегашните проучувања на паримејникот², како постарите така и поновите, се единствени во заклучок дека во основата на сочуваните паримејни текстови стои кирилometодиевски превод кој најдобро е сочуван во најстариот познат текст на Григоровичевиот паримејник (натаму Григ, Г/Г) од XII–XIII век. Подоцнежниот развиток, како резултат на редакциски интервенции и меѓусебно вкрстување на архетиповите, води кон оформување на посебна група репрезентирана со архетипот на Лобковскиот паримејник, од кој со натамошно разгранување се оформуваат јужнословенската и руската група. На нивното чело се поставуваат Лобковскиот одн. Хлудовиот (натаму Лобк, Л/Л) и Захаринскиот паримејник (натаму Зах, З/З). Поновите истражувања кои внесуваат нови моменти важни за подетално разбирање и дефинирање на меѓусебните односи на текстовите и придонесуваат кон прецизирање на нашите сознанија, донекаде ја модифицираат постарата класификаци-

¹ Сп. кај Л. Славева, *Значењето на текстолошката споредба при определувањето на редакциските типови јужнословенски триоди*, Реферати на македонските слависти за X меѓународен славистички конгрес во Софија, Скопје 1988, 95–105, со осврт на постарите класификации и богата литература на предметот.

² Осврт на постарите проучувања в. кај В. Киас, *Исследования в области византиско-старославянскогo паримейника*, *Byzantinoslavica* 16, 1955, 374–376.

ја³, меѓутоа не оспорувајќи ја нејзината начелна правилност, иако е јасно дека посочените текстови, а посебно Лобк, не претставуваат секогаш најстари претставници на својата група.

Одговор на поставеното прашање ќе се обидеме да дадеме врз основа на проучувањето на паримејните читања во Орб и Хлуд споредбено со паримејниците Григ Лобк и Зах, како претставници на три различни типови на паримејниот текст, издвојувајќи ги меѓусебните разлики⁴. Поради тоа ги споредуваме само оние читања во Орб и Хлуд кои се наоѓаат и во Григ. Благодарейќи на содржината на Орб и Хлуд (посен и цветен триод) и нивната сочуваност, како и сочуваноста на Григ, споредбата ги опфаќа сите паримејни читања познати од Григ, а пред сè читањата што спаѓаат во посниот циклус (Орб целосно, Хлуд од 3 недела на постот), во цветниот циклус (Хлуд) како и паримејните што влегуваат во состав на циклусот на Рождество Христово и во месецесловскиот циклус во оној мал опсег во кој се сочувани во Григ (Хлуд).

Разночтенијата кои се јавуваат како резултат на определен однос кон грчкиот текст, одн. документираат влијание на различни грчки предлошки⁵, јасно ја потврдуваат припадноста на паримејните читања во Орб и Хлуд кон помладата ревидирана група на паримејници, репрезентирана со текстовите Лобк и Зах. Оваа констатација ја потврдуваат бројни примери на заеднички промени во текстовите ОХЛЗ кои ги нема во Григ, како што се особено: заеднички дополнувања или испуштања базирани врз следењето на грчкиот текст, постоење на варијантни изрази кои не претставуваат синоними, туку се објаснуваат со употребата на различни грчки предлошки, некои промени во синтаксичката структура на реченицата. Посилно изразените сличности со Лобк покажуваат на припадност кон јужнословенскиот тип, но со истовремено одразените вкрстувања со архетипот на руската група кои со поголем интензитет се јавуваат во Хлуд. Иако меѓусебните разлики во текстовите се бројни, сепак јасно се гледа дека паримејниот текст вклучен во триодите Орб и Хлуд не претставува нов превод, туку се надоврзува на заедничката основа на кирилметодиевскиот превод.

Со ревидираната група на паримејниот текст Орб и Хлуд јасно ги поврзува и нивната морфосинтаксичка структура, со делумно посилно изрази подновувања отколку во Лобк и Зах, иако повремено наоѓаме траги од поархаични состојби (главно во Хлуд), на пр. во употребата на *ptc. praet.* или на *aor.* и на места на кои ГЛЗ имаат веќе подновувања. На пр.: Job 42,15: *сврѣтѣ Н* – *сврѣтошѣ ОЛ*, *сврѣте са G*; II 2,25: *поѣса Н* – *поѣдошѣ О*, *поѣшѣ GLZ*; Is 63,3: *низвѣсѣ ОН* – *низвѣдошѣ G*, *низвѣдошѣ Z*; Gn 43,26: *ванѣса Н* – *внесошѣ OGLZ* и др.

³ Со текстолошките проучувања на паримејниот веќе подолго време успешно се занимава Б. Јовановиќ-Стипчевиќ. За класификација в. во: *Структура, историчност и поетика грчко-словенског паримејника*, Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, Скопје 1988, 57–70.

⁴ Текстовите се проучувани од фотокопиите на Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик во Скопје.

⁵ V. Kyas, *Zur griechischen Vorlage des altkirchenslavischen Parönnienbuches*, *Byzantinoslavica* 46, 1985, 89–93.

Најјоучливи и најбројно изразени се разликите во употребата на адноминалниот датив наспрема генитив и придавка. Во споредба со Григ во сите текстови се ограничува употребата на адном. дат., при што овој процес најсилно е изразен во Орб и Зах, а најслабо во Хлуд кој во овој поглед стои најблиску до Григ.

Најголемиот дел од бројните разлики во деривацијата претставуваат помлади варијанти. Од архаичните зборобразувачки средства ќе ја споменеме присутноста на синонимните суфикси *-ъстви/-ъство, јѣ/-ъскъ* во сите текстови. Намалувањето на фреквенцијата на суф. *-ъстви* кој се смета за карактеристичен за моравскиот слој е придружено од намалувањето на фреквенцијата на суф. *-ъствати* кај глаголите во сите помлади текстови. Состојбата поблиска до Григ подобро се чува во Хлуд отколку во Орб.

Разлики во образувањето на глаголите тесно се поврзани со промени на употребата на видот на глаголите. Разлики доаѓаат до израз во варијабилноста на синонимните префикси и преку засилената префиксација како и во употребата на подновени суфикси, особено *-а-*, при образувањето на итеративните глаголи. Варирањето на префиксите делумно се поврзува и со влијанието на грчкиот текст.

Посебно ќе се задржиме на лексиката на паримејните читања во триодите Орб и Хлуд. Имено, покрај бројни иновации, добро се застапени и архаизми на кои ќе обрнеме посебно внимание, издвојувајќи ги местата каде што во текстовите се јавуваат лексички разлики. Притоа, по страна ќе го оставиме варирањето на лексиката поврзано со различни грчки предлошки, сп. на пр. Дп 2,32: *живъ христѡс* HGL, *чистъ маварѡс* Z; Job 38,6: *кржъ жрѡкоѡ* OGL, *слзпъ стѡлоѡ* Z, како и сите други контекстуални варијанти кои не претставуваат лексички синоними.

Архаизмите пред сè ги наоѓаме на местата каде што текстовите Орб и Хлуд (самостојно или во согласност со Лобк или Зах) се совпаѓаат со Григ. Притоа го имаме на ум фактот дека и Григ содржи подновувања и не го чува секогаш првобитното читање⁶. На такви случаи ќе обрнеме посебно внимание.

Најголем дел од совпаѓањата на ОХ со Г се однесува на употребата на општопознати архаични изрази кои имаат стари синоними употребувани веќе во стсл. евангелија, или помлади синоними познати претежно од Супр. Варирањето на постариот и помладиот слој на стсл. лексика е карактеристично за сите текстови во целост, вклучувајќи го и Григ. Spreма тоа, употребата на посочените поархаични изрази се однесува само на одделни библиски места. Сп. на пр. 3Rg 19,13: ВРЗТЗПЗ HGZ – *пещъ L отѡлаиоѡ*; Ez 1,11: ВЗКПРЪ OHGL – *горе Z*; Gn 15,6: ВВРЖ НАТИ OHGZ – *вѡровати L*; Is 41,4: ГРАДЖИИИ OHGZ – *вѡдѡжии L*; Is 66,18: ПРАСТИ OHGZ – *прити L*; Ex 24,14: ПРАСТИ кѡ HG – *ити кѡ Z*, *ити прѡдъ L*; Pt 5,8: ДВЪРИ OGL – *врата Z*; 3Rg 19,5: ЕТЕРЪ HGZ – *нѡкѡто L*; Pt 3,16: ЖИВОТЪ OGL_{sv} – *жизнь L_{sv}Z*; Is 41,6: ИСКРЪНИИ HG – *слижѡнии OLZ*; Is 3,5: OGL – *HZ*; Ex 2,13: OHGL–Z (cf. Львов⁷: 48); Is 63,19: ИСТАНАТИ OGL

⁶ V. Kyas, *Problém původního textu staroslověnského parimejnsku*, Palaeoslovenica, Praha 1971, 83–94. На овој труд се однесуваат и упатувањата во натамошниот текст.

⁷ А. С. Львов, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва 1966.

— растагати НЗ (cf. Jagić⁸: 288); 4Rg 2,12: КОЛЕСЬНИЦА НГ — арма LZ *ὄριον* (Куяс: 87, претпоставува дека грцизам арма можел во текстовите да навлезе при нивната ревизија); Is 1,23: МЪИТӨ OGL — мьзда Z; Pr 17,23: НГЛ-ОZ; Pr 15,27; Pr 15,27: МЪИТӨЕМЬЦЬ ОНГ, МЪИТӨИМЬЦЬ L — мьздаимьць Z (cf. Львов: 176сл.); Pr 19,16: НЕРАДИТИ НГ, НЕРОДИТИ L — неврѣши OZ; Is 66,19: ОТОКЪ OGL — островъ НЗ; Ex 2,19: ПАСТЪРЬ OGL — пасторъ Z; Ex 2,17; Job 1,16; Jr 12,10: ОНГЛ-Z; Gn 50,13: ПЕЩЬ OGL — пещера НЗ; Nu 11,27: ПРИТЕЩИ НГЛ — прити Z; Pr 31,22: ПРЪПРЪДЪНЪ OGL, in H per egr. подръбнъ — багрѣнъ Z; 3Rg 19,14: РАСКОПАТИ НГZ — разорити L; Gn 49,11: РИЗА НГ — одѣжда OLZ *στολή* (cf. Куяс: 90); Pr 21,16: СЪНЬМИЩЕ НГЛ — съвѣщье OZ; Gn 50,3: СЪТВОРИТИ НГ — съкѣнчати OLZ *πλεροῦν* (Куяс: 91, се прашува дали не постоела соодветна грчка варијанта, обрнувајќи воедно внимание дека съкѣнчати сѫ во Еванг претставува помлада варијанта); Is 63,3: ТОЧИЛО ОНГЛ — подготвиле Z *ἀφύος*; Is 3,12: ОУСТОРАТИ OGL — обладати Z (cf. Jagić: 411); Is 37,38: КРАМЪ ОНГZ — храмнина L (cf. Львов: 255-258); Ez 36,27: КРАНИТИ НГZ — сѣсти L; 3Rg 19,6: ЧЪВАНЬЦЬ НГЛ — кръчжьць Z (cf. Jagić: 356; на други места сите текстови познаваат и *сѣдѣльничъ*) и др. Кон тоа се приклучува употребата на старите грцизми во согласност со Григ и на места каде што тие во Лобк или Зах се преведени, сп. Ez 36,25: ИДОЛЪ НГZ — *κούμιρ* L (cf. Hauptová⁹: 45); Dn 3,39: ОЛОКАРТОМАТА ОНГЛ — *вѣссѣжежение* Z; Gn 22,13: ОЛОКАВТОСЬ OL, ОЛОКАРПОСЬ НГ — *вѣсплодие* Z; Gn 22,7: ОЛОКАВТОСЬ ОНЛ, ОЛОКАРПОСЬ O — *вѣссѣжеженое* Z; Gn 22,8: ОНЛ — O, *вѣссѣжежение* Z; Dn 3,38: ОЛОКАВТОСЬ ОНГЛ — *вѣссѣжежение* Z (cf. Hauptová¹⁰: 1968: 231); JI 2,24: ОЛЪИ НГЛ^{15v} 186v Z^{23v}, 22v — *масло* OL^{14v}; Ex 33,11: СКИНИИ НГЛ — *кровъ* OZ *σκηνή* (cf. Hauptová: 42); Nu 11,16 24,26: СКИНИИ НГZ — *свнь* L *σκηνή*; Is 1,30: ТЕРОВЪ G, ТЕРЕВИНТА OZ (*ревнити* O, *търничъ* Z) — *сѣнѣтъкъ* L *τερέβινθος*, како и употребата на грцизмите карактеристични само за паримејниот текст, сп. Ex 1,11: ИЛИПОЛЪ OGL — *сѣнѣчънъ градъ* H, *сѣнѣцеградъ* Z; Dn 3,7: СЪМЪСОУКИИ ОНГZ — *цѣвница* L; Dn 3,5: ОНГ — L, *сѣригии* Z; Dn 3,5: СЪНЪФОНИИ ОНГZ — *пискъ* L; Dn 3,5: СЪРИГА O, *сѣриница* H, *трѣба сѣрињска* O — *пищаль* L (om. Z) *сѣриуѣ*. Освен тоа Орб и Алуд се совпаѓаат со Григ и на местата каде што Лобк, а особено Зах, употребуваат регионално мотивирани подновувања: сп. Gn 3,18: ВЪЗЪЦЬ OGL — *сѣтъ* Z *τρῖβολος* (грцизам *триволъ* не е застапен); Gn 9,13: ДЪГА ОНГЛ — *лжъ* Z *τόξον* (cf. SJS II: 171); Gn 15,7: ЗЕМЛЪ ОНГ — *страна* LZ; Pr 10,10: НЕОВИНОУТА Сѫ OGL — *виноѣна сѫ* Z *μετὰ πόρνησός*; Is 65,9: СЪМА O(Н)GL, in H per egr. *самѫ* — *ѣлѣма* Z *σλέριѫ*; Is 41,14: ЧРЪСЬ ОНГЛ — *чръвничъ* Z.

Особено треба да се истакнат поретките архаизми сочувани и во текстовите ОХ, како што се: ДОСТЕГНЪИ ОНГ — *настегнъ* Z (om. L) *περικνημῖς*; Job 1,19^{6v}: ХЛЪВИНА НГ — *храмина* OLZ *οἰκία* (Куяс: 86, обрнува внимание на раното изместување на зборот *хлѣвина* во значење *куќа*); Job 1,14: МЛЪ OG — *слизъ* HLZ; Gn 14,15^{6v}: ХАДЪЧАДЪЦЕ НГ — *домчадъце* LZ; Gn 15,3: ХАДЪЧАДИНЪ OGL — *домчадъць* Z; Gn 15,2: ХАДЪЧАДИНА ОНГЛ —

⁸ V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913.

⁹ Z. Hauptová, *K otázce vztahu perikopního a doplňkového textu staroslověnského apoštola*, Palaeoslovenica, Praha 1971.

¹⁰ Z. Hauptová, *K otázce analýzy staroslověnského lexika*, Slavia 37, 1968, 226-234.

дъмачадица Z, како и употребата на лексемите кои обично се чуваат во охридските текстови (на пр.: дъри, животъ, мѣто, неродити, отокъ, пастыръ, прѣлрѣдѣнъ и др.); додека во преславските текстови редовно се заменуваат со нивните синоними.

Во употребата на поархаичната лексика текстовите ОХ најчесто го следат Л на оние места каде што се совпаѓа со Г, поретко го следат и З. Покрај тоа, помал број на совпаѓања на ОХ со Г се однесуваат и на местата каде што текстовите ЛЗ имаат подновени изрази. Соодносот на совпаѓањата меѓу текстовите ОХГЛ : ОХГЗ : ОХГ е приближно 3 : 2 : 1.

Текстовите ОХ не го следат Григ во сите негови подновувања. Постарите изрази на такви места се чуваат во ОХ делумно во согласност со Лоби или Зах, делумно самостојно, донесувајќи, главно, нови потврди за варирањето на лексиката и напоредната употреба на постарите и помладите изрази познати и од други стсл. текстови. Тоа се на пр. нови потврди за употребата на зборовите БРЪТЪПЪ, ДОМЪ-ХРАМИНА, ЕТЕРЪ, ГРАДЪШИИ, ГРАСТИ, ЖИВОТЪ, ЖИВОТЪНЪ, ИСКРЪШИИ, ИСПАДНИТИ, МЪТО, ОЛОКАВТОСЪНЪ, ОЛОКАРПОСЪ итн., но и за употребата на некои други, досега неспомнати изрази, како на пр.: Pr 1,16: БРЪЗЪ О – скоръ GLZ ὄξυς (adj. брзъ SJS I: 145, го евидентира во: VencMin VencVost Parim Gl Meth); Gn 18,21: ВИДЪТИ О – ѡзърѣти HGLZ; Is 48,19: ВЪНОУКЪ Н – ишадие OGLZ ἐκρυνοϋς (взмъкъ е во SJS I: 308 познато од: Parim Gonst Ludm Dijav); Is 49,4: ВЪ СОУЕ ОНЛЗ – възумиѣмъ G εἰς μάταιον (cf. Jagić: 396–397); 3Rg 4,9: ВЪИЖ Н – прино OGLZ; Is 55,5: ВЪДЪТИ Н – знати LZ, познати (corrurt. поатъ < познаатъ) G (cf. Jagić: 347); ЗАСТЪПИТИ Н – зашитити OGLZ; Gn 45,11: ИМЪНИЕ Н – скъпа OGLZ τὸ ὑπάρχοντα (cf. Horálek¹¹: 49–50, 110); Is 9,6: ОВЛАСТЬ ОНЛЗ – власть G (cf. Львов: 69сл.); Is 66,15: ОРЪЖИЕ ОНЛЗ – кахсъница G τὰ ὄπλα (cf. Kyas: 87); Bar 3,37: ОТРОЧИШЪ Н – отрокъ GLZ (cf. Kyas: 88); Job 1,15: ПЛЪНИИ Н, ПЛЪНОУИИ О, ПЛЪНИИИИ LZ – пльникъ G ὁ αἰχμαλωτεύων (Kyas: 89, читањето на Г го смета за секундарно, но прањањето сепак го остава отворено); Ex 19,15: ПРИСТЪПАТИ НЛ, ПРИСТЪПИТИ ОZ – прикапати са G προσέρχεσθαι (cf. Kyas: 89–90); Is 11,14: ПРЪЖДЕ Н – пръже OGLZ; Is 9,17: РАЗГОРЪТИ СЪ ОЛЗ – раждѣши G (cf. Jagić: 389); 4Rg 2,12: РАСТРЪСАТИ НЛЗ – раздѣрати G; Is 9,6: РЪВЕНИЕ О – завистъ HGLZ ζήλος; Dn 3,19: СЕДМОРИЦЕЖ Н, СЕДМИЦЕЖ ОЛЗ – седмици G; Dn 2,35: СКЪДЕЛЪ НЛЗ – гниаа G διαστροφῶν (cf. Jagić 431–432); Dn 2,33: СКЪДЕЛЪНЪ, СКЪДЪЛЪНЪ НЛЗ – гниаѣнъ G; Is 49,7: ОУМАЛИТИ ОЛЗ – озъбѣвити G, смърѣти Н φαυλίσειν (првобитен погрешен превод сочуван во ОЛЗ; cf. Kyas: 88–89); Ez 1,14: БЪДРО Н – скоро OGLZ.

Меѓу самостојните варијанти на ОХ особен интерес предизвикуваат изрази од западнословенско потекло, меѓу кои особено ретките зборови како што се: НАМЪСТИЕ κληρονομία О: еда еть часть нама или намъстие в домѣ ѡтъѣца наю Gn 31,14. Со ова значење зборот намъстие е познат само од чеш.-цсл. споменници, SJS II: 298 го документира само од Ves, cf. Mareš¹²: 440). Во текстовите HGLZ стои насаѣдие. – НЕРОДА ἀτιμία Н: едга придѣтъ нечестивы въ глѣбинѣ злоу неродитъ находитъ же смѡу нерода и

¹¹ K. Horálek, *Evangeliaře a čtveroangelia*, Praha 1954.

¹² F. V. Mareš, *Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvoje-slova)*, Slavia 32, 1963, 417–457.

Во текстовите ОХ јасно е присутен и рускиот лексички слој (како впрочем и во Л). Сп. на пр. Is 58,5: БЕЛЪЧΟΥГЪ О – крѣгъ HGLZ; Is 48,19; 58,7: ПАЕМА Н – сѣма OGLZ στέρομα; Gn 49,10: Н – OLZ, стѣгно G μήρος (првобитно читање чува G, cf. Kyas: 91); Gn 50,21: ПРИСРЪДЪ Н – въ срѣдѣ GZ, въ срѣдѣци L, сѣце<|>O εἰς τὴν καρδίαν; Pt 17,20: СКРЪНИЕЪ О, КЪСКРЪНИЕЪ Н – рѣчиеъ G, шегавъ Z, везѣмъ<|>L εὐμετέβολος; Pt 15,18: СЪВАРЪ О – сѣдъ HGLZ κρίσις; Pt 15,13: ΟΥΝΖΙΑЪ СЪТИ ОL – дракъ<|>вати Н, дракъ<|>вати GZ σκυθρολάσειν.

Покрај овие два лексички слоја јасно е изразена поврзаност со старите глаголски охридски традиции, како и поврзаност со дејноста на подоцнежните македонски литературни центри. Таа доаѓа до израз преку употребата на нови грцизми, сп. Job 38,15: ВРАКИОНЪ ОН – МЪШЪЦА GLZ βραχίων; Gn 31,13: СТИЛЪ ОН – стѣлъ L, стѣлъ (сѣ) G, кости (сѣ) Z στήλη, како и преку подновувања на дијалектна основа, сп. на пр. Ex 12,9: ДРОСЪ въ жтросъ банжтѣ Н – жтросъ OGL; Is 11,9: ПОПАЗНИТИ Н – НАПАЗНИТИ GLZ; Dn 3,19: ПОСИНЪВТИ О – опжнѣти HGLZ ἀλλοιοῦσθαι; Gn 43,30: СРЪДЪЦЕ Н – жтросъ OGLZ τὰ ἔντερα. Ограниченоста на бројот на заедничките подновувања на текстовите ОХ покажува на самостоен понов развоток на двата текста во кој дошле до израз различни влијанија.

Анализа на лексиката на паримејните читања во триодите Орб и Хлуд јасно ја покажува нејзината повеќеслојна структура. Сепак, и покрај бројните подновувања, не се губи нејзината архаична основа. Важно е и сознанието дека Орб и Хлуд почесто го следат Григ во неговите архаизми, отколку во неговите подновувања. Како што е разбирливо, голем дел од постарите изрази кои се среќаваат во Орб и Хлуд се сочувани во согласност со текстовите Лобк и Зах. Чувањето на некои ретки архаизми во паримејните читања од триодите Орб и Хлуд покажува дека во нивната основа лежат мошне архаични предлошки во кои во текот на нивното писмено традирање се напластиле различни лексички слоеви и голем број иновации. Во двата текста постои руски лексички слој, како и слој на лексиката карактеристична за толковниот превод на старозаветните текстови. Овој вид превод беше користен и како извор за неколку паримии вклучени во текстовите Орб Хлуд и Лобк. Сметаме дека лексичкиот материјал од паримејните текстови вклучени во триодите заслужува натамошно сестрано внимание.

Zdenka Ribarova

THE CYRILOMETHODIAN TRADITION IN THE PARIMEINIC TEXT
FROM THE ORBELE AND HLUDOV TRIODIONS

(Summary)

The texts of the parimeinic from the triodion of Orbele and Hludov are compared with the parimeinics of Grigorovič, Lobkov and Zaharija and their mutual relations are established on the basis of a morphosyntactical and lexical analysis of innovations and archaisms. Several layers are identified in the texts of Orb and Hlud: the archaic, which presents the Cyrilomethodian tradition;

that of mutual innovations which confirms the connection with the revised type of parimeinic text; and that of individual innovations of particular texts.

Although the recent suggestions bring Or^o closer to Lobk, and Hud to Zah, and individual innovations are also present, still particular old readings which have already been changed in the more recent parimeinic texts are preserved in both texts. The analysis reveals a connection with an archaic protograph which has traces of glagolitic tradition.

Лидија Славева

ТРАГИ ОД ПРЕДМОРАВСКА ПИСМЕНОСТ ВО МАКЕДОНИЈА

Воспоставувањето на природниот континуитет во историјата на словенските јазици, преку одредување на сите процеси и појави во животото ткиво на јазикот од зачетоците, преку зреењето до нивното завршување, е објективно отежнато не само поради недостиг на полни изворни современи податоци, кои предимно се уништени или разнесени¹, туку и поради фактот што нивните творци најчесто се анонимни. Оттука стануваат јасни појдовните позиции и елементи во осветлувањето на историската врвница во развојот на писменоста не само кај нас Македонците, но и кај сите јужнословенски народи.

Периодизацијата на словенската писменост во Македонија, со помали или поголеми разлики во заклучоците кај одделни научници, во основа се одредува врз сведочењето на Черноризец Храбар² и со некои дополнителни факти од другите извори. Во рамките на досега познатите податоци за писменоста кај Словените се одделуваат три основни фази кои временски не се точно одредени. Во првата фаза се споменува „читање и гатање“ со „црти и рецки“³. Втората фаза најверојатно започнала со покрстувањето, кога Словените почнале да се служат со туѓо писмо – грчко и латинско, но не „устроено“, што траело сè до изнаоѓањето

¹ За безмилосното ограбување и опустошување на македонските манастирски ризници, за безумното уништување на душата народна преку пљачкањето на ракописното наследство, за товарите однесени или изгорени книги: В. Мошин во соработка со Л. Славева, С. Кронева и Ј. Јакимова, *Словенски ракописи во Македонија*, кн. I и кн. II – Факсимили, Скопје 1971, 7–17. Последните остатоци на ракописните книги во Македонија интензивно се прибираат. Поголем дел од нив (вкупно 168) се регистрирани и опишани во наведениот опис. Натамошната сериозна и одговорна обврска на македонскиот народ кон овој значаен дел од културното наследство, се истражува и регистрира во заедничка работа меѓу Народната и универзитетска библиотека „Климент Охридски“ во Скопје и Институтот за старословенска култура во Прилеп. Види: М. Георгиевски, *Словенски ракописи во Македонија*, кн. III и кн. IV – Факсимили, Скопје 1988, каде се регистрирани уште 152 ракописни книги. Макопното откривање на старите книги, во кои е зачувано паметењето на народот, во Македонија продолжува и натаму.

² За противречните мислења околу личноста на Храбар: Б. Ристовски, *Македонската нација I*, Скопје 1983, 97, бел. 25.

³ Да потсетиме на „рабушите“ со кои нашите дедовци до вчера ги бележеа долгувањата и побарувањата при трговските зделки или пребројувањата и обележувањето на ситна стока. Види: *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Правописен речник, Скопје 1970, 490.

на словенската азбука на Константин (Кирил), со што започнува вистинскиот развиток и процут на словенската писменост и култура⁴. Навидум сè е едноставно и логично. Меѓутоа, комплексноста на прашањата што произлегуваат од нивното произволно коментирање се потврдува особено низ многубројната литература⁵ и различниот пристап и разбирање на исти податоци од изворите што резултира со дивергентни заклучоци и евентуални различни сугестии. Контроверзните интерпретации, исто така, најчесто се поврзани со Черноризец Храбар и со непрецизното, се разбира од денешен аспект посматрано, известување за која азбука говори во својата беседа „О писменахъ“, бидејќи сгломнува само една. Мнозинството слависти мислат дека тоа била глаголицата⁶. Во науката широко е прифатено мислењето дека споменатата од Храбар 6363 година (според александриската ера) се однесува на 863 год. од раѓањето на Христа. На истата 6363 год. (според цариградското летоброење) одговара 855 год.⁷ Оттука веднаш се јавуваат разликите околу годината кога е создадено „устроеното“ словенско писмо од 38 букви. Вториот проблем е поврзан со прашањето дали почетоците на словенската писменост, односно составувањето на една од словенските азбуки – глаголицата или кирилицата⁸, е поврзано и произлегува од потребите на Моравската мисија на солунјаните Константин (Кирил) и Методиј. Аргументите на Ј. Иванов⁹ и на Е. Георгиев¹⁰ водат кон поинакви претпоставки. Нивните тези за предкирилометодиевски културен јазик и книги напишани со кирилица, П. Динеков своевремено во 1963-та година ги оцени само како логични размислувања и хипотези, бидејќи не се потврдени со соодветни литературни споменици¹¹.

Кириловото кратко житие, наречено Успение Кирилово, говори за неговиот престој во Македонија каде по текот на р. Брегалница покрстил многу Словени и им напишал книги (букви) на словенски јазик¹²:

⁴ Ова е општоприфатена, се разбира, генерализирана периодизација. Спор. Б. Ристовски, *Македонската нација*, 43–44.

⁵ Се потврдува во библиографскиот преглед што го направиле И. Дуйчев, А. Кирмагова и Анна Паунова, *Българска кирилометодијевска библиографија за периода 1944–1962*. Сб. Хиљада и сто години славянска писменост, 515–541, каде во бел. 3 е наведен претходниот библиографски преглед од М. Г. Потруженко и Ст. Романски до 1942 год. Осврт кон тезите на повеќе слависти со преглед на литературата: Вј. Стефановиќ, *Првобитното словенско писмо и најстарата епиграфика*, Словенска писменост : 1050-годишнина на Климент Охридски.

⁶ V. Mošin, *Još o Hrabru, slavonskim azbukama i azbučnim molitvama*, Slovo, 23, Zagreb 1973, 5–73.

⁷ За хронологијата околу сведочењето на Черноризец Храбар, Иван Снегаров, *Черноризец Храбар*, Сб. Хиљада и сто години славянска писменост, 316–319.

⁸ За приматот на глаголицата според Ив. Гошев (*Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, София 1961, 9) говори еден податок од Черноризец Храбар за буквата „АЗЪ“ како божји дар на Словените што се разликувала од „паганската“ грчка буква α (алфа).

⁹ И. Иванов, *Северна Македонија*, София 1906, 70–71.

¹⁰ Е. Георгиев, *Началото на славянската писменост в България. Старобългарските азбуки*, София 1942; исто, *Славянската писменост до Кирила и Мефодия*, София 1952.

¹¹ П. Динеков, *Делото на Кирил и Методиј и развојот на старата българска литература*, Сб. Хиљада и сто години славянска писменост, 6–7.

¹² И. Дуйчев, *Въпросът за византијско-славянските отношения и византијските опити на создавање на славянската азбука през прввата половина на X век*, ИИБИ 7

епиграфика и првите ракописни книги е раснат цел еден век¹⁹, точно оној празен простор што треба да се пополни за да се утврдат и најдат релевантните податоци за разрешувањето на многуте дилеми и хипотетични претпоставки базирани врз непотполните вести од историско-литературните споменици што не се зачувани во изворна современа форма, туку во многу подоцнежни преписи. За хронолошкото прецизирање и поместување на кирилските ракописни книги В. Мошин, меѓу другото, беше инспириран и од зачуваните епиграфски споменици. Мошиновото ново датирање на кирилските ракописи создаде полна хронолошка согласност меѓу кирилските споменици и историските податоци и ја пополни вештачки создадената празнина меѓу нив.

Археолошките истражувања на Б. Алексова во регионот на Брегалница кај Крупиште, Струмица и Бяргала и во поширокиот појас на Брегалница²⁰, резултирале со капитални откритија со кои, од пепелот на милениумски долгиот заборав, му се вратија на македонскиот народ и пошироко на сите словенски народи, материјалните сведоштва за далечните историско-културни прилики. Археолошките богатства од монументалната Бяргала и првичните, сè уште несредени од палеографски и јазичен аспект, податоци ги пополнуваат „квазарите“ во историскиот континуум на словенските народи, но особено се важни за македонскиот народ. Во таа смисла, еден многу важен сегмент од кирилometодиевската проблематика со материјалните докази од регионот на Брегалница добива други димензии: кога, во какви околности и со какви мотиви кај големите словенски првоучители Кирил и Методиј се јавила потребата и мислата да се создаде словенска азбука и да се направат првите преводи на словенски јазик²¹. Ако се има предвид податокот од ЖМ (гл. II) за неговото повеќегодишно управување со словенското кнежевство блиску до Солун, кое, според научните сознанија, се наоѓало во Брегалница, каде извесно време престојувал и Константин-Кирил, покрај другите и значајни податоци во изворите за нивните одлично познавање и знаење на словенските обичаи и јазикот на нашите некогашни дедовци, добиваме аргументиран одговор дека таа значајна работа е направена првенствено за Словените во Македонија. Лапидарното и упростено прикажување во ЖК (гл. XIV) и ЖМ (гл. II) како Кирил „веднаш ја создаде азбуката и започна евангелската беседа да ја пишува“ во науката скоро редовно се објаснува со нужна и разбирлива претходна работа, но секогаш во сенката на Моравската мисија, со акцент и во функција на таа мисла. Новооткриениот споменичен фонд во Брегалница сериозно говори за раширената писмена традиција во Македо-

¹⁹ Види: В. Мошин, *Надредни знаци старословенских рукописа архаичног раздобља*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото. Реферат на научниот собир одржан од 7-9 септември 1984 г. во Битола. Скопје 1988, 21-29; исто, *Мисли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X веке*. Кирилometодиевскиот (старословенскиот) период и кирилometодиевската традиција во Македонија. Научен собир по повод 1100-годишнината на Методиј Солунски, Скопје 1988, 95-96.

²⁰ Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница преј словенски црковен и културно-просветен центар во Македонија*, Прилеп 1989.

²¹ Епиграфскиот материјал од регионот на Брегалница ги потврдува аргументите на В. Вавриженек, *Культурные и церковно-политические предпосылки возникновения славянской литературы*, Кирилometодиевские студии, кн. 4, София 1987, 130-137.

нија која хронолошки се врзува со Брегалничката мисија на словенските просветители²². Со тоа експлиците се потврдуваат подоцнежните историско-литературни податоци за покрстувањето на Словените во Брегалница што го извршил Константин-Кирил хронолошки порано пред другите познати мисии на браќата.

Епиграфскиот материјал од Брегалница сведочи за почетоките на словенската писменост токму овде, во Македонија, потврдувајќи ги наведените во малубројните зачувани историско-литературни извори вести за тој период од нашата историја.

На градежниот материјал од објектите во Крупиште, како што не известува Б. Алексова, се откриени знаци, букви и цртежи врежани на сива глина или по печењето на тулата. На малтерот од привот слој во црквата Св. Спас крај Злетово, како и на вградените сполни од постарата градба се врежани загадни знаци, крстови, кирилски и глаголски букви. На вториот слој од малтерот има траги од кирилски букви²³. Истата пракса на своевидно словенско означување или, поточно кажано, ставање словенски печат на ранохристијанската пластика и на другиот градежен материјал, Словените го правеле редовно при градбата или обновата на храмовите во времето на христијанизацијата. Посебно треба да се истакне дека истоветно обележување е направено и на материјалот со кој е обновен разурнатиот храм на Епископската базилика и на станбениот комплекс северозападно од неа²⁴. Богатството на употребениот материјал, широчината на неговата примена, а што е најважно, разновидноста на објектите и нивното просторно лоцирање на различни места низ Брегалница²⁵, јасно сведочат за праисконската желба да се остави сведоштво за идентитетот и битисувањето на тој простор што била присутна кај Словените во Македонија.

Хронолошки откриените епиграфски споменици Б. Алексова ги одредува во IX-X век, со попрецизно упатување од втората половина на IX век и почетокот на X век²⁶. Големата петапсидална црква на локалитетот Кале кај Крупиште со Мартириум и црквата на Петнаесетте маченици во Струмица²⁷, Б. Алексова директно ги поврзува со податоците за Климент како епископ на првата словенска епархија на Балканот²⁸. На откриените плочи без некаков ред или, поточно речено, без некаква видлива смисла и сооднос се нашле фонолошки заедно симболи и графеме од различни цивилизации и култури. В. Киселов мисли дека во широката рунична зона од Лена, Прибајкалот, Монголија и

²² Б. Панов, *Брегалничката мисија*, Средновековна Македонија. Од македонската средновековна историја, т. III, Скопје 1985, 178-192.

²³ Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница*, 110-112.

²⁴ Исто, 109.

²⁵ Целосен преглед на сите споменици по Брегалница каде се откриени загадни знаци, графити и словенски глаголски и кирилски букви: Б. Алексова, ц. д., 107-118, 127, 137-138.

²⁶ Исто, 110-111.

²⁷ Како интересен историски податок упатуваме на регистрирањето на споменатата црква во Душановата грамота за манастирот Свети Архангели кај Призрен. За политичките цели на цар Душан и улогата на црквата во нивната реализација во Македонија, вклучувајќи ја и црквата Св. Петнаесет во Струмица, Л. Славева, *Споменици на Македонија*, т. III, 198, 243, 392, бел. 176.

²⁸ Б. Алексова, *Епископијата на Брегалница*, 160-179.

Седморечието влегувале и словенските земји, бидејќи јужносибирските орхоно-енисејски руни биле пренесени и во северносибирските области²⁹. Проучувањето на оваа значајна епиграфска граѓа од палеографско-лингвистички аспект ќе биде сложен и сериозен научен зафат во кој, покрај класификацијата и табелариото средување, ќе треба да се вгради компаративен материјал на епиграфската граѓа од претходните, истовремените и покасните периоди³⁰. Поради тоа цениме, се разбира во оваа фаза на научна елаборација, дека не може да се поврзат со Климент. Неговата дејност, и покрај извесни вести за поправка на азбуката, е поврзана со употребата на напoлно изградено писмо и книжевен стандардизиран словенски јазик. Според тоа, ќе треба да се мисли дека овој споменичен фонд индицира на периодот на формирањето и структурирањето на словенските азбуки кога до 855 година Константин-Кирил ја составил и средил словенската азбука, работејќи со Методија во „Словенското кнежевство блиску до Солун“. Повторно на дневен ред се поставува прашањето за приматот меѓу глаголицата и кирилицата. Епиграфскиот материјал покажува паралелна употреба на двата алфавитни состави. Кон тоа, меѓу другото, упатува и новото датирање на кирилските ракописи со што тие се поставени во исти хронолошки рамки со глаголските манускрипти. Н. Дурново и Н. Трубецки во својот обид за реконструкција на првобитното глаголско писмо разликуваат два слоја „Urkirchenslavisch“ наспроти „Altkirchenslavisch“.³¹ В. Мошин претпоставува сигурна упатеност на Константиновите соработници во примената на грчкото и латинското писмо за словенските зборови, истакнувајќи дека фонолошката база на глаголицата била иста со кирилската класичната структура на грчката азбука од 24 букви со дадени знаци за специфичните словенски гласови, покрај евентуалната редукција на несоодветните грчки гласови со фонолошка структура на словенскиот јазик³². Особено е важно, како што подвлекува В. Мошин, дека двете азбуки, што се наоѓаат во различните многу подоцнежни верзии на Храбровата апологија, не ја прикажуваат првобитната структура на глаголицата ни на кирилицата, зашто се тоа реконструкции направени после нивната повеќегодишна примена во книжевно-преведувачката работа во Моравија каде се извршени соодветни адаптации во зависност од гласовната структура на таа јазична средина³³. Фиксираните букви на епиграфските споменици од Брегалница, во смисла на претходниот заклучок, ќе треба да се смета дека го прикажуваат основниот почетен стадиум на прилагодување и усогласување меѓу двата основни фонолошки системи – словенскиот, според јужномакедонскиот говор на Македонските Словени околу Солун, и грчкиот јазик. Во секој случај, само една сериозна интердисциплинарна студија, со компара-

²⁹ В. С. Киселев, *Древняя история Южной Сибири*, МИА СССР № 9, Москва–Ленинград 1949, 362. Спор. и J. G. Février, *Histoire de l'écriture*, 1984, Editions Payot, Paris, 314–320, 504–526.

³⁰ Како на пример во духот на сериозната студија од И. Гошев, *Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, София 1961.

³¹ Н. Дурново, *Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов*, *Byzantinoslavica* I, 1929, 45–85; N. Trubetzkoy, *Altkirchenslavische Grammatik*, Vienne 1954, 13–112.

³² V. Mošin, *Jož o Hrabru*, 50.

³³ Исто, 51–55.

тивни проучувања³⁴, ќе може да даде попрецизен одговор на овие наши првични согледувања и претпоставки, за да можеме на овие епиграфски извори да им го одредиме поточно местото во развојните процеси на словенската писменост. Единствено што сега е наполно јасно дека наведениот епиграфски материјал директно говори за историскиот континуитет на писменоста кај македонскиот народ – азбуката била направена за него, применувана меѓу него и испишувана од него.

Lidiya Slaveva

LES TRACES DE LA LITTÉRATURE PRÉ-MORAVIENNE EN MACÉDOINE

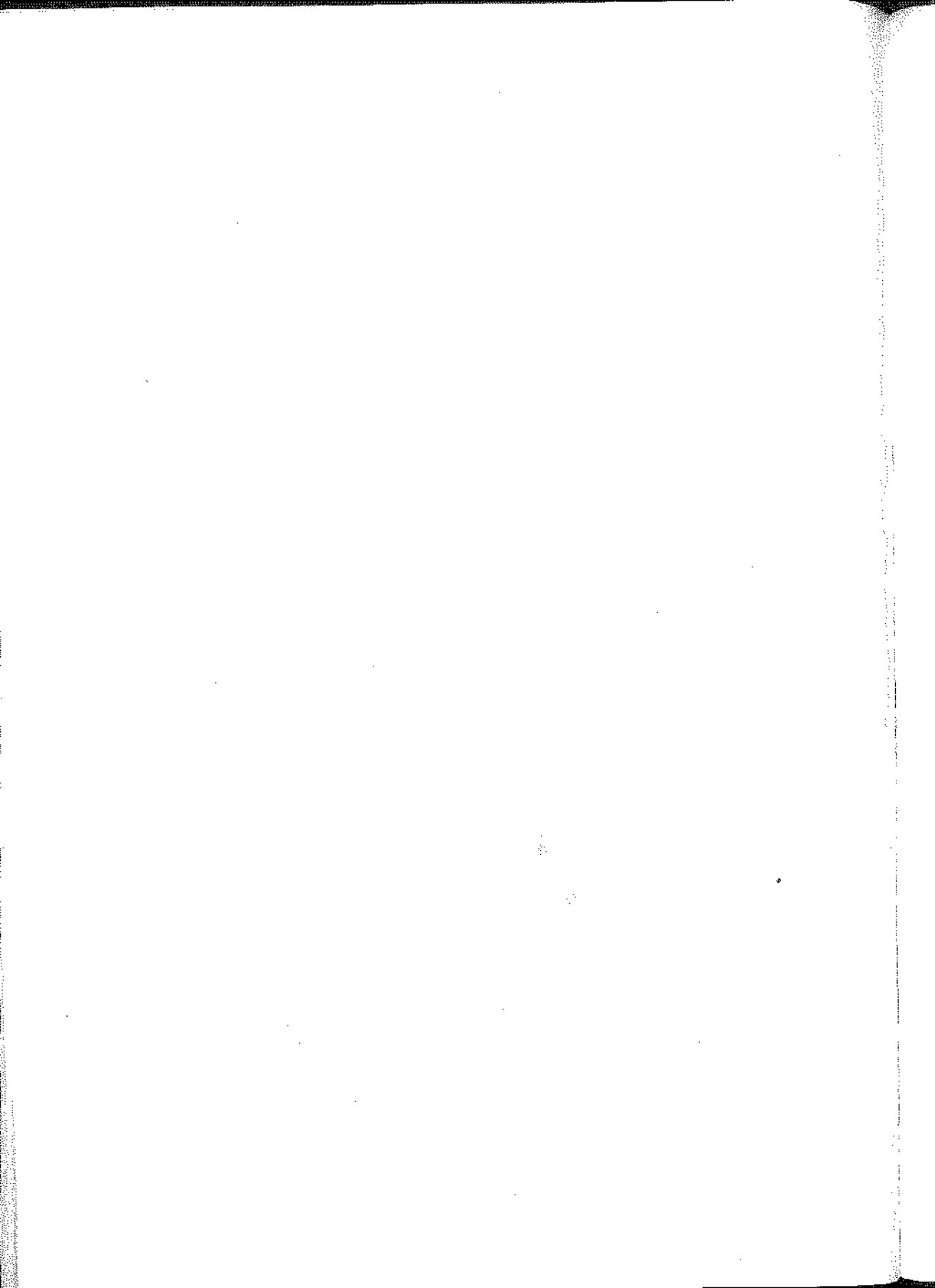
(Résumé)

Le matériel épigraphique de Brégnalitsa témoigne des débuts de la littérature slave justement ici, en Macédoine, en confirmant aussi les informations qui se trouvent dans les sources historiques littéraires sus-citées, relatives à la dite période de notre histoire.

Sur le matériel de construction des bâtiments à Krupišté, on a découvert des signes, des lettres et des dessins entaillés dans l'argile crue ou après la cuisson des briques. Sur le mortier de la première couche de l'église St. Sauveur près de Zlétovo, comme sur les spolias incorporés, provenant d'une construction antérieure, sont entaillés certains signes énigmatiques, croix, lettres cyrilliques ou glagolitiques. Sur la deuxième couche du mortier, on trouve les traces des lettres cyrilliques. La même pratique de l'indication spéciale slave ou plus exactement, la mise du timbre slave sur la plastique du christianisme précoce et sur autres matériaux de construction, a été faite régulièrement par les Slaves à l'occasion de la construction ou de la reconstruction des temples au temps de la cristianisation. Il faut surtout accentuer que les mêmes indications ont été faites aussi sur le matériel par lequel était renouvelé le temple détruit de la basilique épiscopale et du complexe d'habitations qui se trouvaient à nord-ouest de celle-ci. La richesse du matériel employé, l'extension de son application et ce qui est le plus important – la diversité des bâtiments et leur location en divers endroits le long de Brégnalitsa, témoignent clairement du désir primordial de laisser le témoignage de l'identité et de l'existence dans le-dit endroit, présent chez les Slaves en Macédoine.

C'est pourquoi dans la-dite phase de l'élaboration scientifique, nous considérons qu'on ne peut pas les lier à Clément. Son activité – malgré certaines informations relatives à la correction de l'alphabet – est liée à l'emploi de l'alphabet complètement élaboré et de la langue slave littéraire standardisée. Il en suit qu'il faut considérer que ce fonds de monuments nous indique à la période de la formation et de la structuration des alphabets slaves quand jusqu' en 855, Constantin-Cyrille a composé et classé l'alphabet slave en travaillant ensemble avec Méthode dans „une principauté slave non loin de Salonique“.

³⁴ Ќе треба повторно да се актуелизираат повеќето значајни варијанти на Азбучната молитва како и податоците од старословенските глаголски абecedари – Парискиот и Минхенскиот: спор. F. V. Mareš, *Нaholice na Moravě a v Čechách*, Slovo 21, Zagreb 1971, 133–200.

Људмил Спасов

МАКЕДОНСКИТЕ СЕ ПАСИВНИ КОНСТРУКЦИИ И НИВНИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО ПОЛСКИОТ, СРПСКИОТ/ХРВАТСКИОТ, РУСКИОТ И СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК

1. Проблемот на каноничниот пасив во словенските јазици се врзува со опозицијата агенс – пациенс, како и со граматичката функција на „рефлексивната“ морфема во конструкции со глаголи. Рефлексивната замена кај словенските јазици има доживеано еволуција од заменска функција до партикула. Таквиот пат е веројатно врзан со нејзиниот клитичен карактер (сп. дава се → се дава), понатамошниот развој е нејзината редупликација (како во македонскиот): сп. не давај му се себе (си), што пак, во крајна линија има доведено до граматикализација на рефлексивната замена (сп. го типот познат во словенскиот свет – се бања и сл.), па до создавање на низа од синоними, сп. бојати се, срхр. vs страховати; се плаши, бои се, мак. vs стравува; *bać się vs odczuwać strach*, полски итн. Вакви синонимски низи се добиваат по парадигматски пат со промена на морфолошката форма: сп. ја прифаќа таа работа → се прифаќа за таа работа (мак.); прихватити тај посао → прихватити се тога посла (срхр.); *podjąć daną pracę/podjąć się danej pracy*, полски. Но, ова не е наша тема. Исто така, треба да се забележи дека решенијата во различни јазици се различни: сп. ги примерите кај Исаченко и Ивиќ (1961/62) – краска држит се, сердце бѣт се (руски); *farba drży, srdce bije* (словачки); боја се држи, срце бије (срхр.).

Кажаното досега доведува до заклучок дека прашањето на „пасивните искази“ кај словенските јазици е прашање на дијатезата *in sensu largo*, а прашањето на функцијата на „рефлексивната“ морфема е врзано со множеството на предикативните искази, поврзани на формален план со се, а кое на реченично ниво дава искази со целосен или редуциран број на имплицираните аргументски структури. ...

2. Во македонскиот јазик и *mutatis mutandis* во сите словенски јазици се среќаваме со споменатото множество на предикативните искази кои на формален план ги поврзува се, па во таа смисла зборуваме за се-деривација. Во историска смисла нивниот извор се концентрира околу т.н. *se passivi – se reflexivi (se effundutur, effunditur)* (Ivšić 1970), а во современоста тие се јавуваат во две подмножества (со агенс и без него),

т.е. со можна редуција на бројот на имплицираните аргументски структури. Според тоа синтаксичкиот експонент се ја блокира позицијата на аргументите на два начина: {се} како средство за блокада на синтаксичката позиција на аргументот определен како персонален извршител, т.н. {се_{sub}} и {се} како средство за блокада на синтаксичката позиција на аргументот определен како објект {се_{obj}} (за ова в. Topolińska 1984 : 114 pass).

Се-derivацијата претставува идиоматска појава за словенските јазици во однос еден кон друг, но истовремено таа е идиоматска појава во однос на другите светски јазици (за ова в. на пр. Comrie 1983).

За се-derivацијата во контекст на дијатезата, залогот, пасивот имаат пишувано разни автори од гледна точка на разни јазици: така за полскиот јазик сп. Laskowski 1984, 1987; Saloni, Boguslawski; за македонскиот јазик сп. Корубин 1986 (и на други места); за полскиот, српско-хрватскиот и македонскиот (од конфронтативна гледна точка) има пишувано Topolińska 1984.

Сите автори се сложуваат дека се-derivацијата претставува еден тип на дијатетичка деривација. Во моево разгледување на проблемот ја прифаќам следната дефиниција (или дефиниции) на дијатезата: „relacja między zbiorem (ponadjednoelementowym argumentów predykatu i sposobem ich wyrażania w formalnej (powierzchniowej) strukturze zdania“ (Laskowski 1987 : 73); „morfosyntaktyczne właściwości diateticzne czasowników słowiańskich to idiosynkretyczne właściwości odpowiednich leksemów zależne tak od semantyki predykatów, które te czasowniki formalizują, jak i od charakteru i zakresu zmienności formalnej określonego przez ich budowę morfologiczną. Konsekwentnie odpowiednia informacja w opisie języka ma status raczej informacji słownikowej niż gramatycznej“ (Topolińska 1984 : 133).

3. Да приведеме сега едно множество на предикативни искази кои ги поврзува елементот се во нивниот состав, што значи дека сите биле подложени на се-derivацијата. Тие претставуваат примери на типичен избор од гледна точка на македонскиот јазик. Следната етапа е нивната споредба со евентуалните еквиваленти во словенскиот јазичен свет.

Примери:

- (1) се капе, се мие
- (2) се караат
- (3) Бевме на планина. Се стемни. vs Не стемни на планина.
- (4) Овде се продава печиво.
- (5) Стаклото се скрши.
- (6) Заповед се дала од царот.
- (7) се бара работа vs се бара крадецот
- (8) се мисли дека е потребно
- (9) Тоа месо (може да) се јаде.
- (10) Се отепа детето од луѓето.

Дадените примери претставуваат определени комуникации за кои прифаќаеме дека се дадени некаде, од некогаш и некогаш. Сите тие претставуваат авторизирани (актуализирани) информации како проекции на отсечки од стварноста. На тој начин тие се селектирани од сите можни ситуации што се случиле во исто време на едно место кое можело да биде опфатено со перцепцијата на информантот. Информантот може да претпостави дека такви настани можат да се случат и на места на кои тој не може да биде (не бил и, можеби, никогаш не ќе биде) присутен, но неговото лично и наследено колективно искуство тоа му го сугерира.

Да симулираме сега една општа ситуација: да ги претпоставиме сите можни описи на светот кои можат да се конструираат врз база на горните комуникации. Потребно е во таа смисла да се задржаме врз содржините претставени погоре како врз информации, но мултиплицирани до бројот на сите можни описи дадени врз основа на реално реализирани настани. Заради поедноставност се задржуваме на двете фактивни временски зони – сегашноста и минатоста.

Во тој случај нашите искази (кои всушност претставуваат описи на ситуации) ќе изгледаат како што следува:

(1') Марко го капе Марко. Никола го капе Никола. Џон го капе Џон. Лајза ја капе Лајза. Јуми ја капе Јуми. (И сè така – до констатацијата на сите ситуации во светот кога определени живи суштества ја вршат таа активност.)

(2') Марко го кара Славко. Славко го кара Марко. Буш го кара Горбачов. Горбачов го кара Буш. (И сè така – до констатацијата на сите ситуации во светот кога определени суштества ја вршат таа активност.)

(3') Стана мрачно на планината Водно. Стана мрачно на планината Роки. Стана мрачно . . . додека таму беа x , y , z . (И сè така.) На планината Водно се Марија, Никола, Трајко. (И сè така.)

(4') Во Скопје x продава печиво. Во Њујорк y продава печиво. Во Бејин z продава печиво. (И сè така.)

(5') Ветерот го заниша прозорецот. Стаклото стана парчиња. или: Никола го скрши стаклото. (И сè така.)

(6') Министерот даде заповед. Министерот го потпиша името на царот врз заповедта. (И сè така.)

(7') Трајко бара работа од Никола. Никола бара работа од Никола (од себе). Шефот бара работа од Никола. (и сè така); односно (втора интерпретација) –

Крадецот го украде доброто на сите. Сите го бараат крадецот.

(8') Никола мисли дека е потребно да (дека) x . . . Џаоце мисли дека е потребно да (дека) x . . . Ал Сахам мисли дека е потребно да (дека) x . . . (И сè така.)

(9') Никола го јаде тоа месо. Баша го јаде тоа месо. Џон го јаде тоа месо. Сите (или: многу) го јадат тоа месо често и во разни прилики. (И сè така.)

(10') Луѓето го утепаа детето. Луѓето го 'доведоа детето во ситуација да изврши самоубиство' (=да се отепа).

Забелешка: Овие информации (описи на ситуации) претставуваат структури кои ѝ претходат на предметната конкретизација и јазичната формализација. Тој „уште-не-јазик“ го симулираме со македонскиот јазик.

Ако, понатаму, тргнеме од сите описи (кои, се разбира, ѝ одговараат на вистината) и да го претпоставиме со бројот на сите можни описи, добиваме множество модели на предавање на семантички информации (в. на п. Carnap, Bar-Hillel 1952).

4. *Mutatis mutandis* „семантичката информација“ ѝ соодветствува на една предикатско-аргументска структура разбрана како организирано множество од различни предикати и множество од различни аргументи. За сите тие множества на предикатско-аргументските структури да се претворат во искази на природен јазик, потребно е да бидат актуализирани.

Предикатско-аргументската структура на својот пат до текстот на еден јазик треба да биде подложена на следните процеси: хиерархизација на аргументите (последича на објективните околности – еден зборувач на еден јазик може во еден момент да биде присутен на едно место; како и свесна интервенција на зборувачот – тој го кажува она што го гледа, видел, или она што го има собрано како искуство), потоа утврдување референција на аргументите – индивидуализирање или обопштување и, на крајот, на редукција – последича на економијата во јазикот, односно на економијата во информацијата: со помала должина на исказот, со помал број на јазични единици (преку квантификација) да се даде посодржинска информација. Значи, во целиот процес – од предикатско-аргументска структура до нејзината формализација во исказ – се создава хиерархија во осознавањето и хиерархија во интерпретацијата.

Селекцијата на аргументите подразбира дека една личност која го интерпретира настанот (која вообичаено се нарекува интерпретатор) врши избор (наметнат од ситуацијата, а сепак субјективен избор) меѓу аргументите и определува центар на ситуацијата или прв аргумент. Формализацијата на ваквата селекција бара определена тематизација (топикализација) на текстот преку поставувањето на определена синтаксичка структура, односно претпоставува постоење на дијатетичка деривација, а во таа смисла истакнување (или – неистакнување) на агенсот во реченицата. Типизацијата на синтаксичката структура значи создавање (или прифаќање) на определени типови граматички конструкции. Ваквите конструкции ги опишуваме со функционални термини на дистинктивните признаци: перфективност, неагентивност, пасивност и резултативност.

5. Мојата намера е во испитувањето на врската меѓу се-деривацијата и појавувањето/непојавувањето на агенсот кај примерите покажани на почетокот што претставуваат типизација на соодветното множество искази во македонскиот јазик, тие да бидат конфронтирани со соодветни примери од група словенски јазици.

Тргнувам од претпоставката дека сите тие примери на површината покажуваат хиерархизација различна од неутралната. Во таа насока овие искази ги сфаќам како конверзи на соодветните искази кои претставуваат една неутрална проекција на длабинската структура (односно – на „основната“ предикатско-аргументска структура), а тоа се случуваат кога агенсот е формализиран како прв аргумент. Меѓутоа, мотивацијата за таквата конверзија се наоѓа и во длабинската структура, а е претставена преку изборот на аргументот кој во дадена реченица ќе укаже на партиципиентот кој е центар на опишаната ситуација и ќе биде определен како прв аргумент. (сп. Laskowski 1987 : 74)

Најопштата претпоставка за непојавувањето на агенсот во се-дери-вацијата лежи во комуникацискиот динамизам, па таквите искази бараат кооперација со јазичниот или ситуационскиот контекст.

Примерот (1) се капе, се мије покажува двоаргументски предикат кој имплицира идентичност на аргументите. Во случај на деривација тука имаме:

– x го капе x.

Ваквите конструкции покажуваат: ∅ перфективност; ∅ неагентивност; ∅ пасивност; ∅ резултативност.

Овој пример и кај другите словенски јазици ги има истите наведени признаци. Сп. kąpie się, myje się (полски), купа се, мије се (срхр.), мывается (руски), купа се, умива се (слов.)

Прегледот покажува дека македонскиот јазик во овој случај се согласува со другите словенски јазици. Појавувањето на агенсот кај овој тип примери е факултативно, т.е. е неутрално во однос на маркираноста на дијатезата.

Примерот (2) се караат (Марко и Славко) (x, y) покажува (минимум) двоаргументски предикат кој имплицира симетричност на аргументите (в. Topolińska 1984 : 130). Во случај на деривација, имаме:

– x го (с)кара y

– y го (с)кара x

Ваквите конструкции покажуваат: ∅ перфективност; ∅ неагентивност; –пасивност; ∅ резултативност.

Овој пример и кај другите словенски јазици ги има истите наведени признаци. Сп. kłósa się (полски), сваѓају се (срхр.), ругаются (руски), kregajo se, prerigajo se (слов.)

Примерот (3) се стемни на планина vs не стемни на планина во македонскиот јазик покажува притисок на веќе порано афирмираниот модел, и таквите примери вовлекуваат во себе анафора, односно временска референција: ‘се стемни/се раздени кога x се наоѓа во состојба у’, што можеме да ја актуализираме како:

Бевме на планина.

Се стемни.

Се стемни кога бевме на планина. (в. Спасов 1988 : 147)

Ваквите конструкции покажуваат: +перфективност; +неагентивност; –пасивност; +резултативност.

Адекватните искази кај другите словенски јазици изгледаат како што следи: *Ściemniło się, kiedy byliśmy w górach.* (полски), Стамнило се је (нас је) када смо били на планини. (срхр.), *Были мы в горах. Стемнело.* (руски), *Bili smo v gorah. Stemnilo se je.* (слов.)

Македонскиот пример покажува промена на дијатезата, т.е. преместување на излезниот пункт на комуникатот од локалниот врз персоналниот аргумент, со истовремено експлицитно појавување на определбите за место или време, за коишто содржаната информација во основниот предикат, во дадениот комуникат станува суштинска (сп. *Topoińska* 1984 : 132). Овие примери покажуваат кондензација на две предикатско-аргументски структури, па така симетричната семантичка и неграматичка интерпретација на македонските примери во другите словенски јазици, ќе изгледа: *Нè стемни на планина.* (мак.), *'Zmrok zastał nas w górach.'* (полски); *Ме раздени на пат.* (мак.), *'Świt zastał mnie w drodze.'* (полски). Аналогна кондензација покажува и срхр. пример: *Не осване где омркне.*

Примерот (4) *Овде се продава печиво.* покажува двоаргументски предикат, при што првиот аргумент е облигаторен, а вториот е факултативен и на површината е претставен преку агенсот.

Сп.: *Овде се продава печиво од (страна на) добри пекари.*

Овде имаме работа со $\{ce_{sub}\}$ кое ја блокира позицијата на аргументот во непосредна зависност од *verbum*.

Ако пак агенсот го претставиме како прв аргумент, ќе добиеме: *Добрите продавачи (сите пекари и некои други трговци) продаваат овде (локализирано – во Скопје) печиво.* Агенсот може да биде заменет и со неопределениот обопштувачки оператор 'некој' (значи: +anim.).

Ваквите конструкции покажуваат: –перфективност; –неагентивност; +пасивност; –резултативност.

Забелешка: Примерите – *Овде се продава печиво и други хранителни продукти.* покажуваат збир на предикатско-аргументски структури (ПАС), значи: *Овде се продава печиво.* + *Овде се продаваат други хранителни продукти.*

За ваквите конструкции Ивиќ (1961/62 : 145) истакнува: „Ирелевантно је при том: ко врши прелазну радњу Р, да ли га је уопште могуће у датом случају идентификовати, и да ли је у форми З сваки пут могуће сагледати објект обухваћен реализацијом таквот вршења.

Примери: *човек се кажњава (због недела) – неко човека кажњава (због недела); рукави се цепају (од трења) – неко рукаве цепа (од трења).*“

Неопределениот обопштувачки оператор 'некој', во ваквиот тип искази, во однос на функционалната перспектива на реченицата е во втор план, така што може вториот аргумент (причината на дејството) да се јави во улога на агенс. Сп. *Недело човека кажњава.; Трење цепа рукаве.*

Сп. во другите словенски јазици: *Tutaj sprzedaje się pieczywo. – Tutaj sprzedaje się mąka. vs Tutaj sprzedają mąkę.* (N vs A) (полски), *Ту се продаје печиво.* (срхр.), *Здесь продаются кондиторские изделия.* (руски), *Tu (tukaj) se prodaja pecivo.* (слов.).

Примерот (5) *Стаклото се скрши*. покажува минимум двоаргументски предикат при што агенсот е вториот аргумент при што тој може да биде +агит., или пак во функција на аргумент да се јави сила на природата. Ако агенсот го претставиме како прв аргумент, ќе добиеме искази од типот: Ветерот (човекот) го скрши стаклото. Напоменувајќи дека дијатезата како продукт на ваквата деривација традиционално се нарекува пасивна, Topolińska (1984 : 116) во објаснувањето на овие примери го предлага следниот модел 'x дејствува и тоа дејствување предизвикува промена на состојбата у' – 'се одвива нешто, што причинува промена на состојбата у во врска со дејствието на x'.

Забелешка: Во овој модел во македонскиот јазик се вклопуваат и глаголи од интернационалниот лексички слој на {-ира}, сп.: Младината се организира (од страна на извидничката организација).

Ваквите конструкции покажуваат: +перфективност; –неагентивност; +пасивност; +резултативност.

Во другите словенски јазици примерот има следен изглед: Szkló się stukło. (полски), Стакло се сломило. (срхр.), Стекло разбилось. (руски), Steklo se je razbilo. (слов.)

Во полскиот јазик во колоквијално маркирани искази можно е јавување на агенсот, при што се истакнува каузацијата: Szkló się stukło przez to krzesło. Македонската паралела ќе биде: Стаклото се скрши од масата.

Примерот (6) *Заповед се дала од царот*. во принцип е ист како и типот претставен преку примерот (5), при што агенсот се појавува (од царот), и може да се толкува како трет аргумент: Заповед се дала во (од) името на царот. Сп. на пр. во полскиот Rozkaz był wydany przez cara., Заповед је дата од цара. (срхр.), Приказ дається царем. (руски).

Ваквите конструкции покажуваат: +перфективност; –неагентивност; +пасивност; +резултативност.

Агенсот може да оди и како прв аргумент (подмет) на дејството и со транзитивен глагол: Царот даде заповед. (мак.), Цар је дао заповед. (срхр.), Cesar dá zapoved. (слов.)

Примерот (7) *се бара работа vs се бара крадецот* може да ги има следните толкувања: 'x бара работа за x' – 'x бара работа од у' vs 'x го бара крадецот'.

Овде ги има следните признаци: –перфективност; –(+)неагентивност; + (0)пасивност; –резултативност.

Во другите словенски јазици ги има следните паралели: Szuka się pracy./złodzieja. (полски), Тражи се посао. / лопова. (срхр.), Нужна работа. / Ищем вора. (руски), Išče se delo./Išče se tat.

Во словенечкиот јазик со транзитивни глаголи во вакви примери има развивање процесуалност, т.е. употреба на акузатив во функција на предмет на дејството, сп.: Išče se mlajšo žensko (iskalo se bo mlajšo žensko)., наспoredно со употреба и на финитен глаголски облик – Iščejo mlajšo žensko. Сп. и други примери каде имаме усолгасување на формата на номинативот и акузативот – Mnogo stvari se je pozabilo. /Vsepovsod se išče zlato./ Mnoge stvari se je pozabilo. (Toporišič 1976 : 294).

Примерот (8) се мисли дека е потребно е типична безагентивна конструкција. Него можеме да го интерпретираме вака: 'x мисли дека е потребно', при што како x го сфаќаеме 'секој' (значи – општ квантификатор), па во тој случај 'некој' (значи – егзистенцијалниот квантификатор) ќе биде само конкретизација на 'секој'.

Ваквите конструкции ги имаат следните признаци: –перфективност; +неагентивност; +пасивност; –резултативност.

Во другите словенски јазици ги има следните паралели: *Mysli się, że to jest potrzebne.* (полски), Мисли се да је потребно. (срхр.), *Думается, что это необходимо.* (руски), *Misli se da je potrebno.* (слов.)

Затоа ваквите конструкции одат во 3. лице единина, што значи во не-лицето. Морфемата се го формализира општиот вршител на дејството. Сп.: се вели – луѓето велат (мак.); *govori se – ljudje govorijo* (слов.); тука се оди на Водно (мак.) – Луѓето тука одат на Водно. (слов.) *Тод се hodi/se gre* на Triglav.

Примерот (9) *Тоа месо (може да) се јаде.* ги претставува безагентивните конструкции, што значи дека на преден план се истакнува општиот квантификатор 'секој', значи: 'секој може да го јаде тоа месо ако сака', што, пак, имплицира: 'некои не јадат месо од тој вид'.

Ваквите конструкции покажуваат: –перфективност; +неагентивност; +пасивност; –резултативност.

Во другите словенски јазици ги има следните паралели: *To mięso można zjeść. (daje się jeść)* (полски), *То се месо може јести.* (срхр.), *Это мясо можно есть.* (руски), *To meso se lahko je. (se da jesti).* (слов.).

Примерот (10) *Се отепа детето од луѓето.* е карактеристичен за македонскиот јазик.

Во другите словенски јазици овој пример ги има следните паралели: *Chłopak się zabił (przez tych ludzi).* (полски), *Дечак се убио (ради тих људи).* (срхр.), *Ребёнок, избитый людьми.* (руски), *Otrok se je ubil.* (слов.)

Ваквите примери покажуваат: +перфективност; –неагентивност; +пасивност; +резултативност.

Македонскиот пример покажува дека дури и во реченици (или – конструкции) кои се агентивни во другите словенски јазици, значи имаат агентивна репрезентација, во македонскиот јазик може да се работи за пасив од се-дериацијата. За илустрација го приведувам и следниот пример: *Не е познато како ќе се оди на Пелистер од страна на претставниците на Армијата.* (МТВ)

Заклучок

Барајќи ја смислата за истакнувањето/неистакнувањето на агентот во речениците кои формално ги карактеризира се-дериацијата, сметам дека мотивацијата се наоѓа во длабинската структура и произлегува од карактерот на исказот. Тој во секој случај е сложен и опфаќа реченици со идентификувачка референција (S e P), реченици со неопределена дескрипција (Ех 'Постои најмалку едно x такво, дека . . .'; Е!х 'Постои само едно x такво, дека . . .') и кондензирани референцијални реченици.

Примерите ги групирам на тој начин што ги парафразирам служејќи се со лично-предметните заменки *некој*, *нешто*, како и со неопределената замена *еден*, а нив ги разбираам како експоненти на неконкретизираниот поим. Конкретизираниот поим, се разбира, го означуваат сопствените или конкретизираните именки.

Речениците со идентификувачка референција се претставени преку примерите (1) Марко се капе., Никола се мие.; (2) Сацо и Никола се караат.

Неопределените дескрипции се појавуваат во речениците: (4) 'Постои најмалку едно место и постои најмалку еден х кој продава печениво.', (7) 'Постои најмалку еден х кој бара работа од у.', 'Постои само еден х кој бара работа од х.', 'Постои најмалку еден х кој го бара крадецот.', (8) 'Постои најмалку еден х кој мисли дека е потребно.', (9) 'Постои најмалку еден х кој може да го јаде тоа месо'.

Референцијални кондензирани реченици: (3) Времето се стемни кога ние бевме на планина., (5) Конкретна сила го скрши стаклото., (6) Царот дал заповед., (10) Лутето го отепиа детето.

На крајот можам да заклучам дека речениците со неопределените дескрипции најчесто се формализираат преку се пасивната деривација, а најретко преку кондензираните референцијални реченици, бидејќи секундарниот пациенс како експонент на субјектот се јавува вообичаено во класичниот пасив.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Carstairs R., Bar-Hillel, Y. (1952): *An Outline of a Theory of Semantic Information*. Technical Report 247, MIT.

Comrie, B. (1983): *Language Universals and Linguistic Typology*. Basil Blackwell, Oxford.

Ивић, П. (1961/62): Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом. *Јужнословенски филолог* XXV, 137-151.

Ivšić, S. (1970): *Slavenska poredbena gramatika*. Školska knjiga, Zagreb.

Корубин, Бл. (1986): *Јазикот наш денешен*, Скопје.

Laskowski, R. (1984): Diateza a morfologiczna kategoria strony. (Во:) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Pod red. R. Grzegorzczkovej, R. Laskowskiego, H. Wróbla. Warszawa, 136-137.

Laskowski, R. (1987): Kategoria strony w języku polskim, *Prilozi* XII/2, МАНУ, Оддел. за лингв. и литер. наука, 73-84.

Спасов, Љ. (1988): Метајазички правила на предноста (транзитивноста на македонскиот глагол од гледна точка на глаголската валентира). *Македонски јазик*, XXXVIII-XXXIX : 141-149.

Topolińska, Z. (1984): Właściwości diatetyczne czasowników w języku polskim, macedońskim i serbsko-chorwackim (założenia opisu typologicznego). (Во:) *Studia konfrontatywne polsko-podlubiowsłowiańskie*, Ossolineum, Wrocław, 103-134.

Toporišič, J. (1976): *Slovenska slovnica*, Obzorja. Maribor.

Ludmil Spasov

THE "SE" PASSIVE CONSTRUCTIONS IN MACEDONIAN AND THEIR POLISH, SERBIAN/CROATIAN, RUSSIAN AND SLOVENIAN EQUIVALENTS

(Summary)

The following examples show the "se" derivation in Macedonian:

- 1) Se kape, se mie
- 2) Se karaat (Marko i Slavko)
- 3) Se stemni na planina. vs Në stemni na planina.
- 4) Ovde se prodava pečivo.
- 5) Stakloto se skrši.
- 6) Zapoved se štala od carot.
- 7) Se bara rabota. vs Se bara kradecot.
- 8) Se misli šeka e potrebno.
- 9) Toa meso (može da) se jade.
- 10) Se otepa deteto od lugeto.

The problems that appear in this analysis are as follows:

- 1) Neutral diathesis in reflexive constructions
- 2) The pragmatic character of the opposition between the active and passive voice
- 3) The aspect of verbs in "se" passive constructions
- 4) The category of transitivity vs "se" passive constructions
- 5) Constructions with the agent present and omitted.

Германија Шокларова-Љоровска

НЕУТРАЛИЗАЦИЈА НА НЕГАЦИЈАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

Предмет на анализа се случаите во кои конструкциите со формално изразена потврда имаат значење на негација, како и случаите во кои конструкциите со формално изразена негација имаат значење на афирмација. Оваа појава се среќава кај условниот и кај временскиот период. Од условниот период е карактеристична само за нереалниот условен период.

Овде ќе се обидеме да го проследиме однесувањето на разгледуваните форми во споменатите случаи во македонскиот и во полскиот јазичен систем. Најнапред, за илустрација, ќе приведеме по неколку изворни примери од македонскиот јазик, а паралелно со нив ќе дадеме и нивни полски преводни еквиваленти, како и полски изворни примери заедно со македонски преводни еквиваленти, со цел да ги споредиме формите во двата јазика и да го откриеме нивното значење. Прво ќе почнеме од афирмативните форми. Сп.:

(1) Мене ми треба живот со дете. Ако го имав, можеби, тагата ќе протечеше со Дрим. (ВМР 63)

(1a) Ja chcę życia z dzieckiem. *Gdybym* je miała, może by żal spłynął z Drimem. (ВМК 64-65)

(2) Ех, издивна. Да го имав, сета ќе му се свртев нему, а очите наведнати над детето не ќе го гледаа Стојмира. (ВМР 337)

(2a) Ech, westchnęła. *Gdybym* je miała, cała bym się jemu poświęciła, a oczy zwrócone ku dziecku nie wypatrywałyby Stojmira. (ВМК 336)

(3) Се разбира, ќе беше многу подобро, доколку победеа.

(3a) Rzecz jasna, byłoby o wiele lepiej *gdyby* wygrali.

Неисполнетиот услов кој е содржан во протазата е причина за да не се реализира она што е содржина на аподозата и покрај тоа што постоела можност, како и спремност, желба, намера и сл.

Ќе приведеме уште еден пример, од кој многу јасно се гледа дека со афирмативните форми се констатира отсуство на дејството, непреземање на никаква акција која била можна, за чија реализација постоела

дури и желба, како и свест за последиците од нејзиното извршување. Сп.:

(4) Да го убиеја, ќе ги фатеа и ќе ги затвореа.

(4a) *Gdyby go zabili, złapałby ich i zamknęli.*

Со истиот пример, при замена на потврдните форми со одречни, се потврдува извршувањето на дејствата, нивното присуство во минатото. Сп.:

(5) Да не го убиеја, не ќе ги фатеа и не ќе ги затвореа.

(5a) *Gdyby go nie zabili, nie złapałby ich i nie zamknęli.*

Еве уште неколку примери со негирани форми во двата дела: во протазата и во аподозата. Сп.:

(6) Да не каже, не ќе знаеше. (BMP 23)

(6a) *Gdybym ci nie opowiedział tego, nawet byś nie wiedziała.* (VMK 234)

(7) Ако не беше ти, не ќе ја паметев онаа ноќ. (BMP 429)

(7a) *Gdyby nie ty, nie pamiętałbym tej nocy.* (VMK 424)

Негираните форми со афирмативно значење, како и афирмативните форми со значење на негација, можат да се појават во иста реченична конструкција: едната во протазата, а другата во аподозата. Сп.:

(8) Ќе си течеше сè без потрес, само да не го донесеше патот тоа девојче пред Боцевата берберница. (БКЛ 82)

(8a) *Wszystko szłoby nadal łagodnie i bez wstrząsów, gdyby tylko drogi losu nie sprowadziły przed golarnię Bocego tej dziewczyny.* (BKW 76)

Како што се гледа и од приведените примери, во македонскиот јазик за изразување на нереален услов најчесто употребуван сврзник е сврзникот *да*, поретко се среќава сврзникот *ако* (кој е карактеристичен за реалниот услов), како и сврзникот *доколку* (кој се јавува под влијание на српскохрватскиот сврзник *уколку*). Покрај овие сврзници, со условно значење се јавува и сврзникот *кога*, во случаите во кои предикатот на протазата е изразен со формите на можниот начин. Сп.:

(9) *Ах*, Кејтеновиот син *кога* би можел да признае, *кога* навистина би признал такво нешто, можеби старчето и би му простило, но Кејтеновиот син не признаваше. (ЖЧГ 138)

(9a) *Ach gdyby syn Kejtana mógł się przyznać, gdyby naprawdę przyznał się do tego, stary może by mu darował, ale syn Kejtana nie przyznał się.* (ZCW 138)

Во полскиот јазик за изразување на нереален услов служат сврзниците: *gdyby*, *żeby*, *jakby*, *jeśliby*, *jeżeliby*. Од нив најфреквентен е сврзникот *gdyby*. Сп.:

(10) *Gdyby Jan wyzdrowiał, to by wstał z łóżka.* (EGM 107)

(10a) Да оздравеше Јан, ќе станеше од постела.

(11) *Gdybym wierszy pisać nie umiał, / może by las pięknie szumił.* (ZKP 102)

(11a) *Да не знаев да пишувам песни, / можеби шумата убаво ќе ми шумеше.*

(12) *Żeby Maria miała ogródek, to by miała co robić.*

(12a) *Да имаше бавча Марија, ќе имаше што да работи.*

(13) *Żeby babcia żyła, to by posadziła pomidory.*

(13a) *Да беше жива баба ми, ќе посадеше домати.*

Истите овие сврзници служат и за изразување на можен услов. За каков вид условен однос се работи решава меѓусебниот однос на предикатите, нивната семантика, како и ситуацијата односно позициониот контекст. Кај реалниот условен период сврзниците се без партикулата *by*.

Во македонскиот јазик во својство на предикати на нереалниот условен период се среќаваат формите на минато-идно време. Покрај нив се појавуваат и формите скоро на сите глаголски времиња. За да биде појасно, ќе приведеме по еден пример за секоја комбинација. Сп.:

1.a. *Минато определено несвршено време* (од свршени глаголи) во протазата, а *минато-идно свршено време* во аподозата:

(14) *Проклет да бидам, да не завршеше така ненадејно оној ден, денес далеку ќе дотераше.* (ЖЧ)

б. *Минато определено несвршено време* (од несвршени глаголи) во протазата, а *минато-идно несвршено* во аподозата:

(15) *Да те сакаше, ќе те чекаше.*

2.a. *Минато определено свршено време* во протазата, а *минато-идно свршено* во аподозата:

(16) *Сандре Самарија ќе го споменеше бегањето, ако Арлен Шумков не побрза.* (ЈСВ)

б. *Минато определено свршено време* во протазата, а *минато-идно несвршено* во аподозата:

(17) *Оф Стефче ле, да не отиде на таа пуста туѓина, сега ќе те гледав.* (ВИ)

3.a. *Сегашно несвршено време* во протазата, а *минато-идно свршено* во аподозата:

(18) *Ах, да ми е тука револверот, сите ќе се разбегавте!* (ЈБ)

б. *Сегашно несвршено време* во протазата, а *минато-идно несвршено* во аподозата:

(19) *Да сме граѓани, ќе работевме под сенка, ќе седевме и на готово ќе јадевме.* (ВИ)

4.a. *Предминато свршено време* во протазата, а *минато-идно свршено* во аподозата:

(20) *Да не беше ја сторил таа гурултија, не ќе излезеше така работава.* (ВЧ)

б. *Предминато свршено време* во протазата, а *минато определено несвршено време* (плус да-конструкција) во аподозата:

(21) *Да не бев се успал, немаше да го сретнам поп Никодина.* (ГА)

5. Исто така и со прекажани форми на следниве времиња:

а. Минато определено несвршено време во протазата, а минато-идно свршено време во аподозата:

(22) Да учел, ќе научел.

б. Минато определено свршено време во протазата, а минато-идно свршено време во аподозата:

(23) И да ѝ ја кажел вистината, што ќе стореше?

Прекажаните форми на минато определено свршено време се доста ретки. Еве еден пример:

(24) Испратил телеграма. Испратил тикви. Да испратил, ќе ја добиевме.

Толкувањето на оваа конструкција изгледа вака:

(24а) Не е вистина дека испратил. Да испрател, како што тврди дека испратил, ќе ја добиевме, но ние не ја добивме, затоа што не ја испрати(л).

Предикатите на нереалниот условен период во полскиот јазик во двата дела: во протазата и аподозата се изразени со формите на можниот начин (*tryb przysuszczajacy* односно *tryb warunkowy*).

Нереалниот условен период на формален план се поклопува со можниот условен период, кој покрај разгледуваните форми (условен сврзник со партикулата *bi* и формите на можниот начин (*coniunctivus potentialis*) се служи и со формите на индикативот. Разликата помеѓу реалниот и нереалниот услов се појавува на семантичко рамниште. Истите форми доколку се однесуваат на минатото, изразуваат нереален услов, додека кога се однесуваат на иднината изразуваат можен услов. Сп.:

(25) *Gdybym dostała bilet, poszłabym do kina.*

(25а) Кога би добила билет, би отишла на кино.

Оваа конструкција може да има две толкувања:

(26) *Nie dostałam biletu i ponieważ nie dostałam, nie poszłam do kina.*

(26а) Да добиев билет, ќе одев на кино, но бидејќи не добив, не отидов. и

(27) *Jest możliwe, że dostanę bilet i jeśli tak się stanie, pojdę do kina.*

(27а) Ако има можност да добијам билет, имам желба да одам на кино.

Во македонскиот јазик кога условниот период е изразен со формите на минато-идно време тогаш нема дилема, се работи за нереален услов, додека кога условот е изразен со формите на можниот начин, тогаш во двата јазика на формално рамниште постои можност за двојна интерпретација, како нереален и како можен услов. Сп.:

(28) *Ach, кога Кејтеновиот син би можел да признае, кога навистина би признал такво нешто, можеби старчето и би му простило.*

(28а) *Ach, gdyby syn Kejtenu mógł się przyznać, gdyby naprawdę przyznał się do tego, stary może by mu darował. (ZCW 138)*

Интерпретацијата на овој пример би изгледала вака:

за минатото

(29) Ах, Кејтеновиот син да можеше да признае, да признаеше навистина такво нешто, можеби, старчето и ќе му простеше.

за иднината

(30) Ах, да може да признае, навистина да признае такво нешто, можеби, старчето и ќе му прости.

за минатото

(29a) Ach, *gdyby* syn Kejtена mógł się przyznać, *gdyby* się naprawdę przyznał do tego, stary może by mu darował.

за иднината

(30a) Ach, *gdyby* syn Kejtена mógł się przyznać, *gdyby* naprawdę przyznał się do tego, stary być może, że mu daruje.

За неопределеноста, т.е. непотполноста на примерот покажува и потребата од неговото поблиско определување, дообјаснување со дополнителна информација. Сп.:

(31) . . . кога навистина би признал такво нешто, можеби старчето и би му простило, но Кејтеновиот син не признаваше.

(31a) . . . *gdyby* się naprawdę przyznał do tego, stary może by mu darował, ale syn Kejtена nie przyznał się.

Во вакви ситуации во полскиот јазик доволно е да се појави прилошка определба за време и веднаш ситуацијата станува јасна. Сп.:

(32) *Gdybyś wstał wcześniej, skończyłbyś pracę.*

(33) *Wczoraj gdybyś wstał wcześniej, skończyłbyś pracę.*

(33a) Вчера да станеше порано, ќе ја завршеше работата.

(34) *Jutro gdybyś wstał wcześniej, skończyłbyś pracę.*

(34a) Утре ако станеш порано, ќе ја завршиш работата.

Како што веќе видовме и од приведените илустративни примери, со нереалниот условен период се констатира непостоење во минатото или сегашноста на две состојби: едната одразена во протазата, другата во аподозата, како и постоење на нераскинлива врска меѓу нив. Ова непостоење кое на формално рамниште е изразено со афирмативни форми може да биде фактичко непостоење кое се јавува како резултат на нереализирани можности од минатото, посматрани од гледна точка на минатото, односно сегашноста, или пак се работи за појави, состојби и сл. кои воопшто не можат да постојат поради природни или логички пречки. Сп.:

(35) Да имам крилја, би се натпреварувала со орелот.

(36) Да имав крилја, ќе се натпреварував со орелот.

(36a) *Gdybym miała skrzydła, ścigałabym się z orłem.*

(37) Бездетната мајка да имаше деца, би ги воспитала да бидат добри граѓани.

(38) Бездетната мајка, кога би имала деца, би ги воспитала да бидат добри граѓани.

(38a) *Gdyby bezdzietna matka miała dzieci, wychowałaby je na dobrych obywateli.*

Од сето она што го кажавме досега може да се заклучи дека нереалниот условен период не нè информира за она што се случува во реалниот свет, туку за нешта кои ниту постоеле, ниту постојат, ниту пак ќе постојат. Зборува за нереалниот свет за чие непостоење сме свесни, за свет во кој сè треба да изгледа како да постои, за свет на претпоставени можности или на пропуштени прилики, на нереализирани планови, очекувања, намери, како и на неисполнети желби, копнежи и сл.

За разлика од конструкциите со афирмативните форми кои, како што видовме, се однесуваат на нереалниот свет, истите тие конструкции, кога се изразени со негирани форми, се однесуваат на реалниот свет и изразуваат услови (се разбира и причинско-последични) односи помеѓу настани коишто се случиле во минатото, а бидејќи го одразуваат светот што постои, сметаме дека не би требало да се вбројуваат во нереалниот условен период, туку во реалниот. Сп.:

(39) *Да не трчаше, не ќе паднеш.* (значи, трчаше и падна).

(39a) *Gdybyś nie biegła, nie upadłabyś.* (więc, biegłaś i upadłaś).

Нашата анализа покажа дека кај нереалниот условен период при изразувањето на значењето: фактичко постоење во реалниот свет и привидно постоење или нефактичко постоење, односно фактичко непостоење, на формално-синтаксичко рамниште дошло до неутрализација на потврдните и на одречните форми, т.е. до губење на разликите помеѓу нив, а тоа довело до прераспределба на нивните функции, така што потврдните форми се оспособиле да изразуваат негација, т.е. непостоење, а одречните афирмација, т.е. фактичко постоење. Причина за оваа појава е неспособноста, неможноста на условните сврзници (*да, ако, доколку, gdyby, żeby*) да ги изразуваат значењата: фактичност, извршеност, како присуство во определен временски отсек, на определено место, кое најчесто не се споменува, но се подразбира. Со вклучувањето во комбинацијата и на негацијата овие сврзници стануваат способни да ги изразуваат споменатите значења.

Појавата афирмативните форми да можат да изразуваат негација, а негираниите афирмација, се среќава и кај временскиот период и тоа кај конструкциите со сврзниците *додека да // додека не, дури да // дури не* во македонскиот јазик, односно со сврзниците *dopóki // dopóki nie, róki // róki nie*, во полскиот. На нив ќе се задржиме другпат.

СПИСОК НА ЕКСЦЕРПИРАНИТЕ ДЕЛА И НИВНИТЕ СКРАТЕНИЦИ

БКЛ = Б. Конески, *Лозје, Раскази, Кочо Рацин*, Скопје 1955.

ВМР = В. Малески, *Разбој, Култура*, Скопје 1969.

ЈСВ = Ј. Стрезовски, *Вода, НИК Наша книга*, Скопје 1972.

- ЖЧГ = Ж. Чинго, *Големата вода*, Македонска книга, Скопје 1971.
- ЖЧВ = Ж. Чинго, *Велка вода*, Преложила D. Čirić-Straszyńska, Czytelnik, Warszawa 1984.
- BKW = B. Koneski, *Winnica*, Wybór poezji i prozy. Przekład z macedońskiego B. i S. Gogolewscy, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1984.
- VMK = V. Maeski, *Krosna*, Z macedońskiego przełożyła H. Kalita, PIW, Warszawa 1974.
- ISW = I. Strezovski, *Woda*, Przekład z macedońskiego E. Świżewska, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1983.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I-II, Култура, Скопје 1967.

П. Марш-Стефановска, *Семантички функции на условните реченици во современиот македонски јазик*, XVI научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1990.

Л. Минова-Гуркова, *Сврзникот ако во македонскиот јазик*, Македонски јазик, XVIII (1967).

Л. Минова-Гуркова, *Неколку белешки во врска со условните реченици во македонскиот јазик*, XVI научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1990.

М. Мишиќ, *Изразување на условноста во македонскиот и англискиот јазик*, Магистерска теза, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1975.

М. Мишиќ, *Носители на условност во македонските зависно-независни условни реченици*, XVI научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1990.

В. Пјанка, *Семантиката на предикатот и граматичката модалност (полско-македонски паралели)*, XVI научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1990.

Г. Шокларова-Љоровска, *Временските релации на настаните како основа на друг вид релации (временско-условни односи)*, XII научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје 1990.

Г. Шокларова-Љоровска, *Семантика и синтакса на временските односи во македонскиот јазик во споредба со полскиот јазик*, Скопје, 1990.

Г. Шокларова-Љоровска, *Временските релации на настаните како основа за друг вид релации (временско-условно-причинско-последични односи)*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, nr 6, Akademia nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1991.

Т. Ampel, *Wypowiedzenia okolicznikowe profraszowe we współczesnym języku polskim*, Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Rzeszów 1975.

U. Gołąb, *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym względnieniem macedońskiego*, Wydawnictwo PAN, Ossolineum, Wrocław 1964.

Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia-Morfologia-Fonologia, red. naukowy Stanisław Urbańczyk, Składnia pod red. Zuzanny Topolińskiej, (oprac.:) M. Grochowski, S. Karolak, Z. Topolińska, Instytut Języka Polskiego PAN, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.

E. Grodziński, *Myślenie hipotetyczne, Studium na pograniczu ontologii, filozofii języka i psychologii*, Wydawnictwo PAN, Ossolineum, Wrocław 1986.

A. Heinz, *Język łaciński*, wyd. VII poprawione, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1974.

Z. Klemensiewicz, *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*, Wyd. piąte, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.

Германия Шокларова-Льоровска

НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ
В МАКЕДОНСКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

(Резюме)

Предмет анализа – случаи, в которых конструкции с формально выраженным отрицанием имеют значение утвердительности.

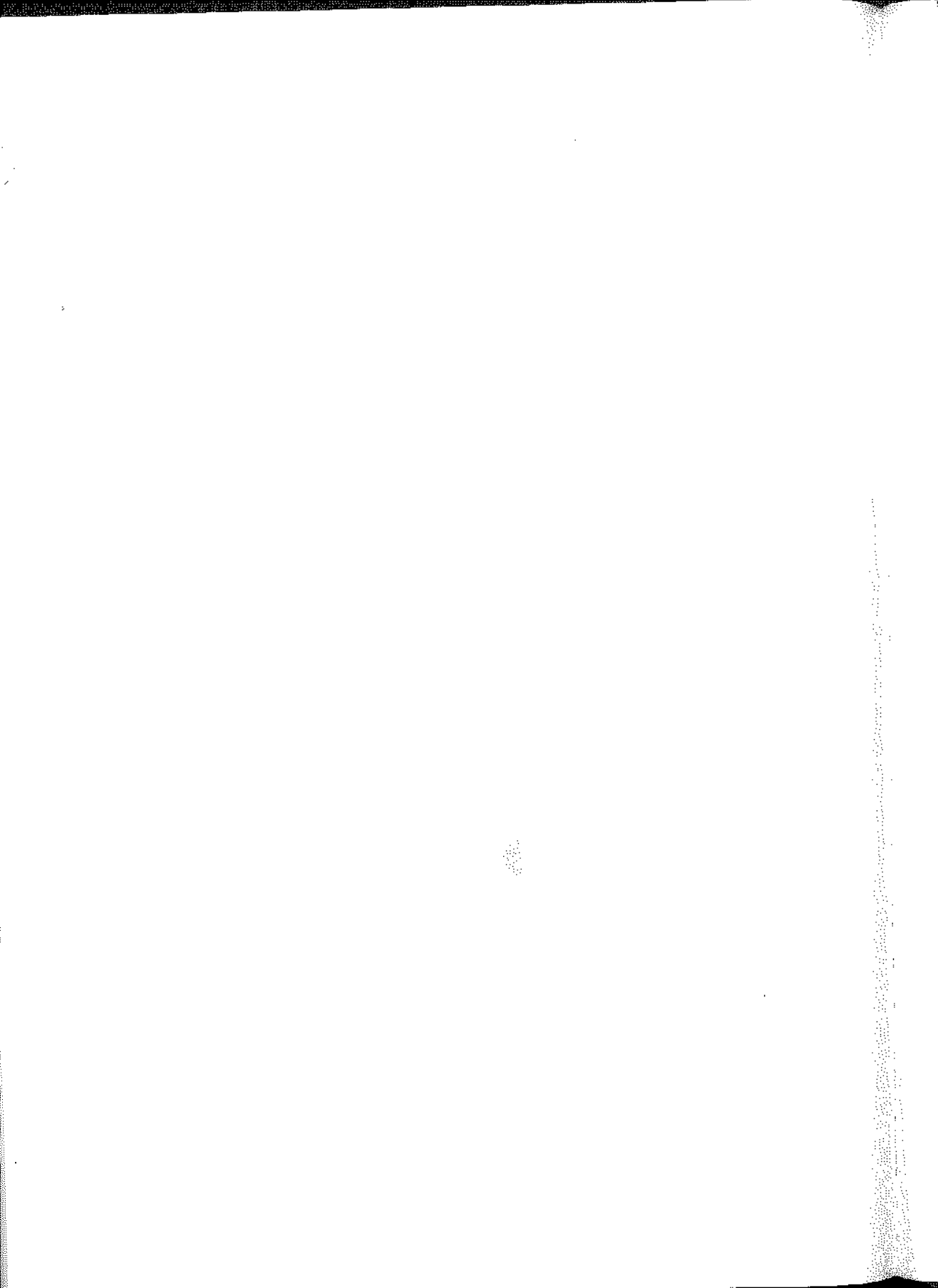
Отдельно рассматриваются как случаи двойного отрицания со значением утвердительности, так и случаи двойного утверждения со значением отрицания. Например: *Ako ne ti кажев, ne ke знаеше: – Gdybys ci nie powiedziala, nie wiedzialbyś; Ako запнеше, тој можеше да си прибави и одлична биографија – Gdyby się zawiąził, mógłby nawet zdobyć wzorowy życiogs.*

Это явление характерно не только для условных конструкций, но и для других синтаксических структур.

При этом указываются случаи как сходства, так и различия в македонском и польском языках.

II

ЛИТЕРАТУРНА НАУКА И ФОЛКЛОР

Танас Вражиновски

ДЕМОНСКИ СУШТЕСТВА – РЕЛАЦИЈА ВЕРУВАЊЕ И ВОЛШЕБНА ПРИКАЗНА КАЈ НЕКОИ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ НАРОДИ

Во традиционалниот архетип на словенската народна култура изразито се зацртуваат тенденции на митолошко симболична персонификација на појавите и процесите коишто се случувале во природата и општествената стварност, кои го опкружувале човекот. Таквите тенденции израснувале и се развивале врз основа на општествено-познавателните и вредносно-оценувачките настојувања во интерпретацијата на светот и одредувањето на човековото место во него.

● Дразот на овој факт во сферата на народната свест станал еден од мотивите за оформување на широк круг на фантастични демонски претстави. Првобитно меѓу нив се појавувале основни разлики во однос на нивното потекло, форма, изглед, делокруг на дејствување, како и односот кон човекот. Со текот на времето овие разлики подлегнувале на постепена нивелизација во рамките на процесите на преобразбите и преоценувањето на народните верувања што настанувале во таа сфера. Извор на соодветните процеси биле детерминантите и условувањата коишто произлегувале од дијалектичката променливост на општествено-стопанскиот модел на живот на народот, како и неговите принципи на однесување.¹

Во наше време настанале многу суштествени промени во општествено-производните и културолошките услови на живеење кај словенските народи. Промените, се разбира, морале да најдат одраз во нивната духовна култура и со самото тоа и во сферата на демонските верувања. Биле отфрлени оние нивни елементи, коишто не одговарале на променетите системи на животот на народот и со самото тоа не биле во состојба да ги исполнат своите дотогашни функции, ја загубиле улогата на фактор кој инспирирал во народниот систем на вредностите и обредните норми. Секако, во реликтна форма повеќе сижети на овие верувања се зачувале во фолклорот: во приказните, во преданијата, легендите и сл. Така оние верувања во демони, кои сè уште се присутни кај народот, се претвориле во постојани и стабилни ликови во усното творештво. Во случајов станува збор за еден систем на конзервираност, кој-

¹ Leonard J. Pełka, *Polska demonologia ludowa*, Warszawa, 1987, 5.

што постепено води кон заборавање на верувањата или до видоизменување под кое подразбираме современа адаптација на некои елементи од нивните функции и воопшто од нивната дејност.

Според тоа, предмет на нашето истражување е да укажеме на процесите кои се карактеристични за македонската демонологија во споредба со процесите на некои други јужнословенски народи, преку структурално-семантичка анализа на приказнениот материјал. Притоа ќе се задржиме на оние демонски суштества кои се најзастапени во верувањата и во волшебните приказни, а тоа се: самовилите, змејовите и ламјите. Овие три демонски суштества се среќаваат во верувањата и во приказните на сите јужнословенски народи, па и пошироко. Нивното сфаќање и разбирање е многу блиско, а во некои случаи и идентично во однос на потеклото, изгледот, функциите, односите со луѓето и сл. За тоа, меѓу другото, зборува и самото нивно именување. Идентичноста и различноста во именувањето на наведените суштества кај јужнословенските народи ги илустрираме со следнава табела:

Македонија	Словенија	Србија	Црна Гора	Босна	Хрватска	Бугарија
I. Самовилата						
вила самовила самодива	вила	вила	вила	вила	вила	вила дрива јуда самодива самовила самолуда
II. Змејот						
змеј змеј змеј	змај	змај стуха стува здуха здухач	змај стуха стува здуха сдухач стувач	стуха стува змај	змај	змеј
III. Ламјата						
ламја ламња аждер аждаја		хала ала аждаха аждаја аждава				хала ламја

Познатиот полски етнолог Кажимјеш Мошињски нагласува дека словенската демонологија без оглед на привидните разлики и многуте имиња на ликовите е доста монолитна.² Тоа укажува дека таа им припаѓала на старите слоеви на народната култура. Настанатите промени понекогаш се резултат на христијанизацијата, а што се однесува конкретно на јужнословенските народи тие доаѓаат и од средбата со медитеранскиот и црноморскиот супстрат.³ Во согласност со тоа доаѓаме до констатацијата дека оној од истражувачите кој детално се запознал со

² Kazimierz Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Warszawa, 1967, 601.

³ Aleksander Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1982, 215-216.

материјали коишто се однесуваат на демонологијата на разни народи во понатамошните студии врз соодветната литература на тие народи веќе сосема ретко ќе се сретне со група верувања кои за него би биле потполно нови. Најчесто тој доаѓа до сознание со кое ќе се потврди дека привидната новина на групите е од механички карактер на претставените сижети, кои веќе му се добро познати.⁴

Богатството на најразновидни сижети сврзани со наведените демонски суштества кај јужнословенските народи е очигледно. Сижетите можат да се поделат на две групи. Во првата група ќе се најдат мотивите со чие посредство се опишуваат надворешните особини (главно изгледот на демоните). Во втората група – нивниот однос кон луѓето, односно заемните односи, начинот на живеење, како и односот кон надворешниот, нечовечки свет.

Во принцип ликот на повеќето демони е човечки. Само некои, како на пример ламјата, се појавуваат исклучиво во животински лик. Според тоа, ова истражување ќе се движи во посочените насоки, со тоа што мотивите од првата група ќе ги прикажеме со посредство на етнографскиот материјал, а мотивите од втората група со посредство на фолклорниот материјал, во прв ред со волшебните приказни. Се разбира, двете овие релации се надополнуваат една со друга.

Врз основа на јужнословенскиот етнографски материјал ќе ги издвоиме оние елементи кои се општи во верувањата за посочените демонски суштества и врз тоа да создадеме еден заеднички нивни тип.⁵ Според тоа, самовилите се митски женски суштества со следниве обележја: тие се многу убави женски ликови, со висока и танка снага, со долга расплетена коса, која им паѓа низ целото тело. Нивната коса е „златна“ или руса, односно црвена. Се верувало дека самовилската сила се наоѓа, меѓу другото, и во косата, односно во белата наметка што ја носеле или, пак, во венцот што го носеле на главата. Во случај некој да им ја украде наметката или венцот, тие ја губеле силата и се претворале во обични жени. Наметката секогаш е бела, па оттука и епитетот „бели вили“, или „бела самовила“. Очите им се црни. По својата природа самовилите се слободни суштества и не влегуваат во брачни односи, но затоа пак се протагонисти на слободна љубов. За љубовни партнери избирале убави, здрави и силни мажи, обично меѓу планинските овчари. По својата нарав тие се добри, а во случај некој да ги навреди можат да бидат пакосни и опасни. Живеат во високи планини, покрај езера, реки, извори и облаци. Оттука и соодветните именувања. Под мишките имаат крилја, што значи дека се симбол на лесен и подвижен живот. Самовилите носат и лични имиња: Ангелија, Равијола, Ерина, Вида Баждаржијка, Ѓура, Ѓурѓа, Стана, Дона, Магда, Димна, Гелмеруда и др. Тие се големи љубители на песната, на свирката и на орото.

Во согласност со народните верувања постои тесна врска меѓу змејот, од една страна, и змијата, човекот и птицата, од друга страна. Тука

⁴ Kazimierz Moszyński, цит. дело, 601.

⁵ Заедничкиот тип е создаден врз основа на следнава литература: Српски митолошки речник, Београд 1971; Слободан Зечевиќ, Митска бића српских предања, Београд, 1981; Душко Каневски, Раѓање на метафората, Скопје 1982; Иваницка Георгиева, Българска народна митологија, Софија, 1983.

би ја додале и врската со ребата. Змејот е од типот на добрите демони, во чија должност спаѓало одредувањето на атмосферските појави во корист на луѓето. Се замислувало дека овој демон е диморфен, половина на човек, половина животно, со сите човечки особини и со можност за метаморфоза. Замислениот лик на змејот, како и верувањата дека настаанал од животно, нè упатува на тотемистичка генетска компонента. Постојаното место на неговиот престој се шумските води во планините. Се верувало дека ги заштитува посевите од непогоди. Во врска со тоа води борби со ламјите, кои ги предводат градоносните облаци. Секој змеј си имал свој одреден простор на кој дејствувал. Во верувањата змејот е олицетворение на силен и млад маж со крилја под мишките. Него можеле да го видат само праведни луѓе. Се вљубувал во убави жени и девојки и водел љубов со нив. Како резултат на тоа се раѓале деца змејчиња.

Ламјата е демон на невремето. Се верувало дека таа ги носи бурите или град и дека ја уништува летницата, грозјето од лозјата, овошјето од овоштарниците и сл. Таа се сметала за штетен и опасен демон. Нејзе ѝ се спротивставувал змејот кој водел тешки борби со неа и, се разбира, секогаш ја победувал. Со тоа го отклонувал нејзиното штетно дејствување. Ламјата е невидлива, но затоа пак може да се слушне. Живеела во воздухот, реките, големите извори и вирови.

Како што нагласивме, надворешниот изглед на ламјата е животински и потсетува на огромен гуштер со кучешка глава, широка уста, големи очи, со четири нозе со остри и долги нокти и со опашка. Има крилја. Според верувањата ламјата скоро и исчезнала. Оттука и скромните податоци за ова демонско суштество. Обично ламјата се среќава во волшебните приказни и митолошките песни.

Надворешните особини на овие три демонски суштества, во согласност со верувањата на јужнословенските народи, се надополнуваат, така што разликите помеѓу нив се минимални. За тоа сведочат и волшебните приказни во кои се опишуваат нивните односи со луѓето. За да ги откриеме овие елементи, ќе извршиме структурално-семантичка анализа на приказните AT 301, AT 315 и AT 400.

	Јунак	Самовила	Змеј	Ламја
I.	села, градови,	самовилско	планина,	долна земја,
Место на	ливада, над	село,	пештера,	дупка, соба,
движење	реката, над	покрај река,	пустелија,	град, езеро
	езерото, па-	над езеро	долен свет	
	сиште, пус-			
	телија, планина,			
	брдо, куќа,			
	кула, бавча			
	подрум, дуња,			
	море, оној свет,			
	горна земја,			
	долна земја			

	Јунак	Самовила	Змеј	Ламја
II.	сабајле, утро, ден, навечер, вечер, ној, есен, неодре- дено време	сабајле, утро, навечер, вечер, ден, есен, неодре- дено време	сабајле, утро, наве- чер, вечер, ден, неодре- дено време	утро, вечер, навечер, са- бајле, ден, есен, неодре- дено време
III.	јунак овчар: овци, кавал, железни опинци јунак ловџија: пушка, сабја, нож, загари јунак – нај- малиот брат: јатаган, пер- дув, јазичи на ламјата, кошула во леш- ник, синија	убави, нас- мевнати, ве- сели, јасни ѕвезди, сре- брени кошу- ли	сребрена кутија, јајца	ококорени очи, три гла- ви, долга и зелена спаш- ка, нозе ка- ко гуштер, три глави зелени
IV.				
Сопруг	да		да	
Сопруга		да		

V. Човечки помошници:

1. во приказните во кои се среќаваат самовили: а) стар човек од двесте години, б) стар човек од триста години, в) стар човек од триста-четирестотини години;

2. во волшебните приказни во кои се јавуваат змејови: а) стар чо-век, б) стара баба, в) Богородица;

3. во волшебните приказни во кои настапуваат ламјите: а) најма-лата сестра.

VI. Нечовечки помошници:

1. во волшебните приказни во кои се среќаваат самовили:

A. животни помошници: а) страчка, б) еребица, в) орел;

B. демони помошници: а) самовили – сестри на самовилата сопру-га;

2. во волшебните приказни во кои се јавуваат змејови:

A. животни помошници: а) коњ, б) куче, в) маче;

B. предмети помошници: а) пушка, б) прекривка, в) нож, г) са-бја;

3. во волшебните приказни во кои настапуваат ламји: а) орли.

VII. Мотивација на средбата на јунакот со демонските суштества:

1. во волшебните приказни во кои се среќаваат самовили: а) вра-ќање на побегната самовила – сопруга;

2. во волшебните приказни во кои се јавуваат змејови: а) одземање на мајката на јунакот од змејот, б) одмазда поради предавство;

3. во волшебните приказни во кои настапуваат ламји: а) ослободување на девојката-жртва, б) пуштање на водата.

VIII. Релација меѓу јунакот и помошниците:

1. во волшебните приказни во кои се среќаваат самовили:

А. човечки помошници: а) откривање на патот како јунакот да дојде до местото на живеење на самовилата-сопруга;

Б. нечовечки помошници: а) животни му го откриваат на јунакот местото на живеење на самовилата-сопруга;

В. демони помошници: а) му укажуваат на јунакот како да ја совлада самовилата-сопруга и да ја врати дома;

2. во волшебните приказни во кои се јавуваат змејови:

А. човечки помошници: а) го советуваат јунакот како да ги совлада тешкотите;

Б. нечовечки помошници: а) животни му помагаат на јунакот да оздрави;

3. во волшебните приказни во кои настапуваат ламји:

А. човечки помошници: а) го предупредуваат јунакот на опасностите што го чекаат и на начините како да ги надвлее, б) му излегуваат во пресрет на јунакот;

Б. нечовечки помошници: а) поради стореното добро животни му помагаат на јунакот да ја исполни својата задача, односно намера.

IX. Судир на јунакот со демонските противници:

1. во волшебните приказни во кои се среќаваат самовили: а) судир со самовилскиот коњ;

2. во волшебните приказни во кои се јавуваат змејови: а) директен судир на јунакот со змејот;

3. во волшебните приказни во кои настапуваат ламји: а) директен судир на јунакот со ламјата.

X. Ефекти од судирот на јунакот со демонскиот противник:

1. во волшебните приказни во кои се среќаваат самовили: а) враќање на самовилата-сопруга дома, б) палење на самовилската кошула, со што на самовилата-сопруга ѝ се одзема силата;

2. во волшебните приказни во кои се јавуваат змејови: а) убивање на противникот-демон, б) ослободување на мајката на јунакот, в) одмазда врз мајката или сестрата-предавничка;

3. во волшебните приказни во кои настапуваат ламји: а) убивање на противникот-демон, б) ослободување на девојката-жртва, в) пуштање на забранетата вода.

Така изложениот етнографски материјал сврзан со наведените демонски суштества и анализата на волшебните приказни во кои се појавуваат тие укажуваат на нивната тесна поврзаност. Очигледно е дека верувањата се едни од основните елементи во фабулата на волшебните приказни за самовилите, змејовите и ламјите. Се разбира, етнографските односи во фолклорот имаат важна улога во процесот на создавањето на сиветите, во составувањето на системот на ликовите.

Од друга страна пак, тоа сведочи за блискоста на јужнословенските и воопшто на словенските верувања и волшебни приказни кои укажуваат на општото во времето и во просторот културно ниво. Благодарение на таквата основа на волшебните приказни низ долгите векови на живното постоење се зачувале елементи на словенската демонологија, на која ѝ претстојат сериозни споредбени студии со интердисциплинарен приод. Токму таквиот пристап ќе ни овозможи да ги откриеме сè уште неискористените можности за, по можност, поцелосно запознавање на словенските верувања во демонски и нивното место во волшебните приказни.

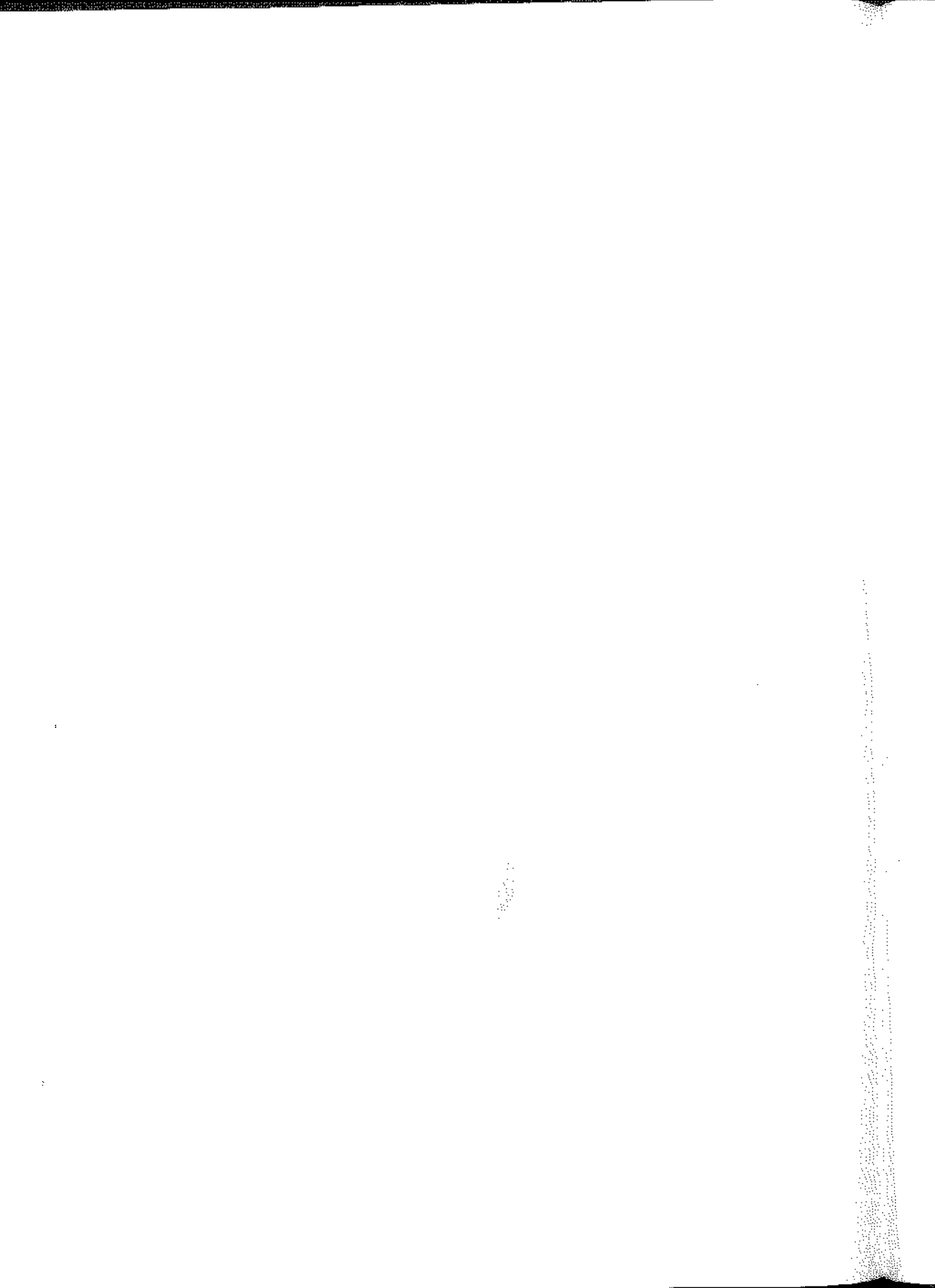
Tanas Vražinovski

LES ETRES DÉMONIAQUES DANS LES CROYANCES ET LES CONTES DE FÉES
CHEZ LES SLAVES DU SUD

(Résumé)

Le but de notre étude est de donner les caractéristiques essentielles de la démonologie dans le folklore macédonien par rapport à la démonologie des autres peuples slaves du Sud de l'Europe par l'analyse structuro-sémantique du matériel recueilli sur le terrain. Parmi les êtres démoniaques les plus fréquents dans les contes et les croyances de même que les superstitions populaires citons les fées et les deux sortes de dragons (*zmej* et *lamie*). Ces créatures démoniaques sont presque identiques dans le folklore de tous les Slaves du Sud de l'Europe.

L'objectif principal de cette étude seront les rapports ethnographiques dans le folklore qui jouent un rôle important dans le processus de la création des sujets et pour l'analyse du système des personnages dans les contes de fées avant tout.

Милан Гурчинов

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВО КОНТЕКСТОТ НА БАЛКАНСКОТО И ЈУГОСЛОВЕНСКОТО МЕГУЛИТЕРАРНО ЗАЕДНИШТВО

Одделните југословенски народи и нивните литератури во минатото се развивале во различни културни зони и во мошне специфични услови. Погледнато глобално, развојот на југословенските литератури, па и на македонската како нејзин дел, во минатото, а кај некои до најново време, имаше стипичен карактер по однос на природниот развој на големите светски европски и светски литератури. На научната конференција во Сараево 1964 година словенечкиот литературовед Фран Петре со многу основ забележа: „Ниту една од нашите национални литератури немаше континуиран развој во смисла на континуираноста на најзначајните светски литератури, бидејќи во текот на изминативе историски раздобја ниту една од нив не се развивала рамномерно и со полн замав.“¹

I

На македонската книжевна и културна почва ваквата ситуација, поради стекот на неповолните историско-политички услови, е мошне карактеристична особено во XIX век. Во нашето минато имаше писатели кои беа Македонци по свое потекло и кои како такви, потпирајќи се врз духовните традиции на својот народ и третирајќи теми тесно поврзани со судбината на својот народ, беа принудени да пишуваат на други јазици, прифаќајќи ги книжевните норми на соодветните, најчесто соседните литератури и остварувајќи се како писатели во нив. Нашата книжевна историја познава не мал број такви случаи и личности кои дејствуваат на теренот на едно пошироко, во случајов, балканско литературно заедништво. Ке наведеме неколку најкарактеристични такви примери.

Во средината на XIX век најмаркантна фигура на македонската преродба беше поетот Григор Прличев. Со оглед на фактот дека во тоа време сè уште не постоеше кодифициран македонски литературен јазик, како и со оглед на фактот дека тогаш голем дел од сета духовна

¹ Fran Petre, *Periodizacija književnosti tzv. nedržavnih naroda*, „O istoriji jugoslovenskih književnosti“, „Putevi“, 3, Banja Luka, 1963, str. 321.

култура во Македонија се наоѓаше под силно влијание на хеленизмот, Прличев во својата најзначајна и најплодна творечка фаза пишуваше на новогрчки јазик на кој и ги оствари своите најдобри книжевни дела: поемата „Сердарот“ (1860) и спевот „Скендербеј“ (1861). Во случајот на Прличев гледаме како се преплетуваат и кореспондираат неколку културни традиции и импулси: најнапред онаа која беше најтесно поврзана со Хомеровиот гениј, потоа онаа која беше поврзана со поетиката на неокласицизмот во грчката литература од XIX век, најодзади онаа која доаѓаше од сопствената традиција и македонското фолклорно наследство. (Централниот јунак на првата поема Кузман Капидан е личност која прераснала во легенда и која е богато застапена и присутна во македонската епска поезија.) Земајќи во предвид дека втората творба на Прличев („Скендербеј“) го има за главен јунак албанскиот народен херој Скендербеј, со бројни елементи на албанскиот фолклор, станува јасно дека делото на овој ингениозен поет станува мошне парадигматично за афирмацијата на принципот на *културниот плурализам*, принцип неизбежен во третирањето на појавите од книжевната историја најтесно поврзани со балканскиот литературен, јазичен и културен контекст.

Аналоген е примерот и со вториот претставник на македонската книжевна преродба – Рајко Жинзифов. Дејствувајќи како поет, публицист и преведувач, тој најголемиот дел од својот живот го има поминато вон границите на својата земја. Неговото дело не може никако да се објасни и протолкува вон критериумите на културниот плурализам, со оглед на фактот дека Жинзифов беше најтесно поврзан и со рускиот, и со украинскиот, и со бугарскиот книжевен и културен простор.²

II

На македонскиот книжевен и културен простор ваквите примери, поради стекот на неповолните историско-политички услови, продолжуваат и во првите децении на XX век.

Мошне карактеристичен во тој поглед е случајот на основоположникот на новата македонска книжевност Кочо Рацин (1908–1943). Во својата најрана фаза тој правеше поетски обиди на бугарски јазик, потоа пишуваше на српскохрватски (циклусот „Огномет“), за во својата последна фаза од животот да се оствари најубедливо како поет на својот мајчин, македонски јазик. Ваквиот *трилингвизам*, меѓутоа, се остварува во различни временски периоди и резултира со различни, во уметничка смисла, поетски дострели. Откривањето на сопствениот јазик, со силни елементи на фолклорот и народната традиција, беше за Рацин природна консеквенца на внатрешните закономерности на неговиот личен творечки развој. Таа кај него се совпадна со потребата од откривањето на нови патишта во неговата индивидуална поетска практика, како и со совпаѓањето на условите кои овозможуваат едно такво откривање токму во еден таков историски момент да биде реално остварливо.

² Сп. Иван Доровский, *Рајко Жинзифов*, Вгпо, 1988.

Мошне е битно, според нас, во сите вакви случаи да се нагласи дека употребата на другите не-мајчински јазици за писателите-творци е секогаш еден сложен и делкатен процес кој се одликува со двојна условеност и конотација: од една страна таквата употреба не може да се размине со потребата таквиот писател да се вклучи во органските текови на друга национална литература, чиј јазик користи; од друга страна, таквата употреба е тесно поврзана со внатрешните импулси што ги диктира природниот развој на творечката еволуција на поетот. Така погледнато, може добро да се согледа дека „трилингвизмот“ на Рацина беше една закономерна појава и дека преминот од поетиката на експресионизмот (со песните напишани на српскохрватски јазик) кон поетиката на социјалниот реализам (со стиховите напишани на својот сопствен национален јазик), со доста силно изразени елементи на фолклорот и народниот говор, беше една природна последица на внатрешните законитости на неговиот личен поетски развој. Оттука, „трилингвизмот“ на Рацина беше еден комплексен и неизбежен феномен во условите во кои беше се појавил. Штом тие услови (и надворешни и внатрешни) се беа измениле, пишувањето на другите јазици за него стана непотребно и без натамошен резон.

Комплексното сфаќање на соодносот помеѓу јазикот на кој еден писател пишува, на неговото национално потекло и на неговата литературна припадност, одбегнување на директното и механичкото сфаќање на триаголникот што го затвораат овие три компоненти може, според нас, да нè доближи до одговорите кои би имале неопходна научна и објективна втемеленост. Ќе потсетиме овде на ставот што во врска со слични проблеми во другите средноевропски литератури го застапува словачкиот учен Диониз Гуришин: „Различните, по однос на секоја книжевност, законитости на историскиот развој, раѓаат и различни критериуми за нивно вклучување во контекстот на една или друга литература. Таквата појава претставува органски неделива составка на секоја од заинтересираните литератури, но начинот на кој тој дел се вклучува во едната или другата книжевност може да одреди и различни значења. Такви билитерарни писатели како Колар и Шафарик, кои „живеат“ и во чешката и во словачката литература, поинаку „живеат“ во првата, а поинаку во втората.“³

Случајот на истакнатиот поет Никола Вапцаров (1909–1942) може до голем степен да се подведе под горниов пример. Станува збор за мошне талентиран поет кој пишуваше на бугарски јазик и дејствуваше во рамките на бугарската литература во која остави неизбришливи траги. Но, како Македонец од Пиринска Македонија, тој беше иницијатор и *spiritus movens* на Македонскиот литературен кружок во Софија кој дејствуваше во годишните непосредно пред Втората светска војна, како и во текот на самата војна и чијашто задача беше да работи врз поставувањето на темелите на македонската национална книжевност. Во циклусот „Песни за татковината“, а посебно во песната „Земја“, Вапцаров недвосмислено ја декларира својата национална припадност. Со циклусот „Песни за татковината“, иако напишани на немајчин јазик, тој се приопштува кон онаа група поети и писатели Македонци

³ Dionýz Guřišin, *Teória literárnej komparatistiky*, Bratislava, 1985, s. 275.

кои ги поставуваат фундаментите на новата македонска книжевност. Додека со останатиот, најголем дел од своето поетско и друго творештво, тој се вклучува во тековите на современата бугарска поезија, на оној нејзин дел кој во годините по Втората светска војна претставуваше едно од водечките нејзини струења.

Очигледно, во случајов имаме пример за „двodomноста“ на одделни писатели кои со едни компоненти на своето творештво се дејствени во едната, а со други – во другата книжевна и културна средина. Разгледувањето на ваквите случаи во рамките на меѓулитерарните заедништва, со сите карактеристики и специфичности што во себе тие ги содржат би бил, според нас, единствен начин сложените проблеми од вакво вид да бидат на адекватен начин разрешени.

III

Во новите услови по Втората светска војна, кога македонската литература започна да се развива слободно на својот мајчин јазик во рамките на југословенската државна заедница можат да се набележат бројни примери на блиско меѓулитерарно заедништво со низа интегративни, но и диференцијални црти. Не се запреме овде на некои од нив.

На самиот почеток од 50-те години сета македонска поезија беше зафатена од бранот на так нар. „интимна лирика“. Овој процес имаше низа допирни точки со другите југословенски литератури веќе и поради фактот што слични барања и промени за ослободување од шематизмот и декларативниот патос, својствени на соц-реализмот, се забележуваа во сета југословенска поезија од тоа време. Тука можат да бидат спомнати бројни паралелни процеси во различните национални и книжевни средини кои со низа црти укажуваат на дејствувањето на едно пошироко меѓулитерарно заедништво. Не ги спомнеме во тој контекст импулсите кои во македонската поетска средина доаѓаат на преминот од 40-те кон 50-те години од страна на младата словенечка лирика. Постои несомнено сродство помеѓу оној дел од младата македонска поезија (Србо Ивановски, Гане Тодоровски) која настои да се отргне од лириката на општите места и естрадниот патос и сака да заснове една нова сензибилна интимистичка струја и – остварувањата на четворицата млади словенечки поети Каетан Кович, Јанез Менарт, Цирил Злобец и Тоне Павчек и нивната заедничка програмска стихозбирка „Pesni štirih“.

Периодот на 50-те години е време на мошне крупни и бурни промени во новата македонска поезија која во условите на „естетскиот плурализам“ нагло се отвора кон светот и кон сите други југословенски средини. Субјективноста и интимизмот добија веќе на самиот почеток широк простор и бројни поттици, но беа потребни нови, радикални зафати внатре во структурата на поетскиот јазик, за да се ослободат скриените потенцијали на поетскиот израз и тој да се доближи и да стане адекватен на модерното чувствување на светот. На патот кон изразувањето на модерниот сензибилитет и урбано понагласената тематика македонската поезија не можеше да се размине со оние поетски искуства коишто европската поезија ги беше оддамна усвоила и кои и во другите поразвиени југословенски литератури имаа уште во предвоенниот период свое неодминливо место. Помеѓу таквите искуства коишто

во својот „забрзан развој“ во 50-те години македонската поезија мораше да ги усвои и асимилира на патот кон својата целосна уметничка афирмација беше и надреалистичкото. Овој процес можеме да го следиме и како премин од претходно доминантните импулси на словенските литератури кон поглиците што доаѓаат од литературите од романско потекло (Ф. Г. Лорка и модерната француска поезија). Она што овде е посебно карактеристично е фактот што таквите иновации во младата македонска поезија се појавуваат во прво време посредно, преку реafirмацијата на надреалистичката поетика во повоената српска поезија („белградски надреалистички круг“) чиишто најистакнати претставници беа Душан Матиќ и Оскар Давичо.⁴ При подетална анализа ќе се разоткрие диференцираниот карактер на овие зрачења и совпаѓања. Од една страна ќе забележиме дека станува збор за сходство кое придонесе за ослободувањето на поетскиот јазик од дотогашните стегнати во духот на Валериевата формула на поезијата како „јазик во јазикот“; од друга, ќе забележиме дека процесот на ревитализацијата на јазикот и ослободувањето на изразот настои да не дојде во колизија со можноста за ангажирањето на поезијата на поширок план (спрегата помеѓу книжевно-уметничкиот и политичкиот авангардизам што беше карактеристична за дел од францускиот, посебно на српскиот надреализам во 30-те години, појава присутна и во чехословачкиот надреализам од тоа време); од трета – настојувањето модерниот израз и модерното чувствување на светот да се втемелат врз фолклорот и јазичната традиција, врз богатите митски и архаични облици и нивната современа транспозиција. Сето тоа укажува дека ситуацијата во македонската поезија во овие години битно се разликуваше од ситуацијата во другите југословенски литератури. Додека во овие вториве најчесто станува збор за обнова на струењата кои веќе кај нив беа присутни и во периодот помеѓу двете светски војни, во македонската литература не можеше да станува збор за воспоставување на такви континуитети, бидејќи новата модерна книжевност требаше да се создава без потпирање врз сопствена модерна традиција во онаа смисла во која таа веќе постоеше во другите југословенски литератури. „Модерноста“, накусо, требаше и да се запознава и апсорбира, но и самостојно да се создава, според сопственото чувство и сензибилитет, истражувајќи ги новите несетени можности на ослободениот јазик и доведувајќи го во тесна врска новиот јазик со сопствената запретана духовност и традиција. На таков начин доаѓаме до заклучокот дека контактот на македонската поезија со надреализмот со посредство на една соседна литература е добар пример и потврда на едно гледиште кое сè повеќе се зацврсти во модерната компаративистика и според кое – интересот на една книжевност за ионационалниот литературен процес е по правило најинтензивен во времето на нејзиниот „забрзан развој“, во моментот на „високите тензии на нејзините креативни потенцијали и барањето на уметничките откритија.“ Од друга страна, тој е добра потврда дека примарната законитост на литературното општење, еднакво

⁴ За ова прашање пошироко зборуваме во прилогот „Надреалистички импулси у новијој македонској поезији и везе са београдским надреалистичким книжевним кругом“, во книгата „Проживања“, „Минерва“, Суботица 1980, стр. 221–230.

во рамките на меѓулитерарното заедништво на две блиски југословенски литератури, како и на поширок светски план, резултира од карактерот и особеноста на книжевната ситуација на онаа литература која го прима поттикот и дека тука пресуден чинител е совпаѓањето на бројни предуслови кои овозможуваат една книжевна структура да го прифати и апсорбира импулсот, сторувајќи го интегрален составен дел на сопствениот книжевен развој.

Александра Попвасилева

ЗБОРНИКОТ „LIDOVÉ PŮVÍDKY JIHO MAKEDONSKÉ“* СИМБОЛ НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКАТА УСНА НАРОДНА КУЛТУРА ОД АСПЕКТ НА ИЗВОРНОСТА, МОТИВИТЕ И ЕЛЕМЕНТИТЕ

Наместо увод само ќе споменеме дека Стефан Верковиќ (1821–1893) во Македонија прв пат доаѓа во 1845 год., а подолго останува од 1850 и се настанува во Серес каде што постојано живее до 1877 година. Со проблемите на фолклорот Верковиќ се занимава цели 40 години, т.е. од доаѓањето во Македонија до крајот на својот живот. Објавува неколку збирки со песни кои предизвикуваат голем интерес. Долги години неговото име се наоѓа во центарот на жестоки научни спорови, особено по објавувањето на „Веда словена“. Првата негова книга излегува во 1860 година во Белград под наслов: „Народне песни македонских Бугара“.¹ Втората книга на Верковиќ, на којашто ќе се задржиме, се појавува 39 години по неговата смрт, и тоа во Прага во 1932 год. подготвена од П. А. Лавров и Ј. Поливка.²

Во зборникот се вклучени приказнените текстови од ракописите на Верковиќ што се наоѓале во Академијата во Петроград (Ленинград) и 34 приказни во софискиот архив (текстовите од Софија, што на Поливка му ги доставил Иван Шишманов, се вклучени на стр. 253–296 или од бр. 100 до 133). Зборникот содржи 133 приказни. За првите 99 приказни се смета дека се забележани од Хр. Божиков.³ Од ова издание може да се види големата заслуга на Верковиќ како еден од првите

* Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, *Lidové povídky jihomakedonské, z rukopisů St. Verkovického*, v Praze, 1932.

¹ Зборникот содржи 335 песни што уште во насловот ги именува „Женске песни“. Песните се од неколку населби во Македонија и тоа: 235 од с. Просеник (Серско), 36 од с. Горно Броди (Серско), 7 од Лехово (Легенско), 4 од с. Добриник (Разлошко), 40 од Велешко, 120 од Дебарско и 1 од Крушево.

² За историјатот на зборникот да се види: уводот на изданието од 1932; уводот на изданието подготвено од д-р Томе Саздов, „Јужномакедонски народни приказни“, кн. I и II, Скопје, 1977; уводот на изданието Јужномакедонски народни приказни од Стефан Верковиќ во *Македонски народни умотворби*, кн. IV, подготвил и редактирал, Кирил Пенушлиски, Скопје, 1985.

³ Блаже Конески, *Запишувачот на приказните на Ст. Верковиќ*, Прилози, VII 1, МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје, 1982, 37–43.

истражувачи (собирачи) на македонските народни приказни. Важно е тука да споменеме дека уводот на зборникот е направен од Петар Лавров на руски јазик. Во него се потврдуваат квалитетите на истражувањата на Верковиќ посочени од самиот автор во првото издание „Народне песни македонских Бугара“, односно точното прикажување на ситуацијата во Македонија во тоа време, а особено се потенцираат интересните податоци за етнографскиот состав на Македонија.⁴

За жал, зборникот на Лавров-Поливка (приказните на Верковиќ) не ја доби популарноста на зборникот на Вук Караџиќ, а кај нас ниту популарноста на Цепенковите приказни.⁵ Причината ја гледаме пред сè во касното публикување на овие материјали, седумдесет години по нивното собирање, ако се земе за точен податокот дека тие се собирани кон крајот на педесеттите или во почетокот на шеесеттите години (за тоа време во областа на собирањето и проучувањето на народното творештво се случува многу нешта) и во неповолната општествено-политичка ситуација на Македонија. За пошироката јавност од големо значење е изворноста на материјалите вклучени во зборникот – дијалектот на којшто се пренесени приказните, дијалект кој остана помалку познат и тежок (неразбирлив) за современиот читател, зашто приказната како творба на усното народно творештво битува во средина каде што се раскажува и звучи на јазикот на месното население – следователно таа секогаш е дијалектна во однос на јазикот. Кога таа е публикувана на дијалектниот јазик, тоа пречи за нејзино разбирање на оние слушатели, односно читатели кои не го разбираат тој дијалект. Исто и сюжетната форма на овие приказнени текстови е со прилично застарени теми и елементи, како и имињата и формулите што тешко ги прифаќа современиот читател односно слушател; друга пречка е шрифтоот на кој се објавени овие текстови, бидејќи не одговара сосема на современото македонско писмо. Оваа тешкотија ја чувствуваат современите генерации во Македонија.⁶ Тоа, меѓутоа, не е пречка за пошироката научна славистичка јавност.

Накусо ќе се задржиме на проблемот за шрифтоот на приказните објавени во зборникот. По сè изгледа Ј. Поливка направил обид да прилагоди азбука која, донекаде, е различна од бугарската (сепак е поблиска до неа), како и од српската. Во врска со тоа Ј. Поливка го дава следново објаснување: „Во својата работа П. А. Лавров ја поддржувал првобитната графема на ракописот, меѓутоа во нашето издание, со негова согласност, правописот уште еднаш е поправен. Буквите ѝ и ѝ на крајот на зборовите кои завршуваат на согласка се испуштени, а буквата ж во средината на зборот или на крајот на зборот, домашен збор, а исто така и кај другите, особено турските, што означува темна согласка, е заменета со буквата ѝ, на пр. алтѝн, кѝсмет и др., некаде е и алтун, касмет и др. А некогашното ѝ се пишува некаде како я, а некаде

⁴ По овој проблем да се видат освен уводот на Лавров и уводите на посочените изданија под забелешка 2.

⁵ И тие се издадени (целокупно) многу касно, дури во наше време, благодарение на иницијативата на проф. Кирил Пенушлиски во кн. 2, 3, 4, 5, 6, 7 од десетотомното издание Марко Цепенков, *Македонски народни умотворби*, Скопје, 1972.

⁶ Оваа пречка е совладана со изданијата од 1977 и 1985 за задоволство на најмладите и идните генерации.

како е. Многу често, дури регуларно, е напишано *ц* (=дж) наместо *дз* како во зборовите: *напад* на место *надзад* . . .“ Буквата *ц* не се појавува во текстовите од софискиот архив, т.е. од бр. 100–133. Тоа значи дека од употреба се исфрлени буквите *т* и *ј*, користени во тогашната бугарска азбука, а е уфрлена буквата *ц*.

Ваквото решение на графемите во овој зборник, ако се познава односот на Ј. Поливка кон Јужните Словени и нивниот национален состав, не треба да зачудува. Истата година Поливка по проблемот за македонската националност се изјаснува во трудот, „Zur Geschichte der Märchen“.

За жал, овој голем пријател на Македонците и во овој случај кај нас остана непознат. Неговите напори за нашата национална кауза не најдоа одраз ниту во трудот на нашиот познат лингвист Крум Тошев „Графичките системи употребени во Македонија по Првата светска војна“.⁷ Во овој труд се посочуваат сите графички модели што се употребени во дела издадени од македонски автори, односно во македонски дела од 1918–1941 год. во Македонија и надвор од неа, што се разликуваат (помалку или повеќе) од кириличното писмо на Јужните Словени.

Како што може да се види од содржината, и како што потврдува во уводот Ј. Поливка, во работата на зборникот учествувале научни сили од три држави – Русија, Чехословачка и Бугарија. Благодарение на тоа изданието доби 299 страници⁸ научен апарат. Во однос на употребените јазици зборникот претставува полиглотски состав. Научниот апарат, како и изворниот материјал еднакво можат да се користат како од фолклористите така и од лингвистите. А со оглед на тоа дека зборникот содржи материјали од терен од каде што никој повеќе нема да забележи ниту една словенска творба, тој е важен извор за целиот словенски научен свет.⁹ Сеге ова, сметаме, му дава исклучителен карактер на изданието.

За собирачите од минатиот век општа појава е стилизирањето на приказнените текстови. М. Мојашевиќ за приказните на Вук Караџиќ на пример вели дека, „ . . . У веома јакој мери се је одразило на стил приповедака Вукове збирке Вуково јазично осећање. Вук је и свој и каживачев стил подредио ‘својству српскога језика’“¹⁰. Вук, како и браќата Грим, ги собирал и редактирал приказните на својот народ, или како што би рекла Маја Бошковиќ-Стули „ . . . Grimm i Vuk imali su odli-

⁷ Крум Тошев, *Графичките системи употребени во Македонија по Првата светска војна*, Македонски јазик, IX, 1968, 21–44.

⁸ Пред сè, книгата претставува 595 страници од кои 296 ги содржат изворните творби собрани од Верковиќ. Од стр. 297–595 е опфатен научниот апарат, а имено: 297 „Описание говора, лежачега в основе сборника Верковича“ (произведено П. Ѕ. Лавровиќ); 298–307, I, „Описание звуков“; 340–343, IV, „Семантика“; 343–354, „Материјалы Верковича, как туркологический памятник“ направено од Н. К. Дмитриев; 354–358, „Слова греческаго происхождения“; 385–525, „Коментар“ што го напишал Ј. Поливка; 526–572, *Dopřiky k seznamům slov*; 573–588, *Rejstříky*; 289–595, *Seznam tiskových chyb*.

⁹ За почит се истражувањата на полскиот лингвист Мјечислав Малецки кој 80 години по Верковиќ истражувал во с. Сухо, Солунско, и успеал да забележи неколку десетници приказни што се важни како за лингвистиката така и за фолклористиката.

¹⁰ Д-р Миљан Мојашевиќ, *О Вуковој стилизацији српских народних приповедака*, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901–1951, 313.

šah slab za narodni ton kazivanja svoga vlastitog naroda (...)»¹¹.¹¹ Истото важи и за ивниот Марко Цепенков. Верковиќ не би можел да се осмели на слична постапка (на јазична или стилска интервенција на приказните), бидејќи неговиот хрватско-српски јазик¹² не би му бил од голема помош за една стилизација на приказните од Солунско, Серско и слично. Ова е една од нашите претпоставки. Се разбира, останува отворено прашањето за тоа дали на Верковиќ му била позната теоријата и настојувањата на руската револуциона наука, која ги сметала за недопустливи дури и најситните поправки на народните оригинали. Науката треба да има работа само со 'непипнати' народни оригинали, што е спротивно на славијанофилската наука. Рускиот литературен критичар Белински по повод приказните напишал: „Эти сказки созданы народом: и так ваше дело списать их как можно вернее под диктовку народа, а не подновлять и переделывать“¹³. „Русская сказка имеет свой смысл, но только в том виде, как создала его народная фантазия; переделанная же и прикрашенная, она не имеет решительно никакого смысла“¹⁴. Ова претпоставува и совесно работење на теренот, водејќи сметка за изморноста при запишувањето на приказната. Појавата на „Веда словена“ ја наведе научната јавност да се однесува претпазливо во однос на автентичноста на целокупното собрано творештво на Верковиќ. Тука ќе се задржиме на некои моменти кои непобитно покажуваат дека приказните текстови вклучени во зборникот на Лавров и Поливка се автентични творби. (За некои сомневања во одделни текстови (приказна бр. 1) се искажаме на друго место,¹⁵ проф. Кирил Пенушлиски подвлекува дека приказната бр. 55 е дело на Хр. Божиков.) Пред сè, ниту една приказна од овој зборник не носи наслов, исклучок прави само една, бр. 109 „Сирумаут човек и дедо-Господ“. Од искуство знаеме дека ретко кога раскажувачите ставаат наслов на своето раскажување; за тоа зборуваат и немалите број објаснувања што се прават под текстот на приказните, на пример: под текстот на приказната бр. 12 се објаснува името *Црнодреха* = црнодреха се именува, *ча* носиши црни дрехи; под приказната бр. 18 се објаснува поимот *порта* употребен во изразот „И сички *порти* га помаза“ – „сички бегови и кадие и паши он ги имаши нахранини за да зборуваат каде негу“, под приказната бр. 8 се дообјаснува зборот *келе* = се зове по турски, но на места гу велет панџак, покривка, *шоту* са покриват чобаниту кога дъжди. Тука не станува збор за дообјаснувања што на места се прават од редакторите на зборникот. Забелешките што ги посочивме се дело на раскажувачите, прет-

¹¹ Maja Bošković-Stulli, *Narodne pripovijetke Vuka Karadžića kao mjera za poimanje srpskohrvatskih pripovijedaka*. Rad XI-og kongresa folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964, Zagreb, 1966, 206.

¹² Стефан Верковиќ е Хрват од Босна. Роден е на 5. III 1821 год. во с. Угљара, во Босна. Овој датум е констатиран од проф. Кирил Пенушлиски и објавен во *Прилог за биографијата на Ст. Верковиќ*. Трудови. Орган на Катедрата по историја на книжевноста на ФНРЈ, Скопје, 1960, I, 1-2. Пред ова уточнување се сметало дека Верковиќ е роден 1827 година.

¹³ Белински бил еден од современниците на Ленрот (Elias Lönnrot, 1802-1884), кој дал негативна рецензија на Ленровата „Калевала“.

¹⁴ По проблемот да се види В. Ј. Пропп, *Фольклор и действительность*, Избраните статии, Москва, 1976, 308.

¹⁵ Александра Попвасилева, *Типолошко подредување на приказните од зборникот на Лавров-Поливка*, Скопје, 1983, 6.

постапуваме по барање на запишувачот. Тоа го гарантира јазикот и начинот на кој се направени дообјаснувањата.

Друга една појава која оди во прилог на изворноста на приказните е паралелното користење на словенски и грчки или турски зборови или термини, на пример: во приказната бр. 93 (стр. 27) „... та дуйде баба му, пехера му да ту кани на свадба-та“; исто така и на стр. 94 истовремено се користи *калитата* и *крштелник*, т.е. едниот збор се дообјаснува со другиот, од што се гледа навлегувањето на туѓи зборови и во лексиката на обичниот човек (грцизми и турцизми). Сличен случај наведоме и на влашко-македонски релации.¹⁷ Важна индикација по првобитноста се некои искажувања на дијалектолозите, карактеристично е посоченото во трудот на македонскиот дијалектолог Коста Пеев „Кукушкиот говор“¹⁸, каде што читаме: „Иако пишувачот како фолклорен материјал, зборникот има соодветно значење и за македонската дијалектолошка наука и може да послужи како едно дополнување кон општата дијалектна слика на југоисточните говори. Во ова помага и опширната статија ‘Опис на говорот што претставува дијалектна база на зборникот од Верковиќ’ пишувачот од Лавров“. И понатаму (стр. 285, I) „Во материјалите од југоисточните говори, собрани од Ст. Верковиќ, исто така забележуваме повеќе примери со нарушена конгруенција во синтагми од различен тип.“ Што се однесува до зборот *али* (*али* К.П. стр. 308) од стр. 325 на Верковиќ, а кај Малецки се појавува *ала*, сметаме дека тоа е влијание од јазикот на Верковиќ, за тоа зборува и зборот *дакле* употребен на неколку наврата во одделни текстови.

Се разбира во случајот (за изворноста) препознатливи се композицијата и стилот на приказните.

Ако има нешто што приказните на Верковиќ ги доближува до другите објавени во минатото, односно стилизираните, тоа е што овие приказни се прочистени од неизбежните раскажувачки враќања на својата мисла (повторувања како: отиде, отиде, ка отиде и сл.) и многубројните изрази од типот на: рече, вели, така, такво, вакво и слично. Ова отстранување, сметаме, дека е сторено или од запишувачите на текстовите, бидејќи тие одземаат време при запишувањето, или пак од самиот раскажувач при диктирањето на приказната, а можеби и од едниот и од другиот истовремено. При диктирање раскажувачот има време да ги средува своите мисли така што не му е неопходно да повторува или да користи зборови „паразити“ како средство за печалење на време за подредување на мислата или како начин за потсетување на име или настан во приказната. Како што рековме погоре, оваа појава е стилска карактеристика на сите приказни издадени во минатиот и во почетокот на нашиот век, или, поточно речено, сè до денешни денови кога приказните се регистрираат со технички помагала, т.е. приказните од раскажувачите ги добиваме озвучени, односно ги регистрираме на магнетофонски ленти.

Приказните од зборникот на Лавров–Поливка, иако во нив не се застапени сите жанрови (недостигаат приказните за животни, со исклу-

¹⁷ Александра Попвасилева, *Двојазичното раскажување на народни приказни. Влашко-македонски, македонско-влашки релации*, Скопје, 1987, 89.

¹⁸ Коста Пеев, *Кукушкиот говор*, I и II, Скопје, 1987, I, 24.

чок на една, и анегдотите), се карактеризираат со мотивска разновидност, богатство, извонредна уметност и сочувани сцјеа.

Поради обемиот материјал со кој располагаме и ограничениот простор, тука не сме во можност да ги опфатиме сите мотиви вклучени во приказните на зборникот. Затоа ќе се задржиме на мотивите на некои од волшебните приказни, а за реалистичните ќе го кажеме на тоа дека и за текстовите од зборникот што го разгледуваме важи определбата што ја носат сите реалистични приказни, т.е. тие се живо поврзани со целата животна реалност на човекот, со производството, социјалното уредување и верата. Само за илустрација ќе го наведеме следново: во приказната бр. 128, текст кој не може да се вклучи во меѓународниот индекс на Агнес-Томпсон (понатаму АТ)¹⁹, е одразен менталитетот на луѓето од народот од практичната страна: Брат и сестра станале сираци, сестрата поголема, братчето помало. Сестрата ги скрила парите што им ги оставил таткото. Кога братчето уште било мало, сестрата го прашала: „Да си имаш, брача, пари, що кю си купиш? – Симиш, сестричко“, хи рекло. Тъ му рекла: „Ни си оца за пари“. Кога братчето потпораснало уште малку, на истото прашање одговорило: „Пиццалка и пушка, сестричко“, сестрата реагирала како и привиот пат. Кога и третиот пат го прашала, тој одговорил: „Кон, сестричко, да тргувам кату тато и да казандисам много иманѝ да си бидѝм чорбаѝиѝ“ и на тој начин сѐ заврши среќно.

Само накусо ќе се задржиме и на текстовите (преданија) бр. 107 и 108 во кои се раскажува за постанокот на змејовите (дефовите), што честопати се покажуваат како јунаци на волшебните приказни (бр. 107) и постанокот на човештвото, мотив кој се смета за еден од постарите и широко распространет со повеќе варијации, бидејќи секое место има своја легенда или варијанта.²⁰ Овој мотив е поврзан со мотивот партиногениот јунак во приказните на кои ќе се задржиме понатаму во нашата работа. Во преданието бр. 108 човештвото настанува слично како и во Библијата, но сепак поинаку: Слнцето не сакало да изгрее затоа што на земјата немало население и се пожалило на Бога. „Господ (...) повелил на земјата, та на сред полето станало едно бахче много гиздаво, сас много турли дарвета. После повелил на слнцето да изгрее та ѝа види, що ѝе стане. Слнцето изгреело и си опрало зарите на бахчето и гледало, що ѝе стане. (...) на сред бахчето стои едно момче и една мома, облечени со кралски дрехи. Тога се слнцето сетило, че тие ѝа заселет земета. Та името на момчето било Дефа, което значи чисто, од майка не родено. На момата името не се знае. Дефа станал крал на земе-та и (...) родил шеесет керки...“.

Од сите зборници што содржат приказни забележани во минатото, не само од јужнословенското јазично подрачје, а и пошироко во светот – ги имаме предвид приказните на браќата Грим (1812), на Афанасиев (руски, 1855–1864), на Кунш (турски, I – 1887, II – 1889), на Папахаци (влашки, 1905) и други – овој зборник чии приказни ја одразуваат усната прозна традиција на една релативно мала група јужнословенски на-

¹⁹ Antti Aarne – Stith Thompson, *The Types of the Folktale*, FFC, vol. LXXV, № 184, Helsinki, 1964.

²⁰ Бронислав Малиновски, *Магија, наука и религија*, Београд, 1971, 184–185.

род презентира зачудувачки голем број творби од еден мотив – 19. Станува збор за мотивот Чуднородениот, односно волшебниот родениот јунак во приказните, односно волшебниот сопруг (сопруга). Овој мотив е широко распространет во светскиот фолклор, оттаму и во приказните. Партеногенето раѓање го има во сите религии, вклучително и христијанството, тука станува јасно дека овој мотив не настанал прво во фолклорот.²¹ Литературата по проблемот е релативно богата. Во индексот на Аагле-Томпсон е регистриран под различни типови на приказни: тип 425 (со 15 поттипови) 433 – Амор и Психа; 406–307 – Антропофагија; 303 – Браќа близнаци; 301 – Змејо-борец и некои други што тука не нè интересираат. А од тие 19 текста, пак најголемиот број му припаѓа на типот АТ 425, 433 – 12 текстови, мотивот Амор и Психа (тип 433) го има во Панчатантра²², но се смета дека потекнува од Иран²³. Вуковата приказна не се разликува многу од овој текст, но приказната на Верковиќ е поблиска до онаа на Кунош бр. 36; на типот 301 му припаѓаат 4, а типот 303 е застапен со 3 варијанти.

Типот Амор и Психа кај браќата Грим е застапен само со две варијанти, и тоа само тип 433 (бр. 76 и 144); кај Кунош со една, тип 425 (бр. 18) и тип 433 (бр. 28). Кај Вук Караџиќ има две варијанти – една од типот 425 и една 433. Приказните на Караџиќ од овој тип ги разгледаваме во трудот „Приказните од типот АТ 425 кај Вук Караџиќ во оставнината на Стефан Верковиќ“²⁴. Кај Папахаци исто така се појавува само една приказна (бр. 65), но таа сосема одговара на сижето од грчката приказна. И со приказните од другите типови од овој мотив состојбата е иста. Кај Кунош²⁵ тип АТ 301 фигурира само со една приказна и еден поттип (АТ 301А), а 303 воопшто не е претставен. Кај Вук има една приказна од типот АТ 301 и една од типот 303. Иста е ситуацијата и во зборникот на Чајкановиќ, Валјавец и Стрoхал.²⁶ Приказните за браќата близнаци (АТ 303) честопати се во контаминација со типот АТ 300, 301А, 301В, 530, 315В, во нашиот случај 300, 304, 530. Болте-Поливка (I)²⁷ ги вклучуваат под број 528, St. Thompson во The Types of the Folktales посочува дека тип 303 е распространет од Индија до Исланд во повеќе од 250 варијанти. Тука веднаш да додадеме дека ова е уште еден показател не само за самостојното работење на Верковиќ при собирањето на народните приказни, туку и за степенот на застапеноста на раскажувачката традиција во народната култура кај Јужните Словени (Маке-

²¹ В. Ј. Пропп, *Фолклор и действителност*. Избрани статии, Москва, 1975.

²² Панчатантра, се користи бугарскиот превод на Йордан Милев, Софија, 1976, 162–169.

²³ В. Я. Пропп, цит. дело.

²⁴ Александра Попвасилева, *Приказните од типот АТ 425 кај Вук Караџиќ во заоставнината на Стефан Верковиќ*, Зборник радова XXXIV конгреса Савеза фолклориста Југославије, Тузла, 1987, 159–163.

²⁵ *Турецкие народные сказки*, перевод с турецкого Н. А. Цветинович-Грюмберг, Москва, 1967.

²⁶ Веселин Чајкановиќ, *Српске народне умотворине*, кн. I, Београд-Земун, 1927; K. Strohal, *Narodne pripovijetke iz sela Stativa*, Rijeka, 1896; *Hrvatskih narodnih pripoviedaka kn. II*, Karlovac, 1901; M. Kračmanov Valjavec, *Pripovijesti u Varaždins i okolici*, Zagreb, 1890.

²⁷ J. Bolte – G. Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, I–V, 1963.

донците). Како што може да се види од изнесеното, раскажувањата со овој мотив им припаѓаат на волшебните приказни. Ним им припаѓаат и бројни други мотиви од кои поради ограничениот простор се задржуваме на уште некои покарактеристични. Иако од мотивот што го разгледуваме во зборникот приказните од типот АТ 425 се застапени со дванаесет текстови и би требало да се сфатат како варијанти една на друга, случајот не е таков. Овие дванаесет текстури ги обединува само мотивот, сè друго е многу различно во нив и можат да се разгледуваат секоја приказна како посебна творба, како сижејно, композициски, така и стилски. Само три од нив (бр. 26, 98, 115) имаат допирни точки на варијанти, другите се приказни за себе, што помалку упатените сигурно нема да ги сфатат како текстови кои припаѓаат на еден ист тип. Овој проблем бара посебно внимание и начин на истражување. Од сите дванаесет приказни само во посочените три јунакот се раѓа на волшебен начин, односно партеногено. Во останатите девет текстови тие се човечки суштества. Така, на пример, во приказната бр. 71 царот имал многу убава ќерка која не сакала да се омажи и барала да ѝ се созида „конак“ и да се затвори во него сама²⁸. Сепак се омажила, но за момче од обичниот народ, продавач на портокали. Мотивот се постигнува со тоа што уште во почетокот на нивниот брачен живот царската ќерка го навредила и тој исчезнал итн. Во бр. 39 јунакот околу кој се развива овој мотив е свињарче: Пасејќи ги свињите, свињарчето забележало дека една свиња секој ден се оддалечува. Свињарчето ја проследило и подало во живеалиштето на змејовата сестра, тука се развива целата фабула и се остварува мотивот. Сметаме дека нема да постигнеме поголем ефект со редење на повеќе примери.

За да не се враќаме пак на овие приказнени текстови, тука ќе се задржиме и на некои други појави што се битни во врска со битувањето на приказната, како и за нејзината естетска форма, а имено *елементите* што се составен дел од сижејто. Во нашиот случај како најдобар пример се покажуваат приказните бр. 26 и 115 кои обилуваат со волшебни предмети, помошни суштества и појави. Во приказната бр. 26 во семејството на свештеник се раѓа дете – магарешка глава (коска). Да подвлечеме дека кај Грим се раѓа магаренце, многу убаво, нежно и умно, интелигентно. Сижејто е многу едноставно, многу стилизирано, без никакви заплети и комплицирани епизоди, така да се каже приказната е направена за деца, за разлика од оваа на Верковиќ која изобилува со комплицирани епизоди и волшебни предмети, т.е. елементи, архаични појави. Во врска со архаичните облици Проп подвлекува дека тие не секогаш се потврдуваат кај примитивните народи. Со тоа (треба да) се подразбира дека најархаичните случаи не значи дека треба да се запишани кај најпримитивните народи. Но обратниот однос сосема е невозможен: новитетот се внесува дури тогаш кога за тоа има основа. Еволуцијата се совпаѓа со степенот на културата на народот.²⁹ Во Верковиќевата приказната бр. 26 покрај повеќе архаични појави (раѓање на дете во вид на магарешка глава (коска), разни трансформации, одење по

²⁸ За затворањето на царските деца во одделни замоци и слично да се види: V. J. Prop, *Historijski korijeni bajke*, prevela Vida Flaker, Sarajevo, 1990, 64–65.

²⁹ На истото место, стр. 365.

страшни шуми и слично) се појавуваат и новитети како: јунакот невозможно (тешките) задачи ги исполнува не со помошта на натчовечко суштество, односно магија, но со помошта на Господа, а една од тешките задачи што треба да ги исполни јунакот е да направи „кандро“ (фотографија) на сè што постои на небото, на земјата и во морето. Треба да подвлечеме дека фотографската техника е совладана на 7 јануари 1839 година од францускиот физичар А. Араго³⁰. Ако претпоставиме дека приказната може да е запишана меѓу 1850–1860 година, треба да заклучиме дека новитетите брзо наоѓаат одраз во народните творби. По ова прашање имаме многубројни примери регистрирани при современото теренско истражување.³¹ Како средство за да го преплива морето и да стигне до небото, за да направи фотографија на сè што има таму, јунакот користи дрвен сад („копанка“) со кој препливува до „една ада“. Се смета дека ваквото раскажување потекнува од Ное кој влегол во лотка или во ковчег, се спасил од пропаст и излегол како прататко на луѓето.³² Исто така за овој случај има повеќе легенди за Мојсеј.³³ На островот коската лукнува и во вид на змеј јунакот летнува на небо. Истиот мотив го наоѓаме кај Псеудо Калистен, кога умрел Александар Велики „... настаде у зраку облак и показа се велика звијезда која паде с неба у море, а с њом орао (...) Звијезда се опет успне на небо, а орао ју је слиједио.“³⁴ Понатаму во текстот на оваа приказна ја среќаваме следнава епизода: „И какту влезоха нивјастата и зетјт аф удајта, зетјт вели на нивјастата: 'нивјасто, затвори и отпри харно вратата! И да ни си уплашиш: оти гърмеш страшно ки да биди, шо замјата ки си затреси страшно. Оше речта не доречи, и фати да грми страшно и да лјска, земја-та си затреси страшно, магарешката глава лукна, испадна од неа момче лично кату ангел и сас нивјаста и лигнал.“ Во врска со коската и латентното живеење се произнесе Милко Матичетов во монографскиот труд „*Sežgani in pregoeni človek*“.³⁵ Дрвените предмети како средство за префрлување по морето во македонските приказни често се користат. Така е и во приказната на Марко Цепенков „Силјан Штркот“.

И текстот бр. 115 од зборникот што го разгледуваме изобилува со елементи и појави со кои оваа приказна си го задржува местото на кое му припаѓа и самиот мотив – архаична приказна. И тука јунакот е зачат на волшебен начин, исто така на волшебен начин и се раѓа. Дури да дојде на бел свет ги убива сите бабици кои пробале да ја породат кралицата „до седамдесет две баби...“. Ова чудовиште ја напушта мајчината утроба дури тогаш кога како бабица се појавува тринаесетгодишно девојче, сираче, од друго царство. Оваа јунакиња дури да стигне до целта јавна на бел коњ, оди на мајчиниот гроб да се поклони и да бара совет. Според советот на мртвата мајка на пат наоѓа три прачки

³⁰ Д. О. Стародуб, *Азбука фотографий*, Киев, 1987, 5.

³¹ Александра Попвасилева, *Современата состојба на народните приказни во Р. Македонија*, Македонски фолклор, XII/24, Скопје, 1979.

³² V. J. Proor, *Historijski kopijeni bajke*, prevela Vida Flaker, Sarajevo, 1990.

³³ Джеймс Фрејзър, *Фолклорът в стария завет*, превод Цветан Петков, София, 1989, 282.

³⁴ Псеудо-Калистен, *Живот и дјела Александра Македонског*. Превод, предговор и коментар д-р Здеслав Дукач, Београд, 1987, 157.

³⁵ Milko Matičetov, *Sežgani in pregoeni človek*, Ljubljana, 1961, 80–86.

(една зелена, една жолта и една црвена). Поминувајќи низ страшни шуми, оваа мала бабица стигнува кај ридилката. Двете прачки (жолтата и црвената) ги боднува пред вратата, а со зелената удира три пати на земјата и му заповеда на чудовиштето да излезе. Така се раѓа царскиот син чудовиште – полу-човек, полу-змија. Со трите волшебни прачки јунакињата ќе го регулира целиот живот на овој чуден царски син. Покрај зелената ќе ја употреби и жолтата прачка, но со неа ќе го научи да пишува и да чита, а со црвената ќе го претвори засекогаш во човек, убаво момче. Во врска со прачките треба да го посочиме мислењето на авторот што тука ни се наметна најмногу да го цитираме – Проп, дека прачката спаѓа меѓу волшебните предмети што својата функција ја исполнуваат обично со удирање на земја (стр. 300), како што е и во нашиот случај. Исто така се смета дека верувањето за прачката е резултат на човековите контакти со земјата и растенијата. Оваа појава се поврзува и со некои обичаи кога луѓето во одредено време од годината се удираат со зелена прачка за здравје и благосостојба³⁶ (Проп, 300). За појавата на белиот коњ во народните творби се смета дека секаде каде што коњот има култна улога тој е бел, а таквата форма на коњ е најархаична (Проп, 268–269). Како што споменавме и погоре, оваа Верковиќева приказна има варијанта кај Кунош³⁷ (бр. 36), но за нивните сличности и разлики и за евентуалните насоки на движење ќе се изјасниме на друго место.

Во сите Верковиќеви текстови, што тука ги разгледуваме, се појавуваат неизбежните елементи за македонските приказни од овој мотив: железниот стап и железните опинци без кои сопругата не може да го најде исчезнатиот сопруг. Ќе го најде дури откако тие ќе се скинат, а стапот ќе остане колку врв на игла. Само што тука, т.е. во текстовите на Верковиќ, не се опинци, туку чевли (прик. бр. 115 и 26), а во приказната 46 тие се „чизме од железо“, со што јасно се гледа дека станува збор за еволуција на текстурата под влијание на животниот стандард. Кај Вук Караџиќ бр. 10 јунакињата носи „гвоздене опанке“. Во руските кај Афанасиев слични елементи не се покажуваат, само се раскажува дека јунакињата за да го најде својот сопруг треба да оди дури во триесетто царство. Овие елементи ги нема ни во приказнените текстови од овој мотив кај Кунош. Во приказната бр. 46 од зборникот се покажува уште еден подоцнежн елемент – јаболкото, јунакот ја претворува (со шлаканица) девојката во јаблоко. Тука има и други елементи кои покажуваат дека текстурата има подоцнежна појава – повеќе реалистични елементи, свадбените обичаи и слично.

Во приказните што ги разгледуваме како елементи се користат и лешникот („лешката“) и оревог, тие служат како помагало за извршување на тешките задачи на јунакот во приказните бр. 26 и 46. Оревог во оваа функција се појавува многу често во приказните од костурскиот

³⁶ Овој обичај е присутен и кај Јужните Словени: Христо Вакарелски, *Етнографија на Бугарија, Софија*, 1974, 596. Ромите во Македонија како православните така и муслиманите на Коледа се удираат со сува гранка од даб, кај православните украсена со пари и други ситници за здравје и добро. Податокот ни го соопштија Трајко Петровски и Сабрија Зекир од Скопје.

³⁷ Цитирано дело, стр. 220–225.

регион. Сметаме дека ова е влијание од присутноста на овој вид овошје во тие краишта и се разбира, игра улога и нивната форма. Тие секогаш се користат како средство за скривање на нешто. Во приказната бр. 26 фотографиите од небото, од земјата и од морето јунакот ги собира во лешник и во орев, а во другите случаи во нив се собира материјал од фина коприна, како и облеката на девојката и момчето. Пред да ги посочиме и елементите од друг тип, ќе се задржиме на некои мотиви за кои сметаме дека се поретки како кај нас така и во другите јужнословенски приказни: на прво место ја ставаме кусата приказна бр. 120 која го третира мотивот за трансформација со помош на вода, односно тука е претставена птицата штрк, како преселна птица која кај нас е птица, но таму каде што се преселува добива човечки лик и се однесува како човек. Фабулата ја наоѓаме како прототипи на Цепенковата приказна „Силјан Штркот“³⁸. Исто така поредок текст е приказната бр. 132, каде што оставиле трага словенските имиња на месеците од овој крај: *Кулужек, Сечко, Мартин и Април*³⁹.

Да се вратиме на елементите за кои сметаме дека имаат поинаква функција, односно кои на текстурата ѝ даваат национален карактер. На прв план паѓа в очи кусиот почеток на приказните (скоро сите приказни од овој зборник имаат сосема кус почеток) од типот: „Ималу тройца братја“, „Ималу еден сиромаш човек“ (бр. 27), „По дно време ималу на една земя една кралица“ (бр. 73) и слично. Со таков почеток се карактеризираат скоро сите македонски приказни, како во минатото така и оние што се раскажуваат денес.⁴⁰ Со тоа се разликуваат како од грчките и турските така и од некои други јужнословенски народни раскажувања. Завршеток на македонските народни приказни, па и на овие што ги разгледуваме, исто така се карактеризира со куса форма, но сепак тој е податлив на фантазијата на раскажувачот, кој ако умее да извлече идеја од раскажаното ќе направи долга формула. За пример го одделивме завршетокот на приказната бр. 13, во која е синтетизирана дидактичката функција на оваа приказна и тоа во духот на разбирањата на човекот од тоа време и до тој простор: „Така и сега нашите девојки треба да си не предават на юнаците сос малки или големи дарби, ча кој скришум се лъже, сос време излева на мигдан.“ Во приказната станува збор за царската ќерка која се омажила за царскиот син само за една вечер, родила син кој го завикале *Бестатник*, Сличен заклучок се прави и во приказната бр. 20: „Ету от сиромашку дете што испадна: сакаха неговото зло, ама Бог му даде и гу чини цар на земята“, итн.

Изрази кои напомуваат на локални белези: Во приказната бр. 15 се користи израз што е типичен за овој крај – „Лю отиде тамока царе-

³⁸ Александра Попвасилева, *Приказната „Силјан Штркот“ според нашите наоѓања на теренот*, Македонски филклор, XVI/32, 1983, Скопје, 1983, 55–73.

³⁹ Кај André Mazon, *Contes slaves de la Macédoine Sud-Occidentale*, Paris, 1923, 6, во приказната од с. Неволјани, Леринско, се употребени: Кулужек, Сечко, Март и Април; Полна претстава за словенските имиња на месеците добиваме од Милетич, *Българска сбирка*, IX, 1901, 78: никол и нукул = декември, коложек = јануари, сечко = февруари, черешар = мај, црвенжк = јуни, жетвар = јули, житаро = август, крстовски месец = септември, митровски месец = октомври, листонад = ноември.

⁴⁰ Александра Попвасилева, *Двојазичното раскажување на народни приказни. Влашко-македонски, македонско-влашки релации*, Скопје, 1987.

вата мома и кату здигнала очите и, виде аф чингелјот имаши една мрџа (леш) от човек удран, многу се уплашила и фатила да плачи *ризико и да си кълни дните и, що беше родена аф нџ*“, или „Ами тџнака братџу *сос какво сџрце* да готви от сестрино и месо?“, „*сос какво сџрце*“ е често употребуван народски израз што се користи кога се манифестира сожалување, нехумана постапка и слично; во приказната бр. 106, „И беше многу студено, щоту са *камене пукашя от стут*“; во приказната бр. 111, „*Зошто мале немме сестра да излезиме и нџа на портата куту-ка излеват други-те?*“.

Имињата, како географските така и личните, имаат локален белег, така на пример, во приказната бр. 25 јунакот имал незгода крај реката *Струма*, „... кату дялкаши, му падна кесету *сос парите аф водата кату на Струма нетре* ...“; во приказната од мотивот *Добрата и лошата девојка* АТ 480, кај нас позната како *Бела Рада*, *Бела Мара* или само како *Мара*, се користи името *Калина* „*Майка хи дошла да я тера и от далеч рукала: 'Калино чедо!' Короконџуле-то хи рекли: 'Калинините чрева сџ околу камени-те ...'*“. Според досегашните сознанија оваа варијанта, од посочениот тип, во однос на името е единствена во нашата традиција. Со оглед на тоа дека теренот на кој му припаѓа приказнава изобилува со овошјето *калинка* претпоставуваме дека и личното име *Калинка*, кое е и милозвучно, било честа појава, па се одразило и во раскажувањето.

Повеќето лични имиња на јунаците од приказните на зборникот што го разгледуваме се од словенско потекло или прифатени во традицијата, а повеќето од нив пак се модификација од основните епизоди на приказните, како: *Брзоходец*, *Букосфиец*, *Црнодреха*, *Мицан*, *Половинџзю*, *Марин*, *Марко*, *Ристо*, *Констандин* и други.

Се разбира, ние тука располагаме само со текстовите на приказните без никакви дополнителни објаснувања (како и во сите досегашни зборници) за слушателите, односно за публиката која го следела односното раскажување, за околностите и амбиентот на раскажувањето, прашања кои би помогнале да се добие пополни претстава за овој вид народна култура. Но сепак преку творбите на ова издание дознаваме дека приказните биле богат дел од усната културна традиција на овој најјужен јужнословенски народ, дека се раскажувале на македонски (словенски) јазик, во нив се вплетени елементи од нашиот етничко-географски простор, од историските настани збиднати на овој простор, а најмногу е присутна обичајната традиција на нашиот народ.

Александра Попвасилева

СБОРНИК „LIDOVÉ ROVÍDKY JIROMAKEDONSKÉ“ – СИМВОЛ ЈУЖНОСЛАВЈАНСКОЙ
УСТНОЙ НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЫ С АСПЕКТА ОРИГИНАЛЬНОСТИ,
МОТИВОВ И ЭЛЕМЕНТОВ

(Резюме)

В настоящем деле автор задерживается на второй книге (сказках) Ст. Верковича, которая появилась 39 лет после его смерти, в Праге 1932 года, подготовленная П. А. Лавровым и И. Поливком.

Из этого издания видится заслуга Верковича, первого исследователя (сборителя) македонских народных сказок.

К сожалению сборник Лаврова и Поливки (сказки Верковича) не получил популярность Вука Караджича, а у нас известность Марка Цепенкова. Причинами этого автор считает прежде всего его позднюю публикацию: почти семьдесят лет после их собирания; неблагоприятную экономско-политическую ситуацию в Македонии; диалект, на котором изложены сказки, диалект, который менее известен и недоступен для современного читателя, т.е. для широкого круга читателей за исключением специалистов; для современного македонского читателя препятствием является шрифт; сюжетная форма этих сказочных текстов с достаточно застарелыми темами и элементами, как имена и формулы, которые с трудом воспринимаются современным читателем или слушателем.

Следует отметить, что автор коротко останавливается на шрифте, на котором печатаются сказки этого сборника, говоря о том что И. Поливка попыгался приспособить азбуку, которая в некоторой степени различна как от бугарской (однако в какойто мере близка ей), так и от сербской. К сожалению этот большой приятель македонцев и в этом случае остался у нас неизвестным. Его усилия за нашу национальную каузу не отразились ни в деле известного македонского лингвиста Крума Тошева „Графические системы применяемые в произведениях македонских авторов, точнее напечатанных в 1918–1941 годах в Македонии и вне её.

В отличие от других собирателей народных сказок XIX века, сказки Верковича подлинны. Это видится по следующим признакам: ни одна сказка с названием; значительное число объяснений находятся под текстом сказок; параллельно использованы славянские и греческие или турецкие слова и термины; и разумеется примечательная композиция и стиль сказок.

По отношению к мотивам сказки Верковича характеризуются разнообразием и богатством. В течение работы автор этот проблем рассматривала, сопоставляя почти все сборники, изданные в прошлом веке южными славянами и др., заключая, что этот сборник с некоторыми мотивами занимает видное место над другими, и что это не только еще один показатель самостоятельности Верковича в работе при собирании народных сказок, но и присутствие рассказувачкой традиции в народной культуре южных славян (македонцев).

Сказки Верковича изобилуют элементами, которые являются составной частью сюжета. Сравнение сказок братьев Гримм, Вука Караджича и др. показывает что и в этом отношении сказки Верковича имеют преимущество. Тексты обилуют характеристиками местной растительности и обрядами, выражениями ежедневной жизни, личными и географскими названиями, которые почти все славянского происхождения или чужие, принятые по традиции.

Несмотря на то, что недостаюют дополнительные объяснения о рассказувачкой традиции на просторе, где записаны эти сказки: о слушательской публике; об обстоятельствах и окружающей среде при рассказывании – из этого издания узнаем, что сказки в своем большинстве были из устной культурной традиции этого южного славянского народа и рассказывались на македонском (славянском) языке и т.п.

Превод: Галина Јанаки

Блаже Ристовски

ПЕРИОДИЗАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРНО-КУЛТУРЕН РАЗВИТОК (ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИОТ КОНТЕКСТ)

За разлика од литературноисторискиот развиток на другите јужнословенски народи и култури, во Македонија се јавува атипичен континуитет на литературно-културните процеси низ целата историја до ослободувањето (1944). Тоа го диктира и методолошкиот пристап кон периодизацијата на македонскиот литературно-културен развиток, за којшто исто така се вели дека е „со традиција, а без континуитет во својот историски, жанровски и стилски развој“.¹

¹ Миодраг Друговац, Историја на македонската книжевност XX век, Скопје, 1990, 9. Ова дело е всушност првиот сериозен обид за научно проследување на комплетниот литературен развиток во Македонија во последните сто години (1890–1990). Авторот предлага и „ориентациона периодическа схема“, послужувајќи се главно со литературно-теориски детерминанти за стилско-изразните карактеристики во оваа епоха: I. Нова преродба (1890/93–1928), Социјален реализам (1928–1941), II. Книжевноста на конституантата (1941–1945), IV. Народен и социјалистички реализам. Поетиката на интимизмот (1945–1955) и V. Модерна книжевност (1955–1989/90). Независно од внатрешната расподелба на одделните периоди, овде се поставуваат повеќе суштествени прашања. Зашто, ако периодот од 1890/93–1928 претставува „Нова преродба“, тогаш каде и кога е „старата“, ако воопшто веќе го употребиме овој термин. Освен тоа, може ли еден таков (и историски и литературно) вонредно динамичен, расцепкан и квалитетно диференциран период да претставува единствена целина, иако може да се размислува и зошто имено 1928 година е земена како разделна помеѓу две етапи. Исто така, многу е проблематично дали следниот период може да се карактеризира само како „социјален реализам“, кога ќе се има предвид не само литературната дејност во Вардарскиот дел на Македонија, туку и она што се твори сред македонската емиграција во Бугарија. Па и времето на НОБ (без претходниот период!) тешко може да се обележи како конституанта во однос на литературниот процес. Дискутабилен би бил и изразот „Народен реализам“, независно од сите можни објасненија. Најпосле, и покрај сите можни и сфатливи размислувања за „типолошките разграничувања“, тешко прифатлива е и кај нас определбата „Модерна книжевност“. Меѓутоа, независно од сите можни забелешки, бидејќи секој литературен историчар го одразува сопствениот поглед врз историскиот развиток на една литература, трудот на М. Друговац бездруго претставува значајна појава во македонската литературна наука што воспоставува релации и понудува оценки што не ќе може да бидат игнорирани и од идните литературни историчари. – За процесот на континуитетот и дисконтинуитетот да се види и: Катица Кулафкова, Континуитетот на македонската книжевна историја – некои книжевно-историски и теориско-методолошки соочувања, „Спектар“ VI, 11, Скопје, 1988, 207–226.

Како бројно мал, недржавен (барем без своеименски државно-правни традиции), неслободен, а во овој век и поделен народ, многу слично како и Словенците, Словаците, Белорусите и Украинците во словенскиот свет, Македонците имаат и еден ненормален, нередовен, неправолниски, нерамномерен, задоцнет и мошне некомплетен историски литературен тек. Иако со над илјадагодишна литературна традиција, иако вгнездена во географски простор што би претпоставувал европски тек на литературниот процес, словенска Македонија доживеа не само последна да ја извојува слободата и најпосле да биде призната како независна држава на само дел од етничката територија, туку во специфичните историски околности последна да ја афирмира и својата поливалентна национална литература и култура. Поради тоа во изминатиот милениум се констатира еден полн континуитет на писмената словенска традиција, но истовремено и еден евидентен дисконтинуитет во литературните форми и функции. Единствениот непрекинат процес на уметничкиот збор го наоѓаме во усното народно творештво, како изnudена супституција на слободниот пишан литературен збор. Затоа Македонците и можат да се пофалат со толку богато и така разновидно фолклорно наследство, создавано низ вековите и регистрирано и презентирано во минатиот и во овој век. Тоа го потврдува и изградбата на еден прилично разработен и уметнички изразен јазик и стил што природно прерасна во современата форма и норма на македонската литературна реч.

Осумвековниот континуитет на Охридската архиепископија како автокефална црква во Македонија² обезбеди непрекинат развој на многу гранки од духовната и материјалната култура (ликовната уметност – фрескосликарството, иконографијата, копаничарството, сферата на обичаите и верувањата, архитектурата итн.), ја зачува и писмената традиција по македонските цркви и манастири, со посебен рефлекс и од Света Гора, ја хранеше препишувачката и преведувачката дејност, создавајќи познати центри, како што беа Охридската книжевна школа на св. Климента и св. Наума, Лесновската, Слеченската и др., што создадоа најголема колекција стари ракописи.³ Старословенскиот јазик

² Иванъ Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископија (отъ основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостровъ отъ турците), първи томъ, София, 1924; истиот, История на Охридската архиепископија-патриаршија отъ падането ѝ подъ турците до нейното унищожение (1394–1767 г.), София, 1932; Славко Димевски, История на македонската православна црква, Скопје, 1989; М-р Јован Белчовски, Автокефалноста на македонската православна црква, Скопје, 1985 (и 1986).

³ Георги Поп-Атанасов, Основен хронолошки каталог на словенски ракописи од Македонија [„Во Каталогот се опфатени само оние ракописи што се чуваат во ракописните збирки и институции надвор од СР Македонија“], „Спектар“, I, 1, Скопје, 1983, 167–184, I, 2, 1983, 153–169 и II, 3, 1984, 185–200; истиот, Ракописни текстови на македонски народен говор, Скопје, 1985; Словенски ракописи во Македонија, I. Подготвил Владимир Мошин во соработка со Лидија Славева, Султана Кронева и Јованка Јакимова, Скопје, 1971; II (Факсимили); Михајло Георгиевски, Словенски ракописи во Македонија (откриени од 1970–1985 година), III, Скопје, 1988; IV (Факсимили); Вангелија Десподова – Лидија Славева, Македонски средновековни ракописи, I, Прилеп, 1988; Михајло Георгиевски, Македонското книжевно наследство од XI до XVIII век, Скопје, 1979.

(со македонската редакција) остана во функција на писмен јазик не само во црквите и манастирите речиси сè до крајот на XIX век⁴, и во времето кога народниот збор веќе се афирмира низ значајни постигања и во световната литература.⁵ Сета таа разнородна писменост, сите зачувани преписи, преводи, записи и белешки со црковен, верски и социјален карактер, заедно со печатената продукција надвор од границите на Македонија, опфаќајќи ја и богомилската, дамаскинарската и другата литературна активност, заокружува еден значаен период од македонската литературно-културна историја. Во споредба со развојните процеси во развиените европски литератури, македонската литературна продукција покажува низок степен и голема асинхроност. Нејзиниот развиток не оди паралелно ни со католичкиот дел од јужните Словени⁶ и може да се споредува само со православниот словенски југ на Балканот.⁷ И тука, меѓутоа, македонскиот случај е специфичен и неклоплив

⁴ Споменници за средновековната и поновата историја на Македонија, I. Уредник Владимир Мошин, Скопје, 1975; II. 1977; III, 1980; IV, 1981; Македонски текстови 10–20 век. Составиле Ђ. Конески и О. Јашар-Настева, Скопје, 1966; Записи и летописи. Избор и редакција Радмила Угринова-Скаловска, Скопје, 1975.

⁵ Страници од средновековната книжевност. Избор, редакција, предговор и забелешки Вера Антиќ и Харалампие Поленаковиќ, Скопје, 1978; Вера Стојчевска-Антиќ, Навраќања кон Библијата, Скопје, 1981; истата, Меѓу книжевен текст и фолклор, Скопје, 1987; истата, Пораки од дамнина, 1988; Јоаким Крчовски, Собрани текстови. Приредил Блаже Конески, Скопје, 1974; Кирил Пејчиновиќ, Собрани текстови. Приредил Блаже Конески, Скопје, 1974; Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Избрани страници. Приредил Блаже Конески, Скопје, 1987; Константин Миладинов, Творби. Предговор, редакција и напомени од Д-р Харалампие Поленаковиќ, Скопје, 1958; Григор С. Прличев, Одбрани страници. Приредил Тодор Димитровски, Скопје, 1959; Рајко Жинзифов, Одбрани творби. Приредил Гане Тодоровски, Скопје, 1981; Људмил Спасов, Константин М. Петкович (Јазични и книжевно-историски прилози), Скопје, 1990; Константин Миладинов, Избор. Приредил Гане Тодоровски, Скопје, Мисла 1980; и др.

⁶ Наоѓајќи се главно во границите на Австрија и Унгарија или на Венеција и Италија, словенечката и хрватската литература ги следеле главно европските текови, но како народи што исто така немале слободен и континуиран развиток, и кај низ спецификите бараат посебна методологија и сопствена периодизација. Затоа и толку различни се периодизациите што се правени за словенечката литературна историја (И. Пријатељ, А. Слодњак, М. Боршник, Ф. Петре, Ђ. Патерну итн.) или за хрватската (М. Комбол, А. Барац, М. Франичевиќ, И. Франгеш, З. Шкраб, А. Флакер и др.), како што е своероден и литературниот процес кај Словациите (Dejiny slovenskej literatury. Hlavný redaktor univ. prof. dr. M. Ríši, Bratislava, 1962), близок, но доста и различен од оној кај Чесите и особено кај Полјаците.

⁷ Имајќи ги предвид големите српски колонии во Австрија и во Унгарија, каде што всушност и настанува и се развива српската национално-литературна преродба, литературните процеси од почетокот на XIX век се трудат барем да ги подражаваат европските струења, а понекогаш и паралелно се развиваат. Во тој тек главно беше австро-унгарското влијание. Меѓутоа, во Србија под Труците, дури и во времето на Караѓорѓе Петровиќ и Милош Обреновиќ, примарно се покажуваше влијанието на православно-словенска Русија и овој развиток имаше знатно поинакви и правци и резултати сè до половината на XIX век. Затоа и во однос на периодизацијата се прават различни шеми и се застапуваат различни погледи – од Ст. Новаковиќ, Т. Остоиќ, П. Поповиќ, Б. Поповиќ, и пред сè Јован Скерлиќ и подоцна Драгиша Живковиќ и Ј. Деретиќ. Но дури и бугарскиот литературен развиток (иако бездурок најблизок до македонскиот во одреден период) следи сопствени патиишта низ историјата. Во овој поглед, покрај фундаменталното истражување на Г. Д. Гачев „Ускоренно развитие литературы (на материале болгарской литературы первой половины XIX в.)“, Москва, 1964, особено значајно (макар и видливо тенденциозно во однос на македонскиот развиток) е истражувањето на Илија Конев „Българското

во постојните шеми на методолошкиот пристап за периодизација на националните литератури. И со тоа се потврдува аксиомата дека секоја национална литература и култура на балканскиот простор изискува сопствена методологија во третманот на периодизацијата на литературната историја.

Јазикот, како основно средство на литературниот израз, сè до половината на XIX век не беше забрануван и прогонуван, иако се работи за поробен и национално обесправен народ. Вистина, во Македонија коегзистираа и несловенски јазици и несложенски писма (како, на пр., грчкиот и турскиот), на кои исто така беше создавана писменост и литература што во ограничени релации беше консумирана и од македонското словенско население, но за нас е од основна важност продукцијата на македонски јазик, па дури и независно дали е предавана со словенската или со грчката азбука.⁸ Тоа беа писма со повеќевековен историски легалитет на овие простори, независно од промената на политичкото господство во земјата, сè до поделбата на етничката целина на Македонија во 1913 година.

Од половината на XIX век, со конституирањето на туѓите национални пропаганди (на соседите), во Македонија почнува прогонот на македонскиот пишан и устен збор, пред сè во духовните и просветно-културните институции што ги организираа пропагандите (грчката, бугарската, српската и романската). Тие дејствуваа легално во Турската Империја, бидејќи имаа озаконети сопствени верски национални институции. Укинатата Охридска архиепископија не беше обновена, а според шеријатското право во Турција се признаваа само вери, но не и нации, па Македонците станаа предмет за завојување од страна на соседните

възраждане и просветението (Историја, историческо сознание, взаимодействие)" (Софија, 1963), каде што се проследуваат најзначајните бугарски културно-национални и литературни пројави во XVIII и XIX век во светлината на општите развојни струи на Балканот и во Западна Европа. Па сепак, и во засега најкомплетната „Историја на бугарската литература в четири тома“ (Главна редакција Стојко Божков, Петър Дивеков, Пантелей Зарев, Георги Шанев, БАН, Софија, 1963–1976) литературната периодизација се сведува на историските одредници по векови и потоа по децении со хронолошка обработка на авторите и нивните дела. Тоа е всушност наједноставниот и најлесен начин за пишување на една литературна историја, па затоа и најчесто е користен. Неретко, меѓутоа, ваквото хронолошко (по векови и по децении) следење на литературните процеси е придружено и со внатрешно разгледување по родовите и по видовите, како што постапила, на пр., и Редакцијата на волуминозната „Историја украинској литератури у восьми томах“ (Київ, 1967–1971), каде што, покрај застапеноста на богатата „народна словесност“ и жанровската подвоеност на „перекладна“ и „оригинална литература“ (во првиот том), се оди по родовите „Виршова литература“ („Поезија“), „Драматургија“, „Проза“ и „Висновки“, со посебен разглед на „Украинска литература в Західній Україні, Буковині і Закарпатті“ (до обединувањето).

⁸ Благодарейќи на повеќевековното византиско владеење во Македонија и на положбата на црквата во Турската Империја, особено по укинувањето на Охридската архиепископија, грчкото писмо имаше речиси службен статус. Затоа и во XIX век грчкото писмо се наоѓа не само во ракописните зачувани материјали (како што се: *Молитвеникот* од 1841, *Охридскиот речник*, *Кулакиското евангелие*, *Житието на св. Јоан Владимир* и др.), туку и во печатените текстови на македонски јазик (како, на пр.: *Четиријазичникот* на Данил Моснополски од 1802, *Канонамето за селата битолски* од 1851, *Неделното евангелие* на Павел Божигробски од 1852, многубројните статии во цариградскиот печат итн.).

претенденти.⁹ Така и дојде до завојувачките Балкански војни (1912–1913) и Букурешкиот договор, кога Македонија го загуби својот интегритет, а македонскиот јазик веќе беше и законски санкциониран, со задолжителна употреба на српскиот, бугарскиот, грчкиот и албанскиот јазик.

Токму поради тие причини уште во втората половина на XIX век Македонците се обидуваа да создаваат литература под формата на народно творештво¹⁰, а по поделбата творца уметничка литература „на народен дијалект“, главно поетски и драмски творби.¹¹ Тоа и услови македонската уметничка литература во овој период да биде и скромна по својот обем и некомплетна во литературните форми.

Борбата за афирмација на современиот македонски јазик во пишаната реч почнува главно од почетокот на XIX век, но научно фундираниот пристап се прави дури по 1857 година, кога, по углед и на Виенската спогодба (1850) за заедничкиот српско-хрватски литературен јазик, се покрена и официјално прашањето за заеднички литературен јазик на Македонците и Бугарите што како единствени православни Словени останаа во Турската Империја. Тоа беше обид за налагање на западномакедонскиот дијалект како доминантен во заедничкиот литературен јазик, на којшто беа и подготвени и издадени основни учебници за училиштата во Македонија¹², за разлика од тенденциите на одделни Македонци од Источна Македонија, како, на пр., Паисии Хилендарски (1762) и особено Неофит Рилски (по 1835), со протестантскиот центар во Смирна (1842–1846) што настојуваша исто така да создаваат заеднички јазик, но со источномакедонскиот дијалект во основата.¹³ Па сепак, од 60-тите години на XIX век западномакедонскиот говор веќе рапидно

⁹ Лазо Мојсов, Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција. Еден поглед врз опсежната документација, Скопје 1954, 123–206; Д-р Климент Памбазовски, Културно-општествените врски на Македонците во Србија во текот на XIX век. Скопје, 1960; Д-р Крсте Битоски, Дејноста на Пелагониската митрополија (1878–1912). Грчки религиозно-просветни и вооружени акции, Скопје, 1966; Христо Андранов-Полјански, Македонското прашање, Скопје, 1990; Иван Катарчиев, Борба до победа, I. Пирин се буди, Скопје, 1983, 139–762; Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла, Скопје, 1966, 30–500; истиот, Македонскиот народ и македонската нација, I, Скопје, 1983, 163–602; истиот, Васил Икономов (1848–1934). Прилог кон проучувањето на македонскиот културно-национален развиток, Скопје, 1985; истиот, Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја, I. Портрети, Скопје, 1989, 83–532; истиот, Македонски летопис. Раскопки на литературни и национални теми, I, Скопје, 1993, 25–235.

¹⁰ Д-р Блаже Ристовски, Пројави и профили од македонската литературна историја, I, Скопје, 1982, 25–57.

¹¹ Александар Алексиев, Основоположници на македонската драмска литература, Скопје, 1972, 144–244; Македонскиот фолклор во музичкото и драмското творештво до 1945 година. Трудови од научниот собир Скопје, 8 и 9 декември 1980 година, Скопје, 1986, 91–156; Д-р Блаже Ристовски, Македонскиот стих 1900–1944. Истражувања и материјали, I, Скопје, 1980, 17–30 (и прилозите во двата тома); Македонската драма меѓу двете светски војни, I–II. Приредил Александар Алексиев, Скопје, 1976.

¹² Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, I, Скопје, 1952, 25–32; истиот, Кон македонската преродба. Македонските учебници од 19 век, второ издание, Скопје, 1959, 24–97.

¹³ Македонската наука сеуште нема стигнато поблизу да го проучи ова мошне важно прашање од историјата на современиот македонски писмен јазик

почна да се налага во пишаната реч и да се сфаќа како норма за македонски стандард. Овој процес значајно го помогна и излегувањето на зборниците со народни умотворби, особено оние на Верковиќ (1860), на Миладиновци (1861), на Шапкарев (1891–1894), на Икономов (1893 и 1895) и посебно на Цепенков (во софискиот „Сборникъ за народни умотворения“). На тој јазичен идиом ги напишаа и учебниците Димитар Македонски, Димитар Узунов, Кузман Шапкарев, Венијамин Мачуковски и Ѓорѓија Пулевски, а на него ги објавија и стиховите и прозата Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Ѓорѓија Пулевски, Трајко Китанчев, Евтим Спространов и др., како и драмите на Војдан Чернодрински, Марко Цепенков, Димитар Хаџидимев и др., а на него ги пишуваа дијалозите во прозните состави и Коста Шахов, Петар Попарсов, Евтим Спространов и мнозина други од илинденската генерација. Тоа беше и природниот праг за настапот на Македонскиот клуб и в. „Балкански гласник“ во Белград (1902)¹⁴ и особено на Македонското научно-литературно другарство во Петербург (1902)¹⁵ со поставување на принципите за изградбата на современиот македонски литературен јазик и теоретската разработка и практичната примена на Крсте Мисирков во книгата „За македонските работи“ (1903)¹⁶ и во сп. „Вардар“ (1905)¹⁷. Тогаш првпат и официјално беше кодифициран македонскиот како службен јазик во Уставот на Другарството¹⁸, а обоснованата јазично-правописна норма најде примена и во некои литературни творби на македонски автори.

Ако воените години (1912–1918) и не оставија позначајни литературни траги, меѓувоенниот период (1919–1941) претставува решавачки праг за пробив на литературата на мајчиниот јазик, но и на литературата на Македонците пишувана на службените јазици во одделните делови на Македонија.¹⁹ Освен еруптивниот изблик на драмата (макар и главно со битова обоеност) што се афирмира не само во печатот, туку и на сцената (В. Иљоски, А. Панов, Р. Крле), во Вардарскиот дел на Македонија се појавија и значајни поетски профили што објавуваа стихови во разните центри во Југославија, но најмногу во скопските периодични публикации „Луч“ (1937–1938) и „Наша реч“ (1939–1941), меѓу коишто се и поетите Ц. Стефанов Попиванов, Т. Смиљјаниќ-Брадина, А. Панов, Р. Петковски, А. Тодоров, В. Илиќ, Х. Попсимов, К. Димов, М. Богоевски, Б. Стефковски, К. Јосифовски, Р. Лазоски, Б. Заревски и

¹⁴ Д-р Блаже Ристовски, Македонски летопис . . . , I, 237–279.

¹⁵ Д-р Блаже Ристовски, Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла, I–II, Скопје, 1978.

¹⁶ Д-р Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874–1926) . . . , 346–380; Благоја Корубин, Јазикот на Крсте Мисирков, Скопје, 1956; Тодор Димитровски, Од Пејчиновиќ до Рацин. Јазични и литературноисториски прилози, Скопје, 1982, 195–251; Крсте П. Мисирков, Одбрани страници. Приредил Блаже Ристовски, Скопје, 1991.

¹⁷ Блаже Ристовски, „Вардар“, научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков, Скопје, 1966.

¹⁸ Д-р Блаже Ристовски, Димитрија Чуповски (1878–1940) . . . , I, 245.

¹⁹ Д-р Блаже Ристовски, Пројави и профили од македонската литературна историја, I, 175–277.

др.²⁰ Бездруго посебно значење има појавата и на одделни стихозбирки, веќе не само на српски и со стихови и на македонски, како што беа „Песмарица“ (1929) на Т. С. Брадина и „Пиригчана поља“ (1941) на Ц. С. Попиванов, туку и изданија исцело на македонски јазик²¹, како што беше фундаменталната збирка „Вели мугри“ (1939) на Кочо Рацин²² и скромниот поетски досег на Волче Наумчески со изданијата „Иди пролет“ (1939) и „Македонска китка“ (1941)²³. Притоа особено беше значајна и појавата на асоцијации што го култивираа и македонскиот збор во литературниот израз, како што беа, на пр., Културно-просветното друштво „Вардар“ (1935–1938) во Загреб, Белград и Скопје²⁴, ЛИПИК (Друштво за литература, поезија и критика) во Скопје (1927–1929), Литературната група (1931–1933) и МОРО (Македонска младинска револуционерна организација) во Скопје (1933–1934)²⁵.

И во границите на Бугарија Македонците развија богата литературно-национална дејност. Покрај новите драмски текстови на В. Чернодрински, беа отпечатени и револуционерните драми „Илинден“ (1923) од Н. Киров Мајски и „Народ и црква“ и „Духот на Македонија“ (1931) од Н. Дренков, но во периодичниот печат почнаа да се појавуваат и стихотворбите на родниот јазик на Н. Церов, Д. Миленски, Н. К. Мајски²⁶ и др., додека младиот емигрант од Скопје Венко Марковски во периодот само од 1938 до 1941 година отпечати 9 стихозбирки на македонски²⁷ што заедно со збирките „Мъскавици“ (1940) и „Пеш по светот“ (1941) на Коле Неделковски²⁸, сите објавени во Софија, означија конечна афирмација на современата македонска поетска реч и на современиот македонски јазик во литературата. Тука посебно место и значење има организирањето на Македонскиот литературен кружок околу Редакцијата на „Македонски вести“ (1936)²⁹, Кружокот „Нација и култура“ (1937), Публицистичкиот кружок (1937–1938) и конечно обновениот Македонски литературен кружок (1938–1942) во Софија³⁰, што ги собраа македонските творци од сите делови на раскинатата Македонија и

²⁰ Д-р Блаже Ристовски, Македонскиот стих 1900–1944, I–II.

²¹ На истото место.

²² Кочо Рацин, Стихови и проза. Уредил Д-р Александар Спасов, Скопје, 1966.

²³ Волче Наумчески, Стихови (1939–1941). Редакција, предговор и забелешки Д-р Блаже Ристовски, Скопје, 1979.

²⁴ Д-р Блаже Ристовски, Пројави и профили од македонската литературна историја, II, 161–191.

²⁵ Д-р Блаже Ристовски, Кочо Рацин. Историско-литературни истражувања, Скопје, 1983, 128–176.

²⁶ Д-р Блаже Ристовски, Македонскиот стих 1900–1944 . . . , I, 108–132.

²⁷ Д-р Блаже Ристовски, Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја, II. Портрети, 1989, 431–473.

²⁸ Коле Неделковски, Собрано дело. Јубилејно издание по повод на 40-годишнината од смртта на поетот-борец. Предговор, редакција, избор и редакција Тодор Димитровски, Скопје, 1981.

²⁹ Блаже Ристовски, Основите и концепциите на Македонскиот литературен кружок во Софија (1936), „Гласник“, XXIX, 3, Скопје, 1985, 111–128.

³⁰ Никола Ј. Вапцаров, Творби. Избор и предговор Гане Тодоровски, Скопје, 1979, 291–447; Блаже Ристовски, Беседа за Вапцаров. Свечен собир по повод 80-годишнината од раѓањето на Никола Вапцаров, Скопје, 17.X 1989, Скопје, 1990.

создаваа „по дух и содржина“ македонска литература, иако поголемиот број и на службениот бугарски јазик (Н. Вапцаров, М. Сматракалев, А. Попов, Г. Абаџиев и др.).

Поради особено ригорозниот режим во Грција, и покрај многуте обиди, Македонците од овој дел не успеаја да издаваат ни свој орган на родниот јазик, ниту пак објавија позначајни литературни текстови во земјата. Не беше подобра состојбата и на Македонците во Албанија, иако, на пр., Стерјо Спасе отпечати успешни прозни дела – на албански јазик. Македонците во дијаспората (зад океаните) во меѓувоенниот период покажаа голема организираност, издаваа и историски значајни национални периодични и други публикации, организираа и театарски групи и прикажуваа македонски драмски состави³¹, но не успеаја и да се претстават со позначајни литературни творби.

Бидејќи најголемиот број од литературните дејци му припаѓаа на прогресивното движење, речиси сите се вклучија и во антифашистичката борба во текот на Втората светска војна, а добар дел од нив и загинаа во нејзиниот виор. Така и литературата што беше создавана во Националноослободителната борба (1941–1944) и по дух и по автори всушност претставува продолжение на онаа од меѓувоенниот период³². Тука пак се К. Рацин, В. Марковски, К. Неделковски, В. Наумчески, М. Богоевски, Ц. С. Попиванов, К. Јосифовски, Р. Лазоски, но и Владо Малески, Ацо Шопов, Коле Чашуле, Блаже Конески, Тампо Левката, Јордан Леов, Славко Јаневски, Димче Маленко и др.³³ Тогаш, во јуни 1943 година, на слободната територија беше објавена првата колективна дводелна збирка „Македонски народно-ослободителни песни“ (под редакција на К. Рацин)³⁴, а во есента на 1944 излегоа и првата стихозбирка во слободната македонска литературна историја „Песни“ од Ацо Шопов³⁵ и спевот „Партизани“ и македонскиот епос „Робии“ од Венко Марковски.³⁶

Дури со формирањето на македонската држава во југословенската федерација (од крајот на 1944 година) започнува регуларниот тек на современата македонска литература, како сестрано разгранет и забрзан процес. Иако поезијата веќе имаше едно стамено наследство, посложените родови доживуваа задоцнето и позабавено појавување и развиток.

³¹ Д-р Блаже Ристовски, Македонскиот народ и македонската нација, II, 511–522; истиот, Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја, III. Процеси, 1990, 502–520.

³² Д-р Блаже Ристовски, Македонскиот поетски збор во периодот на НОБ, во зб.: *Kultura i nauka u Narodnooslobodilačkom ratu i Revoluciji. Radovi sa naučnog skupa*, Struga, 7.–9. oktobar 1981, Skopje, 1984, 343–353.

³³ Д-р Блаже Ристовски, Македонскиот стих 1900–1944, I–II.

³⁴ Д-р Блаже Ристовски, Македонски народноослободителни песни, Скопје, 1974.

³⁵ Ацо Шопов, Песни, Издање „Младог борца“, б.м., 1944. Истовремено, кон крајот на истата година, збирката беше напечатена и во Куманово.

³⁶ Венко Марковски, Партизани. Спев во три дела, Слободна Македонија, 1944, Издање на НОВ и ПО на Македонија; истиот, Робии. Македонски епос, Слободна Македонија, 1944, Издање на НОВ и ПО на Македонија. Во тоа време излезе и неговата стихозбирка „Низ пожарите на Елада“.

Македонскиот расказ постепено премина од НОБ во слободниот живот, но поразвиените прозни форми требаше допрва да трасираат патишта. Така, на пр., првата повест „Улица“ од С. Јаневски се појави дури во 1950 година, а по две години истиот автор го објави и првиот современ македонски роман „Село зад седумте јасени“ (иако уште во 1945 година В. Марковски го публикува првиот роман во стихови „Климе“, а првата драма во ситхови во слободната историја „За родниот каџ“ му беше готова во 1946).

Вистински расцвет доживува македонската литература од 50-тите години, кога беа урнати стегите на политички контролираниот творечки процес и започна литературниот плурализам што постигна и меѓународна афирмација со преводи на голем број јазици во светот. Овој развиток главно го следеше чекорот на литературните тенденции во југословенските простори сè до конечното раздружување и наполно осамостојување на Република Македонија во 1991 година.

Поради ваквиот специфичен историски развиток, периодизацијата на македонскиот литературно-културен развиток³⁷ би можела да го има следниов вид:

I. СТАРАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА (IX–XVIII ВЕК)

1. Од христијанизацијата до турското завојување на Македонија (IX–XIV в.)

- Усното народно творештво од најстарите времиња до Маричката битка (1371)
- Почетоците на словенската писменост (св. Кирил и Методија)
- Охридската книжевна школа (св. Климент и св. Наум, Черноризец Храбар)
- Преводи, преписи и записи
- Апокрифната литература и богомилското наследство
- Средновековните раскази и повести

³⁷ Во врска со прашањето за периодизацијата на македонскиот литературен развиток да се види и: Блаже Ристовски, Поглед врз практичниот аспект на „Теорискиот нацрт за историско-книжевната периодизација“ аплициран врз историјата на југословенските литератури, „Литературен збор“, XII, 5, Скопје, 1965, 18–21; Гане Тодоровски, Кон прашањето за периодизацијата на новата македонска литература, на истото место, 15–18; истиот, Некои прашања на периодизацијата на современата македонска литература и пост скрипtum кон една неодржана дебата за современата македонска литература, во зб.: Осми Раѓинови средби: Развојните процеси во современата македонска литература, Титов Велес, 1971, 102–111; истиот, Стилската формација кај Македонците во XIX и XX век (Прилог кон периодизацијата на новата македонска книжевност), во зб.: Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб–Љубљана, Скопје, 1978, 163–172; истиот, Прилог на тема: периодизацијата на македонската литература во XIX век, „Спектар“, I, 2, Скопје, 1983, 127–129; Вера Стојчевска-Антиќ, Кон методологијата за изработка на средновековната македонска книжевна историја, „Спектар“, I, 1, 1983, 143–149; истата, Кон темата: „Периодизација на средновековната македонска литература“, „Спектар“, II, 3, 1984, 171–174; Д-р Томе Саздов, Методологија на проучувањето на македонската народна книжевност, „Спектар“, I, 1, 140–142; истиот, Проблеми за периодизацијата на македонската народна литература, „Спектар“, I,

2. Литературно-културното наследство од Марковото Кралство до крајот на XVIII век
 - Усното народно творештво (со посебен осврт врз Марковиот циклус)
 - Книжевно-дрепишувачките центри во Македонија
 - Црковно-манастирските списи и записи
 - Хагиографии и биографии
 - Дамаскинарската литература
 - Печатената црковнословенска литература
 - Руско-словенските влијанија и балканската заемност (Христофор Жефарович, Паисиј Хилендарски)

II. НОВАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА (1802-1944)

1. Просветителско-будителски период (1802-1845)
 - Првите книги и учебници на народен јазик (Даниил Москополски, Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Анатолиј Зографски)
 - Македонски печатари и печатници (Геодосија Синаитски, Даскал Камче)

2, 123-124; Д-р Георги Сталев, Методолошкиот пристап кон проектот - Македонската литература во XX век, „Спектар“, I, 1, 150-152; истиот, За периодизацијата на македонската литература во XX век, „Спектар“, I, 2, 131-132; Ванчо Тушевски, Околу периодизацијата на македонската литература во XIX век, „Спектар“, II, 3, 175-176; Milan Đurčinov, Književna istorija i književna kritika (Neke pretpostavke o jednoj imaginatnoj književnosti i njenom odnosu prema književnoj kritici), „Putevi“, XI, 3, Banja Luka, 1965, 241-246, но во дискусијата по други реферати на собирот истиот автор вели: „На пример, у чему је смисао тог инсистирања за таквом савременом историјом књижевности у којој ќе новијам врењениа и појавама припасти оставеното место? Мислим да нас на то наводи управо досадањи развитак наших књижевности. Зар управо оно што су македонски писци створили у двадесетом веку, у последње две деценије, није далеко најзначајније што је дух овог народа испомо на књижевном плану? Зашто писати докторске дисертације о књижевним појавама нашег деветнаестог века, обрабивати мале, безначајне тисце када је очигледно да се ради о минорним појавама које нам објашњавају историјска стања, али чије су књижевне поруке готово неприметне. Најзад, верујем да ќе такво прилажење македонској књижевности ослободити њене тумаче, осећаја инфериорности и упутити их управо оним процесима који обележавају њену духовну и естетску еманципацију у оквиру свега онога што у новијим временима стварају на књижевном плану остали народи наше заједнице“ (263). Се разбира, ова е неприфатлив однос и од историсколитературно гледиште, зашто се работи на континуитетот на една литература и традиција, иако во нашиот XIX век има и значајни автори што достоино ја обележуваат нашата „духовна и естетска еманципација“. Во врска со теоретско-методолошките прашања на периодизацијата на македонската књижевност треба да се имаат предвид и прилозите на Милан Ѓурчинов: Кон прашањето за теоретско-методолошките основи на историјата на литературата, I. Општи методолошки претпоставки, „Спектар“, IV, 7, 1986, 137-157; (продолжение) II. Проблеми на периодизацијата, „Спектар“, IV, 8, 1986, 93-112, како и: Околу прашањето за „забрзаниот књижевен развој“ во новата македонска литературта, „Спектар“, VI, 11, 1988, 115-120; Биноминалниот расказ „Диптихон“ Владо Малескиот как пример „ускоренијот еволуциј“ в новой македонской литературе, „Zeitschrift für Slawistik“, XXIII, 4, Berlin, 548-552; Nova makedonska književnost (1945-1980), Beograd, 1988. Се разбира, тука треба да се додаде и прилогот на Миодраг Друговац, Нацрт на глобалната периодизација на новата македонска књижевност (1891/93-1987), „Спектар“, V, 10, 1987, 147-156, што во основата е применета и во неговата „Историја на македонската књижевност XX век“ што беше објавена три години подоцна.

2. Литература на националното будење (1845--1875)

- Народното творештво и неговите собирачи и издавачи (Ст. Верковиќ, Д. и К. Миладиновиќ)
- Основоположници на новата световна македонска литература (К. Миладинов, К. и А. Петкович, Р. Жинзифов, Г. Прличев, Ј. Цинот)
- Учебникари и учебници на „македонското наречје“ (П. Зографски, Д. Македонски, Д. Узунов, К. Шалкарев, В. Мачуковски, Г. Пулевски)

3. Епоха на националноослободителни програми и востанија (1875--1903)

- Подем на македонската фолклористика и етнографија (М. Цепенков, К. Шалкарев, П. Драганов, В. Икономов, А. Попстоилов, П. Гиноски, Г. Пулевски)
- Лозарското движење и борбата за македонски литературен јазик (Г. Пулевски, Г. Баласчев, П. Попарсов, К. Шахов, Т. Попов, К. Мисирков)
- Поетски, прозни и драмски текстови во револуционерно време (Г. Пулевски, Т. Китанчев, Е. Спространов, В. Чернодрински, М. Цепенков, Д. Хаџидинов)

4. Период на судбоносни настани од Илинден до Версај (1903--1919)

- Прва кодификација на современиот македонски литературен јазик (Македонското научно-литературно другарство и К. Мисирков)
- Македонската револуционерна народна песна како одраз на илинденската епоха
- Разгромот на Македонија во Балканските и во Првата светска војна (Д. Чуповски, Н. Димов, Г. Константинович, К. Мисирков)

5. Литературата на раскината Македонија (1919--1941)

- Културно-литературни пројави во 20-тите години (Б. Чернодрински, Н. К. Мајски, К. Мисирков, Д. Чуповски, В. Иљоски, Т. С. Брадина, Н. Церов, Д. Миленски)
- Конечна афирмација на македонскиот јазик во литературата во 30-тите години (В. Марковски, К. Рацин, К. Неделковски, В. Наумчески, Ц. С. Попиванов, Р. Петковски, Х. Попсимова, К. Димов, В. Илиќ, М. Богоевски, А. Панов, Р. Крле, Б. Заревски, Р. Лазоски)
- Македонски периодични изданија („Македонски вести“, „Македонска земја“, „Наш весник“, „Луч“, „Наша реч“, „Илинден 1939“, „Искра“)
- Национално-литературни асоцијации (Културно-просветното друштво „Вардар“ во Загреб, Белград и Скопје, Македонскиот литературен кружок во Софија)
- Литературата на Македонците на јазиците на владејачите (А. Крстиќ, В. Илиќ, Н. Вашиаров, А. Попов, М. Сматракалев, Т. Шомов)

6. Литературата на Националноослободителната борба (1941-1944)
- Народноослободителни песни и записи
 - Генерација на континуитетот (К. Рацин, В. Марковски, К. Неделковски, В. Наумчески, Ц. С. Попиванов, М. Богоевски, Р. Петковски, Р. Лазоски)
 - Литературни творци на Националноослободителната борба (Владо Малески, Ацо Шолов, Рамно Левката, Коле Чашуле, Славко Јаневски, Димче Маленко)
 - Печатници во НОБ („Гоце Делчев“, „Илинден“)
 - Литературни изданија („Македонски народно-ослободителни песни“ I-II, „Наши песни“, „Песни“, „Партизани“, „Робии“, „Орлите на Македонија“, „Низ пожарите на Елада“, „Бели мугри“)
 - Весници и списанија на македонски јазик:
 - а. во Вардарскиот дел на Македонија („Дедо Иван“, „Народен билтен“, „Народен глас“, „Весник“, „Билтен“, „Октобрис“, „Неделен весник“, „Братство“, „Востаник“, „Илинденски пат“, „Млад борец“, „Македонка“, „Нова Македонија“, „Културна Македонија“)
 - б. во Егејскиот дел на Македонија („Црвена ѕвезда“, „Искра“, „Славјано-македонски глас“, „Слобода“, „Победа“)

III. СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА (1944-1981)

1. Литературата на егзалтација од националната слобода (1944-1948)
 - Од азбуката до првата македонска граматика
 - Народното творештво и првите учебници
 - Време на патриотизам и интимизам во поезијата
 - Раѓањето на прозниот исказ: расказот и драмата
 - Критиката во спрега со идеологијата
 - Дирижираниот дневен и периодичен печат во слободата
 - Литературата на егејската „барутна бајка“
 - Литературниот одзив на Пиринската културна автономија
2. Години на преломи и конфронтации (1948-1955)
 - Судбинска и литературна диференцијација: политиката на 1948
 - Југословенскиот „социјалистички реализам“ во Македонија
 - Македонскиот роман како почеток и афирмација
 - Нови струи по Љубљанскиот конгрес
 - Естетските, идеолошките и политичките аспекти на македонската литературна конфронтација
3. Тенденции и реализации на литературно-естетскиот плурализам (1955-1980)
 - Стилската еволуција со задоцнети рефрени
 - Македонската литература на меѓународната сцена
 - Преводот на македонски како компонента на литературниот развој
 - Литературата на Македонците во дијаспората
 - Матурација на македонската поезија

- Приоритетот на романескната продукција
- Полнолетството на литературата за децата и младината
- 4. Деценија на дезинтеграцијата и самостојноста (1981-1991)
 - Литературата на преиспитувањето: голосточки одзиви и патриотски самозапознавања
 - Политичката драма како литературно-сценски феномен
 - Плурализацијата на општеството и литературното огледало
 - Литературата на отпорот и самостојноста
 - Литературната критика и науката за литературата.

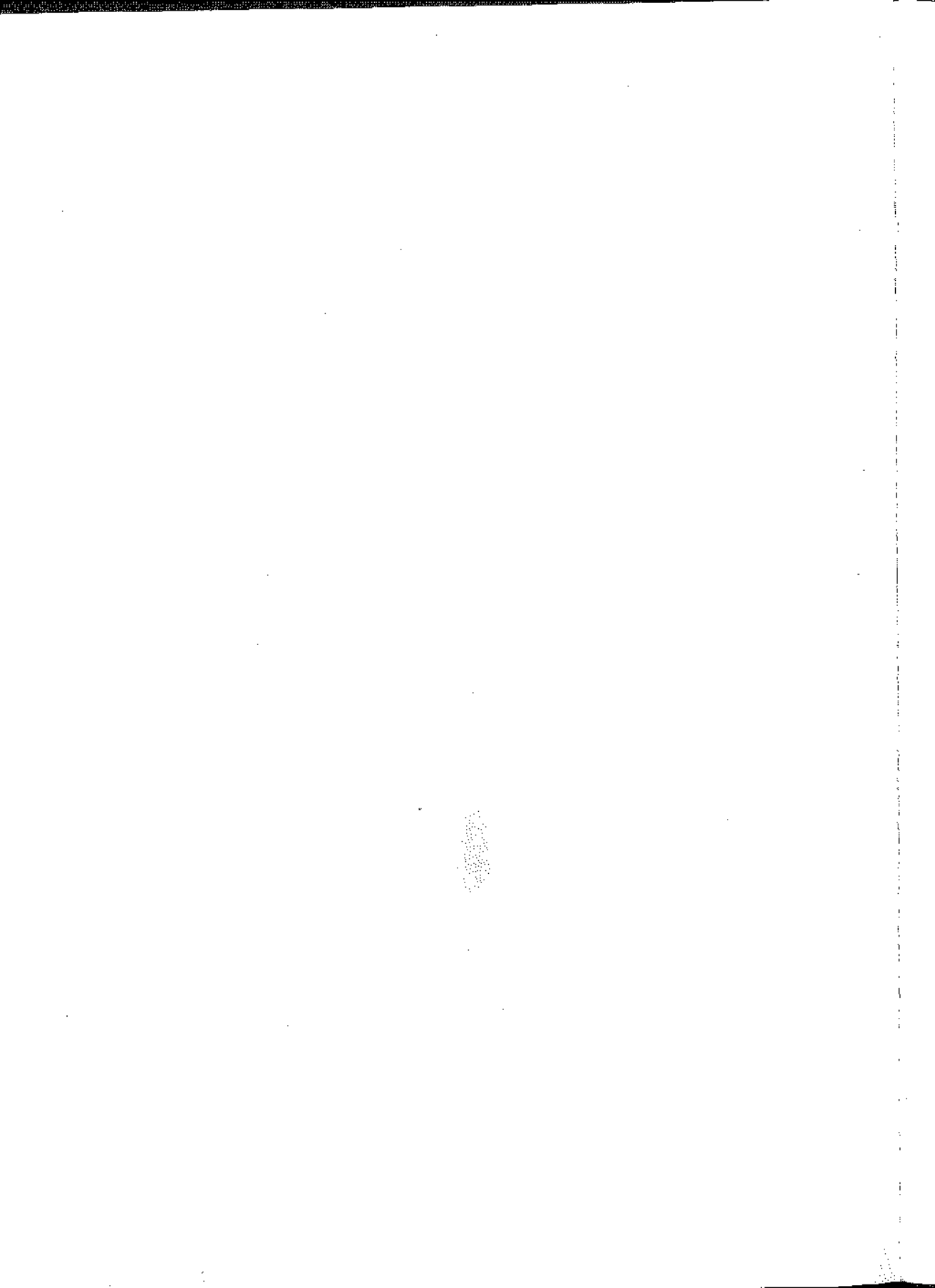
Blaže RISTOVSKI

PERIODIZATION OF THE MACEDONIAN LITERARY AND CULTURAL DEVELOPMENT
(IN SOUTH SLAVIC CONTEXT)

(Summary)

In contrast to the literary-historical development of the other South Slavic peoples and cultures, there occurs in Macedonia a non-typical continuity of the literary and cultural processes throughout the entire history to the Liberation (1944). This also dictates the methodological approach for the periodization of the Macedonian literary and cultural development.

The absence of a free flow of the developing literary processes and the emergence of outstanding and with generations stratified stylistic formations, schools and directions, places, as a most significant factor, the continuity as a guide through the century-long history of the Macedonian literature and culture. Thus, relying mainly on the chronological principle, bearing in mind the historic-geographic-idea factors, but in dependence of the historic-geographic-ethnographic specific features, the Macedonian literary and cultural development can first be divided into four global entities: 1. *old* (IX-XVIII c.); 2. *new* (XIX-1944); and 3. *modern* literature (1944-1991), and then by an internal periodization and systematization of all of these segments, the occurrences and processes are systematically dealt with, which do not have neither an equal nor an equally important progress through the epochs.

Вера Стојчевска-Антиќ

СРЕДНОВЕКОВНАТА ТРАДИЦИЈА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ЛИТЕРАТУРА

Историјата и книжевноста се јавуваат континуирано во сплетот на тесните заемни влијанија и врски и го поттикнуваат еден кон друг сопствениот истражувачки потенцијал. Историјата согледана на поширокиот општествен план создавала услови за појава на одредени автори и дела, а овие пак, од друга страна, го разоткриваат и градат историското милје. Според тоа, и за книжевноста може да важи заклучокот на лингвистот Хорас Лант „И јазикот како и историјата е промена“.¹ Несомнено, и книжевноста претставува задолжително променлива категорија. Меѓутоа, токму во менливоста и минливоста на книжевната продукција треба да се внимава на моментите од книжевното создавање, т.е. да се согледува историското милје кога се создавала одредена книжевна продукција и денешниот аспект на истражувања и согледувања на книжевниот историчар.

Во случајов нашето внимание ќе го насочиме (заради ограничениот временски простор) кон средновековното македонско книжевно творештво, кое традиционално се негувало и во вековите кои се оддалечувале од реалното егзистирање на авторите и делата. Притоа, одредените вредности не само што ќе се зачуваат, туку ќе станат инспиратори и на современи творби. Според тоа, ќе се запреме на неколку карактеристични примери, чие живеење е присутно во современата македонска книжевност.

Интересно е да се забележи во самиот почеток дека родоначалниците на македонската писменост и книжевност од далечниот период на IX век оставиле видливи траги во македонската широка и вековна духовна и културна традиција, а и многу пошироко. За овој значаен континуитет, за трагите на кирилometодиевската, Климентовата и Наумовата традиција кај нас, низ сите векови по IX век и до денес, во книжевната историја постојат видливи траги, мошне карактеристични и впечатливи.² Колку е видлив токму тој ран средновековен печат и белег ќе

¹ First North-American Macedonian Conference on Macedonian Studies, Ann Arbor, 21-23. VI 1991.

² Вера Стојчевска-Антиќ, *Кон средновековната книжевна историографија*, Литературен збор, Скопје 1983, кн. 5, 3-9; *Кирилometодиевската традиција во Македонија*, Slovo, Zagreb 1986, бр. 36, 161-170; *Средновековните книжевници и историјата*, Прило-

прикажеме со примерите на нивното богато присуство во современата македонска книжевност, која има и достатни причини да претстави и пред современците богати содржини.

По бруталниот завршеток на светлите страници од значајната и епохална за Словените Моравска мисија, во Македонија, во древниот град Охрид, се роди Охридската книжевна школа, т.н. Првиот словенски универзитет. Во неа нејзиниот родоначалник Климент Охридски ќе ги разгори силно глаголската традиција на словенското ракописно наследство, писмената јазична традиција, уметничкото творештво. Разбирливо е што овие страници од богатото македонско историско и културно минато останале живо отворени пред македонскиот човек низ вековите и денес.

Не е случајно најмаркантно забележана присутноста на Климента, охридскиот учител, книжевник и светител, и тоа не само од неговите наследници и ученици од Македонија, туку и од високите грчки хиерархиски редови, од охридските архиепископи: Теофилакт, Хоматијан, Кавасила и многу други. Меѓутоа, споменот на охридските учители Климент и Наум Охридски го чувале живо македонските преродбени писатели и поети. Не помал одглас тие доживеале и кај современите македонски автори.

Веднаш по НОБ во Македонија започна активна книжевна дејност писателот и поетот Лазо Каровски.³ Во своето творештво видливо место им посвети на Климента и Наума. Прво го објави романизираниот животопис со наслов „Климент Охридски“ во 1969 година. Во 1971 година се појави романот „Наум Охридски“. Во 1977 беше објавена и неговата радио-драма за Климент Охридски, со наслов „Распламтениот факел“. Лазо Каровски бил инспириран да ги состави овие дела од вековните напластени претстави, преданија и легенди за охридските учители. Токму затоа, служејќи се со историски извори, но познавајќи ги добро македонските народни умотворби, Каровски создал нивни романизирани биографии, блиски до македонските читатели кои, исто така, имале свои претстави за нив.⁴ Тонот на раскажувањето кулминира во однос на значајните настани и ситуации, а со течниот дијалог се оживуваат познатите дејствија и мислења. Не случајно Климент ќе му одговори на свештеникот на Вихинг: „Ако некој истрајноста во вистинската вера и верноста на идеалите ја наречува тврдоглавост, тоа не е ништо друго туку празноглавост. Ве молам немојте да лицемерите како фарисеите. Знаам дека нема ниту една солза да пророните ако ме снајде и најлошото, а ми зборувате дека сте загрижени за мене. Загрижени сте поради вашата кожа. Народот што излучи од себе неколку генерации и ни ги

зи, МАНУ, Скопје 1986, 13-20. В. С. Антиќ и И. Велев, *Кон кирилometодиевската библиографија во Македонија*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет во Скопје, Скопје 1985, кн. 11-12, 7-70; В. Стојчевска-Антиќ, *Климент Охридски*, Предавања на XIX семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1987, 117-129; *Климент Охридски*, Студии, Скопје 1986.

³ Лазо Каровски (р. 1927): *Крвава блокада, Тиквешка легенда, Родината в песни, Момин чака, Ставнини*.

⁴ Вера Стојчевска-Антиќ, *Климент и Наум Охридски во народната традиција*, Наша книга, Скопје 1982; Стојан Ристески, *Легенди и преданија за свети Наум*, Скопје 1990.

довери нам да ги воспитаеме на мајчин словенски јазик – нема никогаш да не заборава нас, ниту пред вас некогаш ќе преклони глава . . .”⁵ Монолозите и дијалозите се присутни во сите негови дела и тие ги разоткриваат комплетно личностите. Во секој случај, и трите дела на Каровски ги оживија изминатите времиња од расцветот на Охридската школа и книжевниот живот во Македонија.

1100-годишнината од основањето на Охридската книжевна школа и од доаѓањето на Климент Охридски во Охрид беше свечено одбележана во 1986 година во Македонија, по тој повод беше прикажана телевизиската драма во два дела „Климент Охридски“ од македонскиот драмски автор Томе Арсовски. Драмскиот текст во романизирана форма, со ист наслов, беше промовиран на денот на словенските просветители Кирил и Методиј, 24 мај 1989 година, и токму на Саемот на книгата.⁶ Врз богат изворен историски материјал, славистички студии за Климента, врз народните преданија и легенди од македонскиот фолклор, Арсовски им понуди на читателите ново приоѓање кон Климента, без да се помати вкоренетата претстава за стариот учител – Климент. Воспитаникот и придружникот на светите Кирил и Методиј се изградува како вреден нивни продолжувач и заменик, но сега не меѓу Моравските и Панонските Словени, туку меѓу Македонските. Со нив и меѓу нив Климент ги добива и човечките и општочовечките, и учителските, и апостолските вредности, вишнувајќи се високо со симболот на духовниот лет – моделот на Охридската школа, таа Црква втемелена во Охрид и Македонија. Од охридскиот расадник ќе изникнат свежи никулци кон сите словенски средини, а охридската книга ќе се разнесе меѓу жедните за напредок.

Покрај стремежот за веродостојното сликање на личностите и амбиентот, Арсовски понира и во психолошките разоткривања, особено во човечките навики на Климента да живее и работи меѓу широките народни маси. На таков начин, со еден својствен стил и уметнички израз, сложената личност на Климента ја приближува до оние што го имаат Климента во себе, и до оние кои помалку го знаат. Дури и крајот на романот останува недовршен, во духот на големината негова, на неговата присутност, во доловената охридска патина: „Беше месец горешник, како што го викаа овдеиците Словени, сонцето гореше како усвиџен вршник, а езерото, Белото Езеро, блескотеше како сребрена рибна крлушт, шумолејќи ја песната на епископот охридски и велички, епископ словенски Климент . . .”⁷

Во раните пројави на македонските автори се вбројува романот на Видое Подгорец „Аз, буки, веди . . .“, кој претставува романизиран животопис на браќата просветители Кирил и Методиј.⁸

Првоучителите ги слават и уметничките македонски стихови. По повод Климентовиот јубилеј се појави изборот од творби посветени на

⁵ Томе Арсовски, *Распламениот факел*, Современост, Скопје 1977, бр. 1, 42–59, 43.

⁶ Томе Арсовски: „Александра“, „Парадоксот на Диоген“, „Матурска вечер“, „Скок преку кожа“, „Залез на Езерската земја“, „Убавијата чекори сама“, „Климент Охридски“.

⁷ Томе Арсовски, *Климент Охридски*, Македонска книга, Скопје 1989.

⁸ Видое Подгорец, *Аз, буки, веди . . .*, Мисла, Скопје 1969.

Климента, под наслов „Од слово слова“.⁹ Во него приредувачот објавил трет дел со современи творби. Не изминаа ни пет години од денот на објавувањето на овој избор, а констатираме нови и нови творби, кои се множат, а бројот на создаваните творби го формира и најновото издание, што се појави во Скопје во 1991 година.¹⁰

И во двете изданија се јавуваат македонски автори кои се незаобиколни во македонската книжевна историја, а кои им определиле значајно место на средновековните книжевни дејци и дела. Меѓу нив, сигурно, важно место зазема Славко Јаневски. Во случајов пред нас имаме автор чие творештво (а тоа е доста обемно) е проткаено и продлабочено со мотиви и чести слики од нашето минато. Тоа изобилува и со фантастични и имагинарни претстави, покрај длабоките понирања на авторот да допре до сопствените корени на својот народ и напорот да се премости просторот од она што помалку и повеќе се памети од минатото со нашата сегашност. Токму неговите дела „Каинавелија“ (1969), „Легионите на свети Адофонис“, „Кучешко распение“, „Чекајќи чума“ (1984), („Грозомори на миракулите“ 1984), „Седумте Керубинови векови“ (1986), „Чудотворци“ (1988), даваат еден пресек од далечните одминати векови, кои оставиле траги врз нашето живеење, врз нашите насоки и патишта. Во трилогијата од 1984 година се навраќа кон дострелите на исихазмот што царувал во XIV век, кон времето во пресрет на најавеното турско завојување на Балканот, на Македонија. По Маричката битка (1371) Македонија постепено потпаѓа под турското владеење, а во 1392 бил заземен и градот Скопје. Во нив ќе се јави селото Кукулино на падините на Скопска Црна Гора, кое, според читателската насоченост, а што ја искажале и критичарите, „е несомнено згустана метафора за историјата на Македонија.“¹¹ Покрај успешниот обид тоа село да постане космичко средиште, се јавува и понирањето во нашата наследена средина.

Меѓу преокупациите со минатото Јаневски се запира врз браќата Кирил и Методиј, врз Климент, врз луѓето кои имаа нескриени врски со тајните на зборот, од кој започнал светот. Тој нема да ги премине и Презвитерот Козма и еретиците богомилите, како и слепците на Самоила, што го уништија срцето на водачот.¹² Не случајно делото на Јаневски предизвика и бројни и широки критички и историско-книжевни осврти.¹³

Сепак, може да се констатира дека најобработената личност од нашето средновековие е Климент Охридски. Мошне поетичен однос (а

⁹ Вера Стојчевска-Антиќ, *Климент Охридски (886-1986)*, „Од слово слова“, Македонска книга, Скопје 1986.

¹⁰ *Клименту*, предговор, избор и редакција Вера Стојчевска-Антиќ, Детска радост, Скопје 1991.

¹¹ Влада Урошевиќ, *Нишката на Аријадна*, Мисла, Скопје 1986, 150-151.

¹² *Итар Пејо Каинавелиски*, *Наша книга*, Скопје 1989; *Браќата Солунски*, Климент, Сотоношуление на Презвитер Козма против богомилите, Слепци, 121-127.

¹³ Р. Ивановиќ, *Огледи за македонската литература*, Скопје 1989; З. Крамарич, *Novi Experimentum macedonicum*, Osijek, Izdavački centar Revija, 1988; М. Друговац, *За прозата Ковчег од с. Јаневски*, Избрани дела (Ковчег), *Наша книга*, Скопје 1976, 191-199; В. Урошевиќ, *Нишката на Аријадна*, 149-169; Г. Старделов, *Experimentum macedonicum*, Скопје 1983.

кој слоевито зборува) кон вечниот Климент искажал Матеја Матевски, симболизирајќи ја неговата непродност и неуништуливост со насловот на песната „Сенката што пее“. Стиховите се инспирирани пред кипот на Климента:

„Езерото веќе се крева над мрежата на моите очи
Од темните дланки на твојата ореова снага
свети твоето време
Неговото сончево јаболко го лула езерото
и сенката ја учи да пее.“

Метафоричниот крај на оваа строфа како да ги следи изминатите векови, со одгласи во иднината, во која ќе се најде еден ден Климент Охридски.

На Климента му посвети посебна песна „Историја на вокалите“ Радован Павловски, изнаоѓајќи го Климентовото дело низ вокалите распрнати во ѕвездата на еден народ. Извориштето на проточни мисли и дела во поезијата го олицетворува Климентовиот манастир „Имарет“, саканото сврталиште на Климента крај Белото Езеро. За него пее и Бошко Смаќоски:

„Заградена со коприви и упрашено време,
света урнатино
те видов првпат еден пролетен ден . . .“

За Климентовиот манастир испеале песни поетите: Душко Наневски, Љупчо Сројменски. Свои видувања за Климента оставиле и: Ристо Јачев, Науме Радичевски, Цане Андреевски, Миле Маневски, Радмила Трифуновска, Тодор Мицев. Меѓу поновите творби спаѓа подолгата песна на Петре Бакевски „Климент и Наум го растегнуваат јажето на татковината меѓу двата брега на Охридското Езеро“. И Наумовиот манастир го апсорбирал вниманието на поетите Георги Сталев, Душко Наневски. Во неговата тишина творел Климентовиот придружник и наследник во Кутмичевица, преподобниот и смирен Наум.

Поетскиот животопис на Методиј е специјална преокупација на Јован Павловски, кој ја објави поезијата „Строгоста на живеењето“, доловувајќи ја суштината на Методиевото живеење и дело. Првиот дел од најновата книга на Петре Бакевски „Terra magica“ се однесува на значајните животни преокупации на Кирил Филозоф. На словенските просветители им посветиле посебни песни: Тодор Чаловски и Кирил Бујуклиев.

Средновековни одгласи и патица на одминатите векови донесува поезијата на: Блаже Конески (Црква, Послание, Свети Спиридон Нови), Анте Поповски (Палимпсест, Велигден, Глаголица), Богомил Гузел, Гане Тодоровски (Нерези), Михаил Ренцов (Нерези) и многу други.

Длабок засек во македонскиот среден век чини трилогијата „Буни“ од Симон Дракул, поделена на романите „Меч“ и „Исихија“ и драмата „Клада“. Историската рамка се средновековните настани во Македонија – времето на богомилите, на Срез, Петар Делјан. Преку личностите на Еленко, Отецот, Константин, се доведуваат психологиите на личностите во врска со современите духовни определби. Имајќи го предвид искажувањето на Дракул дека делото го составувал во вонред-

но тешка и згусната атмосфера, кога работел и творел како дисидент на едно општество, разбирлива е доминацијата на современата актуелност која ги бара корените во далечното минато. Кошмарната ситуација на личностите не е случајна, таа е посебна психолошка состојба. Не случајно М. Друговац ќе го спореди делото со „Миракули на грозомората“ од С. Јаневски.¹⁴ Грнчарот Константин ваја прекрасни скулптури, но богомилите ги уништуваат. Дедец им ги подметнал копиеите на уметничките дела. Со тоа стихијата и безумието се победени, а станува да живее вечно возвишеното. Преку грнчарот Константин авторот го доловува трајниот континуитет на уметничките вредности, излезени од рацете на познатите македонски уметници.

Темата за богомилите, за богомилските општини што искрснаа во Македонија, не случајно го преокупираа силно Кочо Рацин. Тој уште еднаш ја обнови нивната суштина, извлекувајќи ги од средновековието, за да бидат присутна тема и во современото живеење. Ги гледам белешките на Рацин на оваа тема и заклучив: ја истргна вистинската тема од македонската историја, но таа силно го измачуваше, не му даваше мира. Ако беше жив, нејзе ќе ѝ се навраќаше пожестокото, разоткривачки. Таа го обзеде и опфати и Симона. И двајцата оставија нови слики на доловеното средновековие во зборот во трауми, дијалози, измачувања, проникнувања, себебарања, за да им помогнат на идните намерници и трагачи на минатото.¹⁵

Мошне забележителен успех доживеа писателот Владимир Костов во 1984 година со публикувањето на романот „Црквичето Четириесет маченици во Битола“.¹⁶ Врз современи збиднувања и судбини на личностите – битолчани, Костов побудува слики и реминисценции од поблиското и подалечното минато на градот Битола. Во судбините на личностите од романот очевидно се вткаени наследените напластувања од предците, од заборавените времиња. Црквичката „Четириесет маченици“ е стожерот околу кој се одвиваат настаните и од минатото и од сегашноста, за да допрат до светите четириесет маченици од Севастија, дури од далечниот Малоазиски IV век. Личностите од современото миг на Битола се преплетуваат со необичната Цишка, баирганецот – учителот Јанакија, кој постојано со себе ја носи иконата на „Четириесет маченици“, чиј култ и денес живее среде битолчаните, на возвишениот рид, над битолскиот Баир. Во него живеел ѕидарот Момир, тиж, едноставен, но добар ѕидар, кој го созидал за една само ноќ малото црквиче меѓу големите битолски цркви, егзархистката и патријаршиската. Со овој рано пренесен христијански култ на четириесетте маченици од Севастија, кои се жртвуваа за продорот и успехот на христијанската религија, во Битола се напластувале преданија и легенди, особено за времето од туѓите завојувања и аспирации кон Битола.¹⁷

¹⁴ М. Друговац, *Историја на македонската книжевност од XX век*, Мисла, Скопје 1990.

¹⁵ Блаже Конески, *Коста Рацин, Драгожитските богомили*, Скопје 1948; Ѓорѓи Шоптрајанов, *Македонскиот текст на богомилите од Рацина*, Македонски јазик, Скопје 1950, 8, 9–10, 182–190, 228–231.

¹⁶ Владимир Костов, *Црквичето Четириесет маченици во Битола*, Мисла, Скопје 1984.

¹⁷ Александар Стерјоски, *Топонимот Крч-кардаш во Битола*, Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Скопје 1988, 311–323.

Очевидно е дека минатите векови и времиња оставале печат во духовното живеење на луѓето што живееле во Македонија. Многу значајни личности и настани сигурно исчезнале неповратно. Но и она што останало, засведочено, изворно, или традиционално зачувано во богатата народна мисла и сеќавања, говори за големината на предците, на учителите, кои имале доволно сили и голема љубов во себе, за да им ја остават во наследство на луѓето меѓу кои скромно живееле, а и на идните и далечни наследници.

Vera Stojčevska-Antić

THE MEDIEVAL TRADITION IN CONTEMPORARY MACEDONIAN LITERATURE

(Summary)

In the paper the author deals with the old Macedonian literary tradition and its presence in contemporary Macedonian literature. The very beginnings of this tradition lie in the unforgettable work of Cyril and Methodius and their followers.

In 886 Clement of Ohrid, with the assistance of Naum of Ohrid, established the Ohrid Literary School which had a great influence upon the development of education, literature and culture in Macedonia. This tradition lasted for centuries and is still present in contemporary creative writing, especially in the literary works of Blaže Koneski, Slavko Janevski, Tome Arsovski, Simon Drakul, Ante Popovski, Lazo Karovski and many others.

Ванчо Тушевски

СЛОВЕНСТВОТО, СЛОВЕНОФИЛСТВОТО И СЛОВЕНСКАТА ЗАЕМНОСТ КАЈ МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕРОДБЕНСКИ ПИСАТЕЛИ

Славизацијата како духовно движење на ова јужнословенско поднебје има свои корени во столетијата што претходеа на XIX век. Книгата на Мавро Орбини „Краљевство Славена“ (1602) зацрта магистрална линија во спомената насока и воопшто таа направи пионерски зафат во величањето на минатото на Словените. Оттаму идеше основата на името на Словените = слава! Подоцна оваа идеја најде плодна почва во творбите на А. Качиќ-Миошиќ и неговиот „Разговор...“ е најпопуларната книга низ изминатите векови. За неа се знае и во Македонија. Исто така и „Славено болгарската историја“ на Паисиј ги насрчи Словените од овие простори да не се срамаат од своето име. Во изминатите векови малите јужнословенски народи потпагаа под посилниот политички и духовен господар и со тоа беа подложени на асимилација.

Во првата половина на XIX век Македонија е зафатена од силниот бран на грцизмот, особено јужните краишта. Трогателно звучат пораките на последниот словенски патрик Арсениј „Грцкиј патрик ќе ни строши славна охридска столица“. ¹ Потоа станува духовен мрак и низ училиштата и црквите не се слуша словенскиот збор. Слеп фанатизам кон грцизмот ја зафати лулката на словенската писменост, Охрид. Тогаш само Јанина и Атина звучат како место за наука, а словенските центри Москва и Прага не се присутни во свеста на нашиот човек. Потресни се искажувањата на нашите луѓе за елинизацијата на Македонија. Во Охрид, Струга, Кукуш и др. места доаѓаат учени луѓе од Русија и укажуваат на значењето на словенската народна песна, граматика, речник. Тоа се речиси првите званични никулци на славизмот поттикнати од Григорович, Рачински, Јужаков и др. Во овој период овдешниот човек настојува да приклони или да се издвои од погубниот грцизам. Првиот слој припаѓаше на занаетството и трговијата кои за економски престиж не се срамеа од грчкото име. На друга страна беше негибнатото словенско село, а интелектуалниот слој, повлечен од елинскиот дух, зафати да се растрезнува помеѓу петтата и шестата деценија на

¹ Григор Прличев, *Собрани текстови*. Приредил Тодор Димитровски, Скопје, 1974, стр. 67.

XIX век. Тогаш најде силен порој од словенски чувства и нашите учени луѓе настојуваа да остават белег за тие пресвртни години на разлачување од грцизмот. Се разбира на оваа славизација ѝ погодуваа историските и други околности и Македонците можеа да се угледаат од духовните жаришта на манастирите (Зограф на Света Гора, Пречиста Кичевска и др.) каде се отвораа словенски училишта и нив ги водеа грамотни луѓе како што се Анатолија и Партенија Зографски, потоа се појавуваа печатници и книги словенски (Синаитски, Држилович) и сл. пројави кои го раскршуваа нашиот човек кон словенството. По Кримската војна под патронат на П. Зографски и Д. Миладинов замина на школување бројна младеж од Македонија сè со цел наспроти грцизмот, како што се изрази К. Миладинов, „да раздјаамъ нашиотъ јазикъ на таткојната моя“.² Непосредно пред ова неговиот брат Д. Миладинов престојуваше во српските краишта и тоа беше од пресвртно значење зашто познатиот деец напълно метаморфозира и веќе предава според словенски граматики. Словенството кај него е френетично, речиси еуфорично, а тој како учител го пренесе на генерацијата писатели кои дејствуваа во втората половина на XIX век. Во пресвртната деценија помеѓу 1850–1860 г. на планот на славизацијата се пројавуваат Ј. Цинот со своето бурно учителствување на „возљубените Славчиња“ и со разновидни текстови, потоа П. Зографски со своите учебници и размисли за заедничкиот бугарски и македонски јазик. Во тој период (1860), веднаш по добивањето на наградата за „Сердарот“, Г. Прличев го сетил одлучниот миг во себе, довчерашниот грчки воспитаник ги одбил ласкавите понуди на атињаните и одлучно им одговорил „Нужда велика е да идам дома“.³ Тоа „дома“ значеше дефинитивно враќање на „звучниот славјанизам“ на својот народ.

Во првата половина на минатиот век секаква словенска пројава била системно загушувана од грчките фанариоти. Таа била кривка, но сепак постоела по селата и манастирите и со право родствениот говор барал начини да допре до слушачите во проповедите или во училиштата. Сигурни доводи сведочат дека „и ако да имало некој свештеник сир или некој поп да знае да пее славјански, не го оставиле: по таја причина претвориле памјатница сеја по гречески.“⁴ Многу скржаво и срамежливо настапувал мајчиниот јазик на јавна сцена, него сеедно го задушувал грчкиот јазик. Но сепак се пробивал, мачно освојувал чекор по чекор. Таква е состојбата во Охридско кон 1840 г. пред да дојде Григорович. Во тамошните села веќе заискрила словенската богослужба од страна на еден поп и селаните тогаш за прв пат чуле да се служи на словенски јазик. „Во градот царуваше грчкиот јазик, негде год се пееше во превод на народниот јазик и на словенски по нешто“.⁵

² Братя Миладинови, *Преписка*. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трајков, Софија, 1964, стр. 126. В. и стр. 132; за заемното братство спроти грцизмот.

³ Григор С. Прличев, *Одбрани страници*. Приредил Тодор Димитровски, Скопје, 1959, стр. 203.

⁴ *Записи и летописи*. Избор и редакција Радмила Угринова-Скаловска, Скопје, 1975, стр. 168.

⁵ Румјана Божилова, *Нови сведенија за просветните борби през възраждането*. Исторически преглед, XXXIV, 1978, Софија, кн. 4, стр. 101–102.

Приближно во овие години (1845/6) словенската пробуда се јавува и во Зографскиот манастир во кој се отвора училиште каде слушателите „вкусиле от првоначални граматички правила на славјански јазик, а не на грчки“.⁶ Тоа се првите никулци на враќање кон мајчиниот јазик и оваа појава зајакнува веќе од 1850 г. низ сите места на Македонија. И, од сфатливи причини за времето и состојбите, нашиот човек грчевито упатува повик да не се заборава својот јазик, тоа што се јавило повторно на јаве, „словенскиот јазик“, да не се загуби.

Словенството како пресвртна мисла за христијаните од овој крај најсилно го чувствувал и изразил Димитрија Миладинов. Цинот отвора „Славјански дом“ (читалиште) во Скопје, Прличев држи пламени беседи пред охридани и ја искажува радоста од „звучниот славјанизам“, а кај Димитрија метаморфозата од грцизмот кон словенството е доживеана мошне впечатливо. Во сите свои мисли и писмени обраќања тој редовно ќе укаже дека работи во името на словенството кое веќе зафатило корен „почнахме (зафатихме) пред неколку време да се учеме по матерниот загублен јазик“.⁷ (Истакнал В. Т.) За напредокот, пак, на училиштето во родниот град Д. Миладинов ќе истакне „Овде во Струга добро ходиме на славјанското“.⁸ И кај Димитрија се следи пресвртот од довчерашниот елинизки учител, а сега словенски народен трибун, и тој одбележува повеќе пати дека не го знае доволно мајчиниот јазик „Процавајте ако не сам вреден и достоин на матерниот ни јазик“⁹ или се срами што на грчки ги кажува своите словенски чувства.

Д. Миладинов пресвртните години за словенството ги доживува многу понесено и тој е опчинет од тоа чувство та затоа радосно им пишува на кукушани за неговото прифаќање за словенски учител, притоа штедро опсипувајќи го писмото со славата на Словените.¹⁰ За сè што зборува и твори избива духот на словенството. Просто не постои текст од тој период (по 1852 г.) во кој Д. Миладинов не го споменува овој свој свет идеал. Самиот во духот на времето, како што се провикнуваше Цинот „как сам прави и тврди Славјанин“, и Димитрија ќе се декларира патетично дека е „смирен славјанин“. И, сите придавки за народната ознака кај него добиваат формулација на *славјански*: сп. ракописи, јазици, развиток, род, учители, слава, напредок, писменост; па вжештената опозиција против сè грчко одеше до таму што и крвта беше славјанска или пак се определуваше за „еднородни славјански чувства“!¹¹

Овој важен идеолошки бран го застапуваа во своите „програми“ сите македонски писатели и тој повеќето се чувствуваше кај авторите кои останаа да творат дома. Со поставувањето на цврстиот бедем на словенството нашите јавни луѓе создаваа железна завеса спроти погубниот грцизам. Сензибилитетот на епохата на славизацијата најживо го засведочува М. Цепенков кој расправа како слушал од Д. Миладинов

⁶ Д-рџ Ив. А. Георговџ, *Материали по нашето възраждане*. СБНУ, Софија, XXIV, 1908, стр. 34.

⁷ Цареградски вестник, 26 март 1860, бр. 476.

⁸ Братя Миладинови, *Преписка*... стр. 99.

⁹ Истото, стр. 30.

¹⁰ Истото, стр. 37-39.

¹¹ Истото, стр. 53, 55, 94 др.

дека „Овие песни и и други детински работи што и збирам ќе печалам да и типосам, за да останат да се пеат некоаш, (. . .) чунџи овие проклети Грци ќе не погрчат и друго чаре не бидуат. Еве јас кај сум се погрчил од немај каде.“¹²

Словенофилството како движење се зароди во Русија и тоа насрчуваше на љубов и заемност помеѓу сите Словени со нагласка дека Русија е мајка и нивна обединителка. Речиси сите македонски автори кои учеа таму го прифаќаа словенофилството затоа што по силата на околностите беа во дружба со тие луѓе. Ова духовно струење најмногу се одрази кај Р. Жинзифов кој најдолго и најнепосредно го почувствува врз себе. Разновидни се неговите пројави на овој план, но само за показ ќе истакнеме дека тој ова гледање најочливо го изрази во говорот на Сесловенскиот конгрес во Москва 1867 г. и особено во крајните строфи на поемата „Гусљар в собор“, наречена „Здравица“ во која поетот испива чаша вино со сите словенски браќа и во стихувана форма ги именува.¹³ Знајно е како Жинзифов оваа песна ја преправил во наведениот говор каде Полјациите не ги вклучил, а тоа беше показ дека поетот им припаѓаше на словенофилите од тесен руски ков.

Со братски словенофилски чувства е проиштен и Г. Динков кој учел во Русија и тој во своите текстови ја велича, пред сè, моќта на Русија, но и на другите словенски народи. Панславенството како силен сид на христијаните пред муслиманството го истакнуваат во своите поетски творби Ј. Цинот во „Горка чаша кџаз Лазара последна тајна вечера“,¹⁴ К. Петкович во „Сон султана“¹⁵ и др. писатели. Највпечатлив израз на ова движење даде М. Цепенков и тој во духот на времето предочи дека Кирил и Методиј се први кои ги зближија сите Словени (иста идеја истакна и Г. Динков) та заради тоа да бидат здружени како браќа зашто тогаш се послани:

„Ој ви, вие седум браќа,
До седум браќа Славјани,
Братска рака подајте си
И една снага бидете,
Русија глава имајте,
За врази да победите
И братски да живеите . . .“¹⁶

(Разречил В. Т.)

Како израз на туѓите притисоци што ги доживуваше словенството во XIX век се јавува идејното движење *словенска заемност* и тоа настојува низ разни аспекти на солидаризација да се зближат словенските

¹² Марко Цепенков, *Одбрани творби*. Избор и коментар Гане Тодоровски, Скопје, 1974, стр. 53.

¹³ Рајко Жинзифов, *Одбрани творби*. Приредил Гане Тодоровски, Скопје, 1981, стр. 54–55.

¹⁴ Харалампие Поленаковиќ, *Една необјавена стихотворба на Јордан Хаџи Којстантинов Цинот*. Во: „Во екот на народното будење“, том 4, Скопје, 1989, стр. 75–89.

¹⁵ Харалампие Поленаковиќ, „Сон султана“, *заборавена македонска стихотворба од 1861 година*. Во: „Во екот на народното будење“, том 4, Скопје, 1989, стр. 238–248.

¹⁶ Марко Цепенков, *Одбрани творби* . . . стр. 80.

народи. Духовен татко беше Јан Колар, автор кој покрај непосредната акција објави повеќе книги од типот на манифести. Неговите дела беа познати и во Македонија преку библиотеката на А. Палашов.

Идејата за духовно здружување на Словените беше прифатена од нашите луѓе кои работеа во Македонија – Ј. Цинот, Д. Миладинов, но највпечатлив пример дадоа авторите кои се школуваа во Русија. Една од најважните компоненти што имаше за цел зближување на словенските народи беше преводот. Преку преточувањето се запознаваа и се проникнуваа словенските литератури, се доближуваа и надраснуваа. Речиси сите наши автори се зафаќаат со чинот на поставување духовни мостови помеѓу словенските книжевности. Македонската литература ја збогатија К. Петковиќ со преводите на „Краледворски ракопис“ од Б. Ханка, потоа преводот на повеста „Борис“ од словенечката авторка Ј. У. Турнограјска, а неговиот брат А. Петковиќ преведе три басни од И. Крилов и др.¹⁷

Во овој наниз од преточувачи се вклучува и Р. Жинзифов, преведувајќи од руски, украински, чешки и др. јазици на македонски јазик. Тој препеал бројни творби од Шевченко, Лермонтов, го превел на наш јазик „Краледворскиот ракопис“, а од својот мајчин јазик на руски ја превел песната „Орфеова женидба“ од мистификацијата „Веда Словена“ на Верковиќ – Гологанов.¹⁸ Тука се вбројува и К. Миладинов кој ќе преведе дел од книгата на Ј. Флеров „Православни црковни братства . . .“,¹⁹ итн. Со овие и други неспоменати преводи се отвораше пат на запознавање со достоинствата на другите словенски народи, а македонскиот јазик ги покажуваше можностите да преточува творби од поразвиени литератури.

Во сферата на словенската заемност се вклучува и интересот на нашите автори за минатото, фолклорот и етнографијата на другите словенски народи. Со рецепцијата на соодветните литератури тие се доближуваа до нашиот човек и можеа да вникнат во духот на нивниот живот. Во тој контекст се бараат и читаат делата на Шафарик, Погодин, Штур и др. Општата историја на Русија од Устраљов ја барал Ј. Цинот, потоа во Македонија се читаат историските книги на Гилфердинг, еден од најпознатите словенофили кој престојувал во Македонија, и за неговите дела се изјаснуваат како за многу интересни што се однесува до *Славјаните*.²⁰

Сензибилитетот на времето се одредува со тоа што постои духовна потреба кон сè што е словенско и особено најјужните браќа, кои беа загроени од елинизмот, горешто поддаваа рака кон послободните и

¹⁷ Харалампие Поленаковиќ, Два прилога за запознавањето со препевите на К. Д. Петковиќ од чешки на македонски јазик и Првите преводи на И. А. Крилов на македонски јазик од Андреја Д. Петковиќ. Во: „Во екот на народното будење“, Скопје, том 4, 1989, стр. 254–265; 298–318, в. стр. 249–253.

¹⁸ Рајко Жинзифов, *Одбрани творби . . .* стр. 171–328.

¹⁹ Харалампие Поленаковиќ, Константин Миладинов како преведувач на „Православни црковни братства од руски јазик на македонски.“ Во: „Студии за Миладиновици“, том 5, Скопје, 1989, стр. 153–172.

²⁰ Јордан Попъ Георгиев, *Материали по црковната борба*. СБНУ, XXIV, нова ред. кн. шеста, 1908, стр. 311.

поучените и тој стремеж реално рефлектирал низ повикот „Молим Ви, да испратите руска-та книга, што содржава за славјане-то“.²¹

Израз на општите гигања што го зафатија словенскиот свет е и идејата за создавање еден општословенски јазик. Особено малите словенски народи беа упатени на заемноста, а неа мислеа да ја остварат преку еден т.н. словенски есперанто. Кај нас најголем експонент на оваа неостварлива идеја е Григор Прличев. Неговата метаморфоза изгледа му налагаше да се сврти кон утопистичката конструкција за општословенски јазик зашто при растрезнувањето од грцизмот тој имаше мал опит во словенскиот мајчин (писмен) јазик.²²

Словенската заемност во вид на посети, лични проникнувања, запознавања, договори и сл. најмногу е изразена кај К. Петкович и кај Р. Жинзифов, а заради ограниченоста не можеме да ги разгледаме формите на вакви односи кај Цинот, Д. Миладинов, К. Миладинов, Г. Пулевски, М. Цепенков, Г. Динков и др.

К. Петкович по завршувањето на студиите кај словенофилот И. И. Срезневски се упатил по словенскиот свет и таму се сретнал со видни писатели и културни дејци. Многу впечатливи се неговите средби во Хрватска и Словенија, а тој бил и во Чешка, Австрија, Србија, Света Гора и др. Сите мисли и акции од овие видувања од тукушто дипломиралиот славист биле натопени со сесловенски чувства. Словенството и братството се надополнуваат како доминантни определувачки поими за словенската заемност. По посетата на Загреб К. Петкович му пишува на својот пријател М. Боговиќ: „Věřuj, brate, u mom sěrcu ima mesta za ljubav i bratstvo celog čovečanstva (. . .) ali uvěk mi se duša većma raduje; serce mi bolje skače, kad se što god na po se tiče svete domovine moje ili čitavog Slavjansva“. (Во духот на времето К. Петкович пишувал на измешан српскохрватски јазик.) Целото писмо е натопено со егзалтација за словенството, па сè добива таква форма и дух: „gore slavjanske“; „o slavjanskom običaju“; „slavjanske knjige“; „slavjanske naše svete lipе“; „slavjanskih žurnalah“; „slavjanski dočekali“; „rodoljube slavjanske“; „slavenska duša“ или пак од восхит да извикне во тој манир: „Oj lepi su i prelepi svuda ti naši slavenski kraji. . .!“ Од ваква сесловенска опиеност беше обземен и Д. Миладинов. Свесен за ова благородно движење, угоден меѓу Словенците, К. Петкович ќе се заложитоа да се шири и зацврстува: „Svemožni Bože, blagoslovi to hvale vredno nastojanje i ukrepi dan na dan sve to više uzajemnosti našu“!²³ Каков силен сесловенски жар ги греел душите на тогашните творци проникливо се искажа К. Петкович во писмото до Беркович, три што му благодари за испратениот зборник од народни песни (1860): „Фала Вама од чистог славјанског срдца“.²⁴ (Подвлекол В. Т.)

Рајко Жинзифов, исто така, ја претпочитал словенската заемност и од повеќето примери ја издвојуваме неговата врска со чешкиот автор Ф. Ј. Језбера кој во студентските години на Жинзифова печател во Пра-

²¹ Документи за българското възраждане от Архива на Стефан И. Беркович 1860-1893, Съставили и подготвили за печат Дарина Велева . . . София, 1969, стр. 289.

²² Драги Стефанија, Прличевият панславизам. Охрид, 1988.

²³ „Neven“. Теџај I, br. 47, Загреб.

²⁴ Документи за българското възраждане . . . стр. 19.

га сесловенски весник „Славјанин“. Р. Жинзифов се допишувал со Језбера и во тие обраќања му јавувал дека го читал сесловенскиот весник „Славјанин“ и му ја испратил песната „Вдовица“ (за Миладиновци) да ја печати, а неговиот чешки пријател ја објавува на насловната страница со кирилица, што беше своевиден гест на зближување помеѓу словенските народи. Р. Жинзифов посакува да ги има следните броеви на споменатото гласило кое било „средство за съедњивање на си славјане духовно и нравствено . . .“ (подвлекол В. Т.), така што предочениве зборови мошне јасно укажуваат за каква унија се залагаа сите Словени. И во следното писмо Жинзифов ги истакнува своите сесловенски чувства, потпишувајќи се во манирот на времето во кое беше истакнувана категоријата братство: „Ваш славјанский брат“. Покрај другите заемни детали младиот Рајко со сиот темперамент на епохата го ослобува со „драгий ми Славјанине-Чеху“ или пак со „Братњам-чехам“. Меѓутоа, во обраќањето до Језбера Жинзифова го гризе јанса за сесловенската идеја која се разлишала зашто тогаш се погодил судирот помеѓу Русите и Полјациите и се нагризувале односите со Чесите: „Кто же виноват в том, братья славяне пошли по разным дорогам и бог весть, куда они пойдут до чего они дойдут: к вечному ли рабству (не дай боже) или к братскому соединению в славянском смысле этого слова“.²⁵ (Подвлекол В. Т.)

Следствено, сиве предочени идејно-духовни пројави се познати во македонската книжевност од XIX век и низ разновидни форми го изразија времето што тогаш го опфаќаше сиот словенски свет. Словенството беше показ на севкупните историски и општествени губања во Македонија, додека другите две струења, претежно, идеја од поразвиените словенски земји.²⁶

²⁵ Илија Конев, *Рајко Жинзифов* (Очерк). Известия на Института за българска литература, София, 1958, кн. VII, стр. 199-201.

²⁶ При изработката на овој текст користени се и следниве прилози: А. Н. Пыпинъ, *Панславизмъ в прошломъ и настоящемъ* (1878) с предисловиѣмъ и примѣчнїями В. В. Водовозова, 1913; Др Милорад Павић, *Историјско дело као меморијални акт, или барокни славизам*. Во: „Историја српске книжевности барокног доба (XVII-XVIII века)“, Београд, 1970, стр. 325-354; Милорад Живанчевић, *В. И. Григорович и југославистика*. Зборник Матице српске за славистику, 33, 1987; *Истиот, Словаци у илирском покрету*. Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 31, 1986, стр. 7-48; Јордан Хаџи Константинов-Џинот, *Избрани страници*. Приредил Елаже Конески, Скопје, 1987, стр. 18-19; Ванчо Тушевски, *Словенството на Јордан Џинот*. Во: „Јордан Хаџи Константинов-Џинот, живот и дело“, Скопје, 1989, докторска теза, машинопис.

Vančo Tuševski

SLAVISM, SLAVOPHILISM AND SLAVIC RECIPROCITY
IN MACEDONIAN REVIVAL LITERATURE

(Summary)

The literature of the Macedonian revival in the 19 cent. developed during the period of Turkish domination and the Constantinople Patriarchate. In such historical circumstances, the emphatic differentiation of the Slav element of the population in this part of the Balkans is constantly evident. The first category that our survey deals with is Slavism, as the starting point in the mind of the common Macedonian, while more fervently expressed in educated circles. The manifestation of this idea was sometimes independent, but there are cases where it was accompanied by the same determination among the neighboring nations (Bulgaria, Serbia, Albania) The placing of Macedonians in an unequal position vis à vis the ruling classes, and also the neighboring countries, is, in fact, the first step towards emphasizing the self-identity of Macedonia.

Slavophilism, on the other hand, was predominantly present among Macedonians who studied in Russia. Rajko Žinzifov was the most fervent spokesman of this movement. He mingled in slavophilic circles in Moscow and was totally devoted to his slavophile ideas, and his works represent a full expression of this idea. He stood strongly against western influence and was very close to Aksakova and other slavophiles. For a certain period of time even K. Miladinov was present among these slavenophile circles in Moscow. This convergence of Slavism towards Mother Russia was also present among authors who worked in Macedonia: D. Miladinov, Džinot, G. Dinkov, G. Prličev, G. Pulevski and others. They were confirmed russophiles, and looked to Russia as the only power which could save their enslaved country. Their hopes and expectations were turned towards the northern star. Some of them were called Russian spies.

The most expressive way in which Slavism manifested itself was reciprocity. Threatened by numerous foreign enemies, the Slavs insisted on uniting and establishing closer ties. This idea found its most powerful means of expression through the translation of all the Slavic literatures and this became the most important link in their mutual understanding and solidarity. Thus K. Petković and R. Žinzifov were to translate parts of „Kraljedvorski rukopis“, by V. Hanka, into Macedonian, and R. Žinzifov was to translate poems from „Veda Slovena“, by Verkovich-Gologanov, from Macedonian into Russian. The process of uniting, of reaching out toward each other, was very evident in travel correspondence and other forms of communication; through a multitude of activities leading towards Slavic unity.

Slavic languages were studied; in countries where the Latin alphabet was in use, books were printed in Cyrillic. A common Slavic language was constructed. All activities were aimed towards the affirmation of Slavism; toasts were drunk to the well-being of all Slavic peoples; the ideas of J. Kolar, Lj. Štur and others were well known to everyone. Consequently, this wide-spread sensibility of the time found its expression in the creative work of Macedonian writers of the 19th cent. These reflections, both analytically and synthetically, will be presented in the enclosed paper.